

idején került a föld alá.¹⁷ Korai eredete tehát bizonyos. Vidékünkön egyelőre egyedül áll.¹⁸

Két magasfülű, La Tène típusú edényünk (2398. és 2392.) ismeretlen lelőhelyről, de bizonyára a határból került a gyűjteménybe. Egy másik ugyanígy leltározott darab (381.) formájával hívja fel figyelmünket. Ha anyaga nem volna annyira jellemző, alig tudnánk beosztani. Erősen kiugró, szinte vállasodó alsórésze egészen erre a korra utal, de a perem alatt elhelyezett füle szokatlan. Ugyanilyen egy kisebbméretű edényünk, amely a római katolikus plébánia földjén került elő (376.).

A kishomoki Szőlő-halomból került elő egy kettős csonkakúpos, kissé kifeléhajló szájú edény (2244.), amely a szkíta formákra emlékeztet ugyan, de a Kovács Jenő tanyájában egyetlen sírral hitelesített, hasonló edények, ugyancsak a korai La Tène datálását engedik meg. Ez a saját-szerű forma ott gyakori.

A hivatkozott leletek magántulajdonban vannak, de a lelőhely hihe-tőleg mielőbb feltárható lesz.

Dr. Banner János.

II. Provinciális római leletanyag.

Lelőhely feltüntetése nélkül vannak az alábbi kerámiai emlékek leltározva. Valószínűleg Brigetióból valók: 1. Szemcsés iszapolású, jó égetésű, szürkészínű tál (239.). M.: 5·5; Sz.: 12·5; F.: 7·5 cm. — 2. Szemcsés iszapolású edényperem (393.). — 3. Szemcsés iszapolású, világos-szürke színű és jó égetésű talpaspohár töredéke (398.). Jelenlegi magassága 7, talpátmérője 6·8 cm. — 4. Finoman iszapolt és égetett, sárgászínű tál, csillogó mázzal van bevonva (428.). — M.: 8·2; Sz.: 21·5; F.: 8·5 cm. A La Tèneben otthonos forma, de az edény technikája is ugyanide utal. Valószínűleg Brigetio környéki La Tène lelőhelyről való. — 5. Szemcsés iszapolású, jól égetett, kékesszürke színű, kis füles bögre (437.). Sz.: 8·8; F.: 4·6 cm. — 6. Szemcsésen iszapolt, elég jól égetett, szürkés-fekete színű fülesbögre (447.). M.: 10·5; Sz.: 9·2; F.: 6·5 cm. — 7. Egyfülű kis korsó; töredékes. Kissé szemcsésen iszapolt, jól égetett, szürkészínű agyagból (1211.). A korsó nyakán függőlegesen haladó besímtott vonaldísz van. — 8. Egyfülű korsó töredéke. Szürkészínű, jól iszapolt és égetett (1212.). A kihasasodás alatt, több egymással párhuzamos bekarcolt vonal fut körbe. — 9. Kétfülű korsó szája. Jól iszapolt és égetett, téglavörös színű (1216.). Zöldes-sárga mázzal van bevonva. — 10. Szemcsésen iszapolt, közepesen égetett, kékes-szürke színű agyagedény (az

¹⁷ Lásd még Sudeta, 1929. 35—46. l., W. P. Z. IX. 109—111. l. és Bayerische Vorgeschichtsblätter, 1937. Heft 14. Tafel XII.

¹⁸ Nem hallgathatjuk el azt a nagy hasonlóságot, amelyet edényünk az esztergomi múzeum egyik bélyeges agyagedényével (A. É. XLI. 111. kép. I. d.) mutat. Lásd még A. É. XXV. 318. s. köv. II. és az ott hivatkozott irodalmat. Kormeghatározásunkat tehát, tekintettel az edény magányos előfordulására, csak fenntartással mondhatjuk ki.

1219., 208., 207., 200. számok alatt leltározott edénytöredékekből állítottuk össze). M.: 7·9; Sz.: 8·2; F.: 3·8 cm. — 11. Finoman iszapolt, jól égetett, halványpiros színű, kétfülű korsó töredéke (1245.). — 12. Dúrva iszapolt és égetésű, barnás színű töredékes agyagedény (2390.). M.: 9·4; F.: 6·5 cm. Lehet népvándorláskori is.

Az alább leírandó keramikus anyagot, a leltár a Hódmezővásárhely határában volt, de elpusztult községekből származónak mondja, azonban valamennyi provinciális római területről való és ezért valószínűleg Brigetióból kerültek a többi provinciális római anyaggal a gimnázium régiségtárába: 1. Szemcsésen iszapolt, szürkeshínű tál töredéke (393.). A perem alatt besímitott háló-minta van. — 2. Szemcsésen iszapolt, világosszürke színű edénytöredék, amelyen két egymással párhuzamosan haladó, bekarcolt hullámvonaldísz halad. Ezt a hullámvonaldísz bekarcolt vonalak fogják közre (393.). — 3. Szemcsés iszapolt, szürkeshínű, erősen bemélyített edényfenék rész (393.). — 4. Mint a 3. — 5. Csontár (393.). — 6. Finom iszapolt, jó égetésű, halványpiros színű fületlen korsó (1178.). Az edényttest felső része barnás-vörös színű festéssel van bevonva. Típusát a XIX. 15. mutatja be. — 7. Finoman iszapolt, jól égetett, halványpiros színű füleskancsó (1179.). M.: 18·6; Sz.: 8·2; F.: 8·8 cm. — 8. Mint a 6. Az edény testét a legnagyobb kihasasodásig barnás-vörös festéssel vonták be (1180.). Három, 2—2 párhuzamos vonalat mutató, tisztán hagyott edényrész élénkíti az edényoldalt. M.: 19·2; Sz.: 9·7; F.: 5·8 cm. — 9. Mint a 6. (XIX. 15.) M.: 20·3; Sz.: 7; F.: 5·3 cm (1181.). — 10. Jól iszapolt és égetett, téglavörös színű egyfülű korsó. A szájnylás és a fül egy része letörött (1182.). M.: 16; F.: 6 cm. — 11. Szemcsésen iszapolt, jól égetett, téglavörös színű talpas pohár töredéke (1188.). — 12. Jól iszapolt és égetett, halványpiros színű talpastál töredéke (1189.). A tál külső felülete, recézett, párhuzamosan körbefutó bordákkal van díszítve. — 13. Jól iszapolt és égetett szürkeshínű egyfülű korsó (1210.). Az edény vállán besímitott háló-mustra van. — 14. Szemcsésen iszapolt, jól égetett, szürkeshínű, korsó szájrészek (1213—1215., 1217.). Valamennyi lóhereformájú. — 15. Kétfülű korsó nyaki része. Zöldes-sárga zománccal van bevonva. Jó iszapolt és égetésű (1216.). Hasonló korsót mutatott be Dornyai Kisterenyéről.^{18a} — 16. Szemcsés iszapolt, jól égetett, téglavörös színű edény talpa. A talpon besímitott díszítés van: két függőlegesen haladó párhuzamos vonal között, lefelé haladó szabálytalan hullámvonal (1218.). — 17. Jól iszapolt és égetett, világossárga színű kétfülű korsó felső része (1236.). Jelenlegi magassága 17·2, szájmérője 8·5 cm. — 18. Téglavörös színű, jól iszapolt és égetett nagy méretű kétfülű váza nyaki része (1233.). Jelenlegi magassága 25 cm. — 19. Kissé szemcsésen iszapolt, elég jól égetett egyfülű korsó töredéke. A nyakat besímitott, függőleges vonalak, az edény többi részét ferdén haladó, besímitott vonalak díszítik. A korsó száját csűrő zárja el (1240.). — 20. Elég jól iszapolt és égetett, téglavörös színű csőtöredékek. Zöldes-sárga zománccal vannak bevonva (1248—1250.,

^{18a} Dolgozatok, 1936. 92. 1. 2. kép, 2. ábra.

1252.). Falvastagságuk kb. 1·5 cm. — 21. Jól iszapolt és égetett, téglavörös színű tálperemek (1258—1265., 1267—1276., 1278.). Sárgás-zöld zománccal vannak bevonva. Egyiken másikon olyan kiöntő van, mint a 2075. számú brigetioi tálon, sőt a belső felületnek apró kavicsal való beszórása is megvan. A formát illetően, kivétel csupán az 1262. számú edénytöredék, amely edény alj. — 22. Ugyanide tartozó, de vörösmázzal bevont edény perem (1266.) és köcsögformájú edény töredéke (1270.). — 23. Szemcsés iszapolású, szürkészínű, talpastál töredéke (434.). A tál peremrészén bekarcolt hullámvonal dísz fut körbe. A leltárba lelőhelyül ceruzával Dilinka van bejegyezve, de ez minden valószínűség szerint téves, s ez az edény is Brigetioból való.

A leltár szerint is Brigetioból valók az alábbi edények: 1. Szemcsésen iszapolt, rosszul égetett, feketés-barna színű edény (445.). Az edény vállán két egymással párhuzamosan haladó hullámvonal van. M.: 11·7; Sz.: 9; F.: 5·5 cm. — 2. Szemcsés iszapolású, jól égetett, kékesszürke színű edény (448.). M.: 12·5; Sz.: kb. 9; F.: 5·5 cm. — 3. Igen jó iszapolású, jól égetett, téglavörös színű edény töredéke. Piros mázzal van bevonva (1915.). A talp gyűrűs. Terra sigillata utánzat. M.: 4·4; F.: 7·1 cm. — 4. Finom iszapolású és égetésű, halványpiros színű agyagedény, terra sigillata utánzat (1917.). Vörös mázzal van bevonva. M.: 9·6; Sz.: 5; F.: 3·6 cm (XIX. 3.). — 5. Négy terra sigillata edény alja. Típusuk nem állapítható meg (1923—1926.). — 6. Szemcsésen iszapolt, elég jól égetett, vöröses-barna színű tál (2008.). Jelenlegi magassága 6·5, fenékmérője 5 cm. — 7. Jól iszapolt, elég jól égetett edény töredéke, valószínűleg egyfülű volt (2009.). Színe szürke. M.: 10; F.: 4·5 cm. — 8. Szemcsésen iszapolt, elég jól égetett edény töredéke (2012.). Színe halványpiros, feketés-barna foltokkal. Az edény hasán két, egymással párhuzamos bekarcolt hullámvonal fut körbe. F.: 6 cm. — 9. Szemcsés iszapolású, jó égetésű, téglapiros színű edény alja (2013.). — 10. Szemcsés iszapolású, elég jó égetésű téglavörös színű edény, szürkés foltokkal (2014.). A kihasasodásig terjedő részt függőlegesen haladó besímított vonalak díszítik. M.: 8·7; Sz.: 7·2; F.: 5 cm. — 11. Szemcsésen iszapolt, jól égetett, kékesszürke színű egyfülű bögre (2016.). Égéskor deformálódott. M.: 11; Sz.: 7; F.: 4 cm. — 12. Jól iszapolt és égetett téglavörös színű egyfülű korsó (2018.). M.: 12·8; Sz.: 4·5; F.: 4·3 cm. A kihasasodás fölötti részt egy körbefutó bemélyített vonal két mezőre osztja. Az alsó mezőt besímított háló-mustra díszíti, a felsőben simán hagyott edényrészek, függőlegesen haladó besímított részekkel váltakoznak. A simán hagyott edényrészekben, függőlegesen haladó hullámvonalak vannak (XIX. 7.). — 13. Durvább szemcséjű agyagból készült, jól égetett, kékesszürke színű edény (2019.). M.: 11; Sz.: 8·5; F.: 4·5. Típusa a XIX. 14. számú edénnyel teljesen egyezik. — 14. Szemcsés iszapolású, elég jól égetett sötétszürke színű edény (2021.). M.: 13·3; Sz.: 10·4; F.: 5·7 cm (XIX. 14.). — 15. Szemcsés iszapolású, barnás-fekete színű, jól égetett edény (2069.). A kihasasodás feletti edényrészt, egymást keresztező besímított vonalak díszítik. M.: 9·5; Sz.: 9·5; F.: 5 cm. — 16. Szemcsésen iszapolt, jól égetett, világossárga színű egyfülű korsó, szürkés

feltokkal. Füle letörött. Az edény vállán, két bekarcolt párhuzamos vonal között, négyszeres hullámvonal dísz van. M.: 28; Sz.: 6. A korszót két darabból állítottuk össze. A szájnylás és a nyak egy része 423. szám alatt volt feltározva, s állítólag Varga János tanító ajándékozta 1894. szeptember 20-án. Az alsó nagyobb rész 2066. szám alatt volt bevezetve, s azt a feltár szerint Matók Béla ajándékozta a gimnázium régiségtárának, Brigetióból. Az edény formája, az agyagminőség, mind a brigetioi eredet mellett szólnak; a 423. szám alatt való bevezetés tévedésen alapul (XIX. 5.). — 17. Kissé homokos agyagból készült, jól égetett, téglavörös színű edény. Szintelen, csillogó mázzal volt bevonva (2065.). M.: 30·4; Sz.: 14; F.: 12·4 cm. Teljesen La Tène típusú edény. — 18. Jól iszapolt és égetett, szürke színű egyfülű korszó része (2064.). Minden tekintetben hasonló példányok ismerősek az Alföld római kori kerámiájában is. Az edény vállát, függőlegesen haladó besímitott vonalak díszítik. Mostani magassága, talp nélkül, 17 cm. — 19. Szemcsés iszapolású, elég jó égetésű, sötétszürke színű egyfülű korszó része. Az edény oldalán besímitott háló-mustra van. Hiányzik a szájnylás és a fül. A nyaknak meglévő része 1220. szám alatt van a leltárba bevezetve, s a lelőhelyül a hódmezővásárhelyi határban lévő, valamelyik elpusztult középkori község van felvéve. A korszó nagyobbik részének a száma 2061, lelőhelye Brigetio, Matók Béla ajándéka. Az első szám itt is elírás. Mostani magassága 28·9, fenéktármérője 9 cm. — 20. Szemcsés iszapolású, jól égetett, kékesszürke színű edény (2060.). M.: 13·7; Sz.: 9·5; F.: 5 cm. Teljesen azonos a XIX. 14. számú edénytípussal. — 21. Szemcsés iszapolású, jó égetésű edény (2057.). Színe a kékesszürkétől, a halványsárgáig változik. M.: 24·7; Sz.: 12·4; F.: 9 cm (XIX. 13.). — 22. Igen jól iszapolt és égetett, halványpiros színű csésze; terra sigillata utánzat (2058.). Vörös mázzal van bevonva. M.: 6·6; Sz.: 11·6; F.: 4·2 cm (XIX. 2.). — 23. Szemcsésen iszapolt, jól égetett, világossárga színű kis edényke (2425.). Az edénytesthez mérten karcsú és vékony talpon áll. M.: 6·5; Sz.: 4·5; F.: 2·3 cm. — 24. Szemcsésen iszapolt, jól égetett halványpiros színű tál (2075.). A Kuzsinszky által említett dörzstálak csoportjába tartozik,¹⁹ belseje ennek is apró kavicsokkal van behintve, s ugyanúgy kiöntővel van ellátva, mint a hasonló tálak legnagyobb része. M.: 12·1; Sz.: 39·4; F.: 14 cm. — 25. Finom iszapolású és égetésű, téglavörös törésű, vörös mázzal bevont edény (2003.). M.: 6·3; F.: 4 cm (XIX. 1.). — 26. Világossárga színű, jól iszapolt és égetett egyfülű korszó (2006.). M.: 17·1; Sz.: 3·7; F.: 5·1 cm (XIX. 6.). — 27. Szemcsésen iszapolt, elég jól égetett, halványpiros színű talpas edény töredéke (1190.). A kehelyszerű rész külső részén, függőlegesen rovátkolt, három borda fut körül. 28. Szemcsésen iszapolt, téglavörös színű talpas edény része (1191). A kehelyszerű rész külső felét, hat, ferdén rovátkolt, borda díszíti. — 29. Szemcsésen iszapolt, jól égetett, talpasedény, két darabból összeállítva (1192—1193.). Jellegetes a peremen és a vele párhuzamosan, az edény oldalán, hullámvonalasan képzett

¹⁹ Kuzsinszky Bálint: A gázgyári római fazekastelep Aquincumban. Budapest Régiségei. XI. 341. kép.

szalagdísz (XIX. 4.). — 30. Hullámvonalas és csipkézett peremdíszek, szemcsésen iszapolt, jól égetett, téglavörös színű agyagból (1196., 1198., 1200.). — 31. Jól égetett és szemcsésen iszapolt, halványpiros színű talpasedény része (1194.). A külső részen két, ferdén rovátkolt, párhuzamos borda fut körül. — 32. Szemcsésen iszapolt, téglavörös színű, mélyen barázdált edénytöredék (1197.). — 33. Szemcsés iszapolású, téglavörös színű edénytöredék. Sárgás-zöld mázzal van bevonva (1195.).

A nélkül, hogy közelebbi következtetéseket vonnánk le belőle, a bemutatott brigitioi keramikai anyag arra érdemes részét némileg rendezzük. Különválasztjuk a valószínűleg ott készült kerámiát az import árúktól.

A helyi gyártmányok első csoportját az Alföldi által húnkorszaki típusoknak nevezett korszok adják. Ide tartoznak a 2018., 2061., 2066. számú korszok, továbbá az 1213—1215. és 1217. számú lóhere-formájú korszokszájak. A lóhereformájú szájú korszokat tekintve Alföldi az említett korszak egyik fő típusának,²⁰ a másik fő típust a 2018. számú (XIX. 7.) korszok képviseli, amelynek teljesen egyező analógiái a Murga és Strázsa-vágőri korszok.²¹ Végül a 2061. és 2066. (XIX. 5.) számú korszok analógiáit Alföldi a mindkét fő típus jellegzetességeit átvevő, leányfalusi későrómai burgus, kerámiájából mutatta be.²²

A helyi árúk második csoportját azok az edények adják, amelyek szemcsés iszapolásúak, jól égetettek és kékesszürke színűek. Az említésre méltó formák közül ide tartoznak a 437., 448., 1219., 2014., 2016., 2019., 2021., 2060., 2063. számú edények. Az 1219. számú edény analógiáját Kuzsinszky mutatja be.²³ A brigitioi valamivel nyomottabb. A 2014. számúnak, analógiáját ugyancsak Kuzsinszky ismerteti.²⁴ A brigitioi példánynál a kihasasodás élesebb és az egész forma nyomottabb, de megvannak a kihasasodás fölötti edényrészek a függőlegesen haladó párhuzamos, besímitott vonalak. A 2016. számú egyfüllű bögre (második példány 437. számú) igen jó analógiája a Köln melletti Alteburg 2. hamvasztásos sírjából ismerős.²⁵ Elég gyakori az ebbe a csoportba tartozó XIX. 14. számú edény (négy példányban van meg). Végül egyike a csoporthoz tartozó legérdekesebb formáknak a XIX. 13. számú vázaszerű, csipkézett peremű edény. A forma szempontjából közel áll hozzá Niederbieber 96. típusú egyfüllű kancsója.²⁶

A helyi keramikai termékek harmadik csoportját azok az edénytípusok képviselik, amelyeknek anyaga jól iszapolt és égetett, színük a halványsárgától a halványpirosig változik, s mindig piros, könnyen

²⁰ Alföldi András: Leletek a hún korszakból és ethnikai szétválasztásuk. A. H. IX. Budapest, 1932. 45—46. II.

²¹ U. ott, XXVI. 1., 7.

²² U. ott, XXXI. 4. a., b.

²³ Kuzsinszky i. m. 343. l. 352. kép, 2. ábra.

²⁴ U. ott, 349. l. 351. kép, 1. ábra.

²⁵ Germania. XII. 1928. 115. l. 216. ábra.

²⁶ F. Oelmann: Die Keramik des Kastells Niederbieber. Materialien zur römisch-germanischen Keramik. I.

lepattogó mázzal vannak bevonva. Az ép formákat a XIX. 1., 2., 3. számú képeinken mutatjuk be. A rekonstruálható formák közül igen érdekes az, amelynek párját Kuzsinszky Aquincumból ismeri.²⁷ Itt említjük a hasonló anyagú, de barnás-sárga mázzal bevont 1979. számú kis tálcskát. Ugy látszik eléggé gyakori forma.²⁸ Hasonló hozzá az 1922. számú edény, csak a pereme nem vízszintesen van képezve, hanem enyhén hajlik ki, és nem is mázas.

Ugyanehhez az edénycsoporthoz tartozik, de barnás matt-festékekkel van bevonva a XIX. 15. számú fületlen korsó. Összesen négy példányunk van belőle, a másik három piros, részben csillogó mázzal van bevonva. Jó analógiáját mutatja be Bittel Rottweil-ről.²⁹ Itt kell megemlítenünk a csillogó barna festékekkel bevont edényfedőt, amelynek típusát Fr. Behn mutatja be.³⁰ Halványsárga színű, de valamivel szemcsésebb iszapolású a 2075. számú dörzstál.³¹ Van még több egyező típusú táltöredék, de ezek, mint azt már a leírásban láttuk, sárgászöld mázzal vannak bevonva. Ugyancsak szemcsésebb iszapolású, de téglavörös színű, s kevésbé gondosan égetett olyan edénytöredékünk is van (1978.), amelynek típusát Fr. Behn mutatja be.³²

Az edények következő csoportját az igen finoman iszapolt, jól égetett halványsárga színű edények adják. Ide tartoznak a 2006. számú, XIX. 6. ábrán bemutatott amphora; egy másik példánynak szája és füle letörött (1182.).³³ A mienk legjobban a 345/2.-höz hasonlítható, csupán a fülképzésben van annyi eltérés, hogy a brigetioi példánynál a fül közvetlenül a perem alól, azt érintve indul ki. A másik típust a kétfülű amphorák adják (1245., 1236.). A limesmenti táborokban igen gyakori típusok. Az 1215. számúnak legjobb analógiáját Heldenbergenből ismerjük,³⁴ s a valamivel keskenyebb peremű és általában kisebb méretű 1236. számúnak Wiesbadenből³⁵ és ugyancsak Heldenbergenből,³⁶ csak a brigetioi példányoknak a füle épen úgy jóval a perem alól indul, mint az 1245. számú amphoránál. Harmadik formája az edénycsoportnak az 1179. számú egyfülű kancsó. A széles talp és az edénytest, még legjobban Kuzsinszky, i. m. 345. kép 1. ábrájával vethető egybe, azonban a nyak már jóval szélesebb, a fület az enyhén kihajló peremből képezték, s a perem fölé emelkedik. A csoport utolsó formáját a XIX. 4. számú talpas edény adja. Van néhány töredékes állapotú is. Az edények iszapolása már szemcsésebb s

²⁷ Kuzsinszky, i. m. 365. kép. 3. ábra.

²⁸ W. Unverzagt: Keramik des Kastells Alzei. Materialien zur römisch — germanischen Keramik II. Abb. 3/2. és Fr. Behn: Römische Keramik, mit Einschluss der hellenistischen Vorstufen. Mainz, 1910. V. 357. típus.

²⁹ Bittel, Kurt: Die Kelten in Württemberg. Römisch-germanische Forschungen. Bd. 8. 1934. 21. tábla, 5. kép.

³⁰ Behn, i. m. IV. 222. ábra.

³¹ Kuzsinszky, i. m. 341. ábra.

³² Behn, i. m. IV. 208. ábra.

³³ Kuzsinszky, i. m. 345. ábra.

³⁴ ORL. No. 25. III. 31., 38., 47.

³⁵ U. ott, No. 31. XIV. 16.

³⁶ U. ott, No. 25. III. 48—49.

a színe néha halványpiros. Kuzsinszky füstölő-serlegei, ugyanebbe a csoportba tartoznak.³⁷

Szép számmal fordulnak elő az importárúk is. A terra sigillata töredékek javarészét főként a díszítetteket, Juhász Györgyi munkája alapján könnyű volt osztályozni.³⁸ Van két terra sigillata töredékünk, amelyek La Graufesenegue-ből valók; lezoux-i 13 töredék; rheinzaberni 28 és westerndorfi 12, s valószínűleg westerndorfi a XX. 9. és 10. számú két töredék is. A formatípusok közül megvannak a Draggendorf 31. (5 edény töredéke), 37. (legalább tíz edényhez tartozó töredék), 33. (legalább három edénynek a töredéke), 32. (négy edénynek töredéke), 36. (egy tál töredéke) és 53. típusok. Az utolsó, csaknem teljesen ép példányban van meg (1916.). Hiányzik a perem és a két fül. Az edénytest közepén, barbotin-technikában alkalmazott, szívalakú díszekkel változatossá tett mezőben, kutya nyulat kerget.

Kuzsinszky vázaalakú poharak néven foglalja össze azt az edénycsoportot, amelynek típusait már többször idézett munkájának 353. képén mutatja be. Az Aquincumban általános formák, megvannak ebben az anyagban is. A 353/3. számú, megvan két példányban (1943—1944.); a 353/4—5. számúak, 27 példányban (1927—1933., 1935—1942., 1945—1955., 1957.). A 353/5. számúhoz igen hasonló típusú, de kevésbbé gondos kivitelű 3 példány (1934., 1956., 2063.).

A XIX. 8—11. számú ábrákon bemutatott négy antefixum két típust képvisel. Az egyik a 8., a másik a 9—11. számú példányok. Különbség van a két típus között mindenekelőtt a hajkezelésben. Az első típusé (XIX. 8.) erősen stilizált. Ebből a szempontból a papföldi közfürdők³⁹ és a cannabák⁴⁰ területén előkerült, tragikus álarcot ábrázoló, töredékes példányokkal vethető egybe. A második típus analógiáját Récsey Viktor Pannonia község területéről ismerteti.⁴¹ A tátott, szélei felé keskenyedő, száj és az arcot természetesen övező haj kezelése, határozottan együvé kapcsolja a darabokat.

Óriz a gimnázium régiségtára összesen 34 bélyeges-téglát is, Brigetioból. Szilágyi János összefoglaló munkája alapján nem nehéz a bélyeges téglák beosztása, annál kevésbbé, mivel Szilágyi is ismertet néhányat a hódmezővásárhelyi jellegzetesebb darabok közül.⁴² Ezekkel nem is foglalkozunk, csupán azokat soroljuk fel, amelyek az idézett munkából kimaradtak. A legnagyobb részüknek megvan a típusa, utalunk is reá; csupán három típus analógiáját nem leltük, ezeknek ábráit be is mutatjuk (XX. 6., 7., 8.).

³⁷ Kuzsinszky, i. m. 339. ábra.

³⁸ Juhász Györgyi: A brigetioi terra sigilláták. *Dissertationes Pannonicae*. Ser. 2. No. 3.

³⁹ Hampel József: Papföldi közfürdők. *Budapest Régiségei*, II. 70. l., I. 16.

⁴⁰ Kuzsinszky Bálint: Az Aquincumi ásatások. U. o. II. 142. l., 30. ábra.

⁴¹ Récsey Victor: Római keramikus leletekről Pannonia község területén. *A. E.* 1900. 267—269. l., I. ábra.

⁴² Szilágyi Johannes: *Inscriptiones tegularum Pannonicarum* (A pannoniai bélyegestéglák). *Dissertationes Pannonicae*. Ser. 2. No. 1., 1933.

A bélyeges téglák nagyobb része (24 db.), a Brigetioiban állomásozó legio I. adiutrix bélyegét hordják. Szilágyi adja a legio rövid történetét. Számunkra itt csak annyi fontos, hogy a nevezett legiot, Kr. u. 117–118-ban helyezik Brigetioiba és itt marad a császárkor végéig. A pia fidelis kitüntető nevet Kr. u. 96–97 óta használja, tehát a P. F. jelzésű téglák ez utóbbi dátumot követő időben készülhettek csak.

Szilágyinak a pia fidelis jelző nélküli téglabélyeg típusai közül a gimnázium régiségtárában a következők vannak meg:

I. 35. típusú a 2083. számú. Megvan a II. 44. típus is; a Szilágyi által közölt példány maga is a hódmezővásárhelyi gyűjteményből való; ugyanide sorozható még három csonkapéldány (2088., 2105–2106.). I. 24. típusú a 2103. Ugyancsak hódmezővásárhelyi, a tipusként bemutatott I. 20 is, de ezen kívül van a gyűjteményben egy csonka- (2120.) és egy elmosódott-feliratú (2115.) téglá. I. 30. típusú a 2081. számú; IV. 90. típusúak a 2114. és 2121. számú csonka téglák; III. 64. típusú a 2090. A III. 72. típuson a rajztól eltérően⁴³ az A előtt és mögött is pontok vannak, a III. 74-nél a G. I. A. után. A IV. 101. típushoz tartozik az eléggé elmosódott-feliratú, de olvasható 2109. számú.

Új tipusként kezelhető — legalább is Szilágyi tanulmányában nem találtuk — a 2102. számú téglá (XX. 7.), azután a 2117. (XX. 8.). Az AD ligaturája nem szokatlan a szóbanforgó legio tégláin sem, de a következő F betű magában már inkább. Kár, hogy a téglá csonka. Az utolsó analógiát nélkülöző típusunkat a XX. 6. számú ábra mutatja (2093.); ez is csonka.

Van a gimnázium régiségtárába az I. Valentinianus (Kr. u. 364–375) kori tiszti bélyeges téglák közül is: Lupicinus tribunus tégláiból. A XXVI. 33-ból 8 darab (2073., 2085–2087., 2092., 2094., 2101., 2113.), a XXVI. 35. típusból pedig kettő (2112., 2118.).

Összesen 17, többé-kevésbé ép római mécses is őriz a gimnázium régiségtára. Két töredék minden jellegzetesség nélküli. Két mécses felső lapján növényi dísz van (1900., 1906.); Iványi VII. típusához tartozik; a halványsárga színű agyag vörös mázzal van bevonva.⁴⁴ Az Iványi-féle III. típushoz tartozik, egy kétnyílású példány⁴⁵ (1898.); az alján három koncentrikus körben elhelyezett ATIMETI felirású 1902. számú példány pedig a XVI. típushoz.⁴⁶

A mécsesek nagyobb része a teljesen díszítetlen típusok közé tartozik.⁴⁷ Így az 1907. számúnak az analógiáját az LVI. 8. az 1897., 1903., 1908., 1910., 1912-nek az LVI. 10., az 1895., 1896., 1901., 1909. számúaknak az LVII. 2. (mind a négy zöld mázzal van bevonva). Végül az 1894., 1899., 1913. számúaknak analógiáit az LVII. 4. és 6. számú típusokban találtuk meg.

⁴³ Ugyancsak a gimnázium régiségtárában van az eredeti.

⁴⁴ Iványi, Dóra: Die Pannonischen Lampen. Dissertationes Pannonicae. Ser. 2. No. 2. Budapest, 1935. XXXVI. 6., XXXVII. 2.

⁴⁵ U. ott. XIX. 7., 8.

⁴⁶ U. ott, XLVIII. 3., LI. 6.

⁴⁷ U. ott, XX. típus 5. változat.

Meg kell említenünk, a valószínűleg ugyancsak Brigetióból való három, homokkőből készült fogadalmi oltárt is. Az első csonakagúla formájú (2070.). Három oldalnak a szegélye úgy van képezve, hogy keretként szolgált a valamilyen ábrázolással kitöltött belső felületeknek. Az ábrázolások valószínűleg festve voltak, legalább is erre mutatnak az oldalakon látható piros és fehér festéknyomok. A negyedik oldal síma. Az oltárka tetején köralakú mélyedés van.

A második oltár formája legjobban ahhoz, az Óbudán előkerült, példányhoz hasonlítható, amelyet Hampel publikált, de rozettás dúc nélkül.⁴⁸ A tetején négyszögű mélyedés van, a negyedik oldala ennek is síma (2078.). A harmadik oltárnak a képét a XIX. 12. számú ábránkon mutatjuk be (2084.). A rozettás tagokon pirosfesték nyomai találhatók; a negyedik oldala síma.

Ha a közelebbi leletkörülményeket nem is ismerjük, mégis igen tanulságos lehet a Brigetióból előkerült, s a gimnázium régiségtárában őrzött fibula sorozat. A típusok ismertetését, ahol lehetséges, Kovrig munkájának táblaanyagára és a vonatkozó szövegre támaszkodva adjuk.⁴⁹

Kovrig 49. és 53. típusa négy, az 54. két példányban van meg. Az általa kronológiai szétválasztás alapjául tekintett tűtartó-tok átlukasztásoknak a száma, az egyik fibulánknál kettő, a másiknál három.

Az *AUCISSA*-típus két fibulával van képviselve, az egyik a Kovrig 28. típusa; a kimélyített kengyelfejen itt is felírás van, de olvashatatlan, a másik meg legjobban a 36. típushoz hasonlít, a kengyel közepén húzódó harmadik borda azonban hiányzik.

A következő csoportot a provinciális térdfibulák adják. Kovrig 83. típusából három példány van meg, de hiányzik a kengyelvégen elhelyezett gomb. Két példányt ismerünk a 87. típusból, s egyet a 98-ból. Az utóbbinál az a különbség, hogy a csavarmenettel védő lemez fölött, a kengyel nem félkör, hanem háromszögalakú tagban végződik. Az utolsó fibula már félig a zománcos fibulák csoportjába tartozik. Ennél a kengyel feje kiszélesedik, felső része rekeszesen van képezve, s a rekesz zöldes zománccal van kitöltve.

Az egytagú, aláhajtottlábú fibulák típusát, négy példány képviseli, a legkorábbi formákhoz tartoznak.⁵⁰ Fejlettebb az ugyancsak egytagú 131. típus, amelyből leletanyagunk egy példányt őriz. Ugyancsak van egy példányunk a típus kéttagú változataiból,⁵¹ ez is alsó-ívvezetésű. Végül egy példány képviseli a kéttagú csoportnak az Almgren 170. típusa által szemléltetett formáját. Egyetlen példány képviseli Almgren 210. típusú fibuláját, a kéttagú számszerű fibulát, magas tűtartó tokkal; a csavarmenete töredékes.

⁴⁸ A. É. 1909. 28. l. 6. ábra.

⁴⁹ Kovrig Ilona: A császarkori fibulák főtípusai Pannoniában. *Dissertationes Pannonicae*. Ser. 2. No. 4.

⁵⁰ U. ott, 123. típus.

⁵¹ U. ott, 128. típus.

Két példányát őrizi a gyűjtemény Almgren 188. típusú fibulájának; egy hasonló kengyelű, de más tűszerkezetű, valószínűleg korábbi példány.

A fibulatípusok nagyobbik része — 30 többé-kevésbé ép példány, s még néhány a töredéke — a jórészt későcsászárkori *T* fibulák csoportjába tartozik. Képviselve van itt a korábbi formáktól kezdve⁵² a fejlettebbekben keresztül, a legkésőbbi típusokig, minden változat⁵³ s akad néhány igen díszes kivétel is, különösen a késői példányok között.

A fibulák utolsó csoportját részben a figurális ábrázolású, részben az egyéb motívumokat mutató típusok alkotják. Az irodalom már ismeri azt a megbukó lovat ábrázoló fibulát, amelyet az első publikáció alkalmával, hódmezővásárhelyi határból származónak mondtunk.⁵⁴ A régiségtár anyagának mostani rendezésekor tűnt ki, hogy ez a fibula is valószínűleg Brigetióból került a gyűjteménybe. Már szólottunk a peltaformájú fibuláról. A harmadik, ebbe a csoportba tartozó típust, a XX. 3. számú ábránk mutatja be.

2124. szám alatt 78, 2125. szám alatt pedig 76 darab üvegedény töredéket őriz a gimnázium régiségtára, de egyetlen edényt sem sikerült a töredékekből rekonstruálni. Vannak üvegből készült karperecek, gyűrűk, gyöngyök, üvegből készült gyűrű foglalatok (1543—1607.). A karperecek között egyetlen egy ép példány van (373.). Halványzöld üvegből készült, átmérője 10 cm, az üvegkarika szélessége 1.8 cm. A karperec belső, símafelülete 0.5 cm szélességben ki van mélyítve és a mélyítésbe vékony csontlemez van illesztve.

Nagyszámú, különböző rendeltetésű bronztárgyat is őriz a régiségtár. 1668—1681. számok alatt bronz varró-tűk (4 drb.), nagyobb méretű, gombosvégű, bronz-tűk (1 ép és 2 töredékes példány), gombosvégű, nyéllel ellátott, bronzkanálka (1 drb.), több ismeretlen rendeltetésű bronzpálcika (5 drb.) van leltározva.

A továbbiakban a leírások szemléltetésére, ahol analógiákat találunk, az ORL-ben közölt megfelelő számú táborra, illetve a táblaszámokra hivatkozunk. 1. Ezüstből készült pitykék (1822., 1823.). — 2. Félgömbformájú, fejjel ellátott bronztű⁵⁵ (1761.). — 3. Felvarrható bronzgomb.⁵⁶ (1762.). — 4. Csapó, vagy billentő mérleg akasztója⁵⁷ (1869.). — 5. Ék alakú, poncolt díszítéssel ellátott, hosszúkás bronzlemez (1842.). — 6. Kidudorodó díszekkel ellátott kis bronzkarika (1824.). — 7. Ismeretlen rendeltetésű, kampóformájú bronzdarab (1851.). — 8. Valószínűleg kisebb edény fogójaként alkalmazott, egyik végén szögletesen meghajlított, bronzdarabok. Az egyiknek a felülete, ferdén haladó rovátkolásokkal van díszítve (1611., 1838., 1839.). — 9. 13 cm hosszú, közepén akasztóval ellátott

⁵² U. ott, 185., 186. típus.

⁵³ U. ott, 188. típus.

⁵⁴ Dolgozatok, 1931. XV. 2a, b; 92. l. és Andreas Alföldi: Skythisierende Darstellungen in der römischen Kunstindustrie. Festschrift zum 70. Geburtstag von Hans Seger. Breslau. 1934. 267—271. l.

⁵⁵ ORL. No. 33. VII. 58.

⁵⁶ Megközelítő analógiája u. ott. No. 73. XIII. 19.

⁵⁷ U. ott. No. 8. 14. kép.

bronzrudacska (1829.). — 10. Zabla-szerűen egymásba kapcsolt két bronzsodrony; ismeretlen rendeltetésűek (1892.). — 11. Négyzetes-átmetszetű, 18 cm hosszú, végein karikába hajlított bronzsodrony (1855.). — 12. Háromszög-formájú csuklóspánt (1807.). — 13. Valószínűleg ládavasalásokra szolgáló bronzpántok (1874., 1837.). — 14. Szélesélű bronzvéső (1854.). — 15. Négyzög- és szabálytalan-formájú, felerősítésre szolgáló bronzdíszek (1877., 1882., 1883.). — 16. Felerősítésre szolgáló tölgylevél formájú bronzdísz (1880.). — 17. Ismeretlen rendeltetésű bronzlemez, emberi arcot ábrázoló domborművel. A bronzlemez jelenlegi méretei: hossza 15, szélessége kb 11 cm. A rajta lévő lyukak arra mutatnak, hogy a töredékes állapotban megmaradt lemez ugyancsak valamire felerősítve szolgált díszül (1891.). — 18. Bronz főzőedény nyele⁵⁸ (1886.). — 19. Két bronzból készült edényfogantyú (1864., 1868.). — 20. Vasalásra szolgáló, derékszögben meghajlított bronzpánt (1840.). — 21. Valószínűleg kocsin alkalmazott bronzakasztó töredéke⁵⁹ (1846.). — 22. Félhold alakú bronzveret, a felerősítésre szolgáló szegekkel (1879.). Hosszabbik átmérője 10 cm. — 23. Valószínűleg bőrre erősített, szalagalakú bronzveret (1873.). — 24. Ládikára erősíthető bronz szalagfűl, összehajtogatva (1862.). — 25. Ismeretlen rendeltetésű, ágformájú bronzdísz (1870.). — 26. Bronzfogantyú, töredékes állapotban (1794.). — 27. Ismeretlen rendeltetésű, végei felé szélesedő, töredékes bronzlemez (1859.). — 28. Nyitott karika, bronzsodronyból (1722.). — 29. Nagyobb méretű vaskarika, egymásfölé hajló végekkel (1887.). Átmérője 9.2 cm. — 30. Díszítésül szolgáló nagyfejű szögek⁶⁰ (1765., 1784., 1786—88., 1789., 1791., 1799., 1795., 1800.). — 31. Felerősítésre szolgáló, kerek bronzdíszek⁶¹ (1775., 1777—1779.). — 32. Két zablakarika bronzból⁶² (1792., 1793.). — 33. Szíjra, bőrre, erősíthető kúpalakú bronztárgyak⁶³ (1756., 1763., 1771., 1772., 1782.). — 34. Felerősíthető félgömbalakú bronztárgyak (1758., 1766., 1770.). — 35. Négy, lapos, kerek bronzlemez. Az egyik a közepén át van lyukasztva, talán a 33., vagy 34. szám alatt említett tárgyak alátétlemezei (1760., 1767—1769.). — 36. Félgömbformájú bronztárgy, felperdülő szegéllyel (1759.). — 37. Sodrott, bronzhuzalokból készített lánc (1805.). — 38. Különböző méretű, kerekátmetszetű bronzhuzalból készült, zárt bronzkarikák (1664., 1682—1683., 1685—1686., 1692—1695., 1697., 1700—1702., 1704—1705., 1708., 1714., 1718., 1724., 1726.). — 39. Bronzgyűrű, áttört horogkereszt dísszel (1810.). — 40. Két bronzgyűrű, miniatűr kulccsal⁶⁴ (1181., 1801.). — 41. Pelta-díszű, áttört művű, csavarmenetes bronzfibula⁶⁵ (1814.). — 42. Áttört művű, lemezes bronzfibula, csuklós szerkezettel (1813., XX. 3.). —

⁵⁸ Legjobban hasonlít reá, u. ott, No. 73. XIV. 86-nak a nyele.

⁵⁹ U. ott, No. 33. IX. 63., 66.

⁶⁰ U. ott, No. 8. XIII. 67.

⁶¹ U. ott, No. 72. IX. 6—11; No. 73. XIV. 70., 71.

⁶² U. ott, 75. 16. I., 4. ábra.

⁶³ U. ott, No. 73. XII. 66.

⁶⁴ U. ott, No. 8. XIII. 49.

⁶⁵ U. ott, No. 8. X. 15; No. 33. VII. 29; No. 40. VI. 10.

43. Ismeretlen rendeltetésű, kis bronzdísz⁶⁶ (1819.). — 44. Delfin-alakú dísztárgy, bronzból (1888.). — 45. Valószínűleg nyélként használt, átfúrt, tagolt, bronztárgy (1841.). — 46. Két bronzkulcs⁶⁷ (1802., 1803.). — 47. G betű formájú bronztárgy, kék- és vörösemil betét nyomaival (1867.). — 48. Felakasztható bronzdísz (1815.). — 49. X-alakú tárgy bronzból (1820.). — 50. Áttört művű bronzdísz töredéke. XX. tábla 1. (1833.). — 51. Szívformájú bronzdísz töredéke (1822.). — 52. Lapos bronzgomb, a felületen email nyomokat mutató mélyedésekkel (1783.). — 53. Középen átlukasztott, hosszénégyszög-alakú bronzlemezke (1863.). — 54. Elég gyakori áttört művű bronzdísz töredéke: XX. tábla 2.⁶⁸ (1812.). — 55. Bronzszobor lába, kis méretű (1851.). — 56. Lapos bronzgomb, valószínűleg bőrre volt erősítve (1780.). — 57. Félgömbformájú bronzgomb (1764.). — 58. Ismeretlen rendeltetésű tárgy bronzból. Kis méretű (1860.). — 59. Bronzcsat, karikája ovális-alakú (1706.). — 60. Fehér bronzból készült csat, ovális-alakú karikája (1707.). — 61. Bronzgyűrű töredéke (1853.). — 62. Ismeretlen-rendeltetésű bronzcső töredéke (1848.). — 63. Szabálytalan négyszög-formájú, áttört bronzlap (1857.). — 64. Ismeretlen rendeltetésű bronz-dísz tárgyacska⁶⁹ (1828.). — 65. Peltaformájú dísz tárgy töredéke (1818.). — 66. Csuklós-pánt, bronzból, felső része lóhere formájú (1832.). — 67. Lapos bronzgomb (1774.). — 68. Ülő őz, bronzból. A fejtetőből hatalmas taraj nő ki, amely ívben meghajlítva, az állatalak farkáig ér, sőt azon is túl halad⁷⁰ (1790.). — 69. Valószínűleg edényfül, bronzból, az egyik végét, nagy kerek lemezzé képezték (1836.). — 70. Kerek átmetszetű, bronzhuzalból készült, összekapcsolható karperec⁷¹ (1720.). — 71. Félkör alakban hajlított, lapos bronzhuzal; két vége át van lyukasztva (1716.). — 72. Állatfejben (nyúl) végződő bronzrudacska, hossza 8·3 cm (1806.). — 73. Kis dísz tárgy bronzból⁷² (1847.). — 74. Bronz sarkantyú (1876.). — 75. Pecsetgyűrű bronzból. A pecset rajza nem vehető ki (1688.). — 76. Félgömbformájú bronzgomb (1781.). — 77. Bronzból készült vederfül, igen oxidált állapotban (1875.). — 78. Átlukasztott végű, lapos vasszeg; hossza 19·7 cm (1884.). — 79. Hat stilizált levelet ábrázoló bronzlemez. A középső, legnagyobb levél hossza 26 cm, a többieké, arányosan kisebb. A rajta levő átlukasztás azt mutatja, hogy felszögezve szolgált dísz tárggyul. Talán kocsidísz volt (2052., 2053.). — 80. Négy ismeretlen rendeltetésű bronzlemez; a legnagyobbak méretei a következők: hossza 38, szélessége 6·5 cm. Mivel a lemezek végein törés látszik, az eredeti alak és nagysága ma már nem állapítható meg (2048., 2049., 2050., 2052.). Idetartozik még egy kisebb lemez töredéke is (2056.).

⁶⁶ U. ott, No. 8. XII. 88.

⁶⁷ Típusaikat u. ott, a No. 8. XV. 27. és No. 10. VIII. 10., VIII. 13., vaspéldányok mutatják.

⁶⁸ A formára lásd u. ott, No. 8. XI. 10.

⁶⁹ Hasonló hozzá u. ott, a No. 66c, VI. 12.

⁷⁰ Egy másik dolgozatunkban részletesen foglalkozunk vele.

⁷¹ Legjobban a Dolgozatok, 1931. XVII. 9. ábrán bemutatott tárggyhoz hasonló, a záródás szempontjából.

⁷² ORL. No. 33. VII. 55.

— 81. Bronzfogantyús vaskulcs (1893.). A fogantyú ülő oroszlánt ábrázol, amint zsákmányát (özfejet) a szájában tartja.⁷³ — 82. Csak számszerint említjük meg azokat a bronz és vasból való tárgyak töredékeit, amelyeknek rendeltetése nem volt megállapítható és a meglévő formájuk sem olyan, hogy különösebb figyelmet érdemelnének (474., 1356., 1358., 1525., 1528., 1582., 1609—1610., 1612—1614., 1616—1621., 1623., 1625., 1629—1631., 1633—1637., 1684—1685., 1687., 1689—1691., 1693., 1696., 1698., 1703., 1709—1713., 1715., 1717., 1719., 1721., 1723., 1725., 1727—1729., 1731., 1734., 1757., 1773., 1782., 1786., 1798., 1821., 1830., 1834—1835., 1843—1845., 1849—1850., 1853., 1858., 1861., 1866., 1871—1872., 1881., 1885., 1889—1890., 2054—2055.).

Csonteszközök: 21, részben ép, részben töredékes csonttű.⁷⁴ Van öt darab, egyik vége felé vastagodó és egy mind a két vége felé hegyesedő csontpálcika (1640—1667.).

A csonttárgyak másik jelentősebb csoportját a fésűk adják. Igen változatos formájúak. Leggyakoribb a kétoldali, ma sűrűfésűnek nevezett típus. Pontos körök, félköröalakú, egymással párhuzamosan haladó, egyenes és egymást keresztező egyenes, bekarcolt vonalak díszítik a fésű bordáját (472., 1512—1515., 1517., 1519.). Második típust a háromszögformájú fésű adja⁷⁵ (479.). Van egy igen töredékes állapotú is (1516.). A harmadik típust, a félköröalakú lemezből készített forma adja. Két darab van belőlük, a hátlapjaik is megvannak. Legtöbbször hullámvonalak díszítik az egyik lapot. A szebbik példányt a XX. 5. ábrán mutatjuk be (1518., 1520., 1730., 1733.). Az utolsó típus, a XX. 4. számú állatalakos fésű (1511.).

Csontból készült tárgyak még: 1. Forgócsontból készített, átlukasztott, néha bekarcolt körökkel és pontos-körökkel díszített tárgyak (1532., 1533.). — 2. Csontból való karika (1530.). — 3. Hengeralakú, talán nyélhüvelyként használt tárgy, a felületén pontos-körös díszítések, amelyek a két peremet szegélyezik és a felület közepetáján, háromszögalakban vannak elhelyezve (1510.). — 4. Emberi arcot ábrázoló csontfaragás (1540.), talán hamisítvány. — 5. Fülként használt, díszített tárgy, felerősítésre szolgáló két átlukasztással (1541.). — 6. Ismeretlen rendeltetésű csonthegy (1534.). — 7. Csonthegy, bekarcolt, párhuzamos díszekkel (1539.). Függődíszként használt tengeri kagyló (1542.). — 8. Két lapos bronzgomb (1529., 1535.).

Említenünk kell még azt a két falrész, amelyeken zöld, fehér és barna színű festés nyomai vannak. A festés mintái nem állapíthatók meg (1749—1750.). Egy stukkó dísz a reliefszerű, stilizált virágdísz mellett zöld és barna színű festék nyomok is vannak (1748.). Van még a régiség-

⁷³ A teljesen hibátlan, művészinek mondható tárgy részletes ismertetését, egy későbbi publikáció számára tartjuk fenn.

⁷⁴ Az ORL. No. 23. VIII. 16. számú, recézett gombú csontárnak is megvan itt az analógiája.

⁷⁵ Közölve van, Dolgozatok, 1931. XVI. 6. ábráján.

tárban három mozaikpadló rész (1745—1747.) és egy piskótaformájú mozaiktégla (1744.).

Még az 1890-es években került néhány sír és fogadalmi-émlék a gimnázium régiségtárába. Egy részüket Fröhlich Róbert ismertette,⁷⁶ de valamennyi megvan a C. I. L. III. kötetének supplementumában. Fröhlich közleményében az 1. (C. I. L. 10976. számú), 5., 13. (11000.), 19. (11019.), 22. (11048.), 28. (11017.), 29. (11063.) számúakat őrzik Hódmezővásárhelyen; a C. I. L. még a következőket ismeri innen 10977., 10978., 10982., 10983., 10987., 10989., 10990., 11072.⁷⁷

III. Jazig-kori emlékek.

Az alább következő anyagismertetésből és leírásból kitűnik, hogy bár az anyag nagy és igen változatos, a tudományos felhasználásra nem minden vonatkozásában alkalmas. Legtöbb esetben csupán a lelőhelyet ismerjük, de azt már a legritkább esetben állapíthatjuk meg, hogy mely leletdarabok tartoznak ugyanazon zártlethez; a leletkörülményekről pedig éppen semmit sem tudunk. Egy részükről az sem bizonyos, hogy Hódmezővásárhely határából valók-e, de ez valószínű.

A jazig-korra vonatkozó ismereteink, ha gyarapodnak is, a korszakra vonatkozó kutatás több területén nem szolgálhat az anyag alapul újabb következtetések levonására. Így minthogy a leletkörülményeket nem ismerjük, nem tudjuk, vajon a város határában, 1929 előtt feltárt temetők, a temetkezési szokás szempontjából különböznek-e az Alföld többi hasonló korú és jellegű temetőitől, vagy egyeznek-e azokkal? Mivel, mint említettük, az egyes lelettárgyak együtvértartozása csak egy-két esetben volt megállapítható, igen nagy nehézségeket okozott az anyag datálása; ez csak a később feltárt hiteles és jobban megfigyelt leletek alapján történhetett meg.

Legfontosabb eredménye a feldolgozásnak, hogy a korszak kerámiájára vonatkozó ismereteink néhány fontos adattal bővültek, ami már csak azért is jelentős, mivel ezen a téren igen kevés a megbízható és felhasználható anyag. Másik eredmény, hogy a város határában eddig előkerült leletek, mai tudásunk szerint átértékelve, újabb adatokat és lelőhelyeket szolgáltatnak a kor leletkataszteréhez.

A következőkben először a betürendben felsorolt lelőhelyek anyagá-

⁷⁶ Fröhlich Róbert: Római feliratok alsó és felső Pannóniából. A. É. 1891. 224—238. l.

⁷⁷ Táblamagyarázat. A XIX. tábla valamennyi ábrája Brigetióból való tárgyat ábrázol. 1. 2003.; $\frac{2}{7}$ nagyság. 2. 2058.; $\frac{1}{3}$ nagyság. 3. 1917.; $\frac{1}{3}$ nagyság. 4. 1193.; 5. 2066.; $\frac{2}{9}$ nagyság. 6. 2006.; $\frac{2}{11}$ nagyság. 7. 2018.; $\frac{1}{4}$ nagyság. 8—11. 1958—1961.; $\frac{2}{11}$ nagyság. 12. 2084.; $\frac{1}{5}$ nagyság. 13. 2057.; $\frac{1}{5}$ nagyság. 14. 2021.; $\frac{1}{4}$ nagyság. 15. 1181.; $\frac{1}{4}$ nagyság. A XX. tábla valamennyi ábrája is Brigetióból való tárgyat ábrázol. 1. 1833., 2. 1812., 3. 1813., 4. 1511., 5. 1518., 6. 2093., 7. 2102., 8. 2117., 9. 2122., 10. 2122.

nak leírását adjuk. Megjegyezzük, hogy az edények méreteinek megadásánál M.: az edény magasságát, Sz.: a szájátmérőt, F.: a fenékátmérőt s L.: a legnagyobb öblösödést jelenti. Az anyagközlés után azokat az eredményeket ismertetjük, amelyeknek levonására a leírt anyag alapul szolgálhatott.

Aranyág. Kétfülű agyagedény (2391.). Durván iszapolt, elég jól égetett, téglavörös színű; egyik füle letörött (XVI. 7.). M.: 12·4; Sz.: 11; F.: 6 cm. Schulz Ede gyűjtötte. A gyűjteménynek Bodnár Bertalan ajándékozta.

Más helyről, de ugyancsak az Aranyágból került elő egy *Cypraea* kagyló (2365.) és két kerek bronzhuzalból készült, nyitott karperec (2372.); az egyik kettétört. Ezeket a tárgyakat is Bodnár Bertalan ajándékozta a gyűjteménynek.

Barci-rét. Hat darab gömb és hasábformájú, zöld és vörös kőgyöngy (2378.). Bodnár Bertalan ajándéka.

Csanyipart. 1. sír. Az 1900. évi november 28-án beküldött avarkori sírok között egy római kori is volt. Ennek leleteit az alábbiakban ismertetjük: 1. Római üvegedény négy darabja (2258—61.). A világoszöld színű üvegtöredékekből a forma nem állapítható meg. — 2. Jazig torques, amelynek egyik részét a különböző színű kő- és pasztagyöngyök (51 szem) alkotják, a másikat sodrott bronzhuzal (2265.), amelynek mindkét vége hurokszerű. Az egyik hurok (2262.), meg is maradt. A két hurokba akasztva lógott az említett gyöngysor. — 3. Bronz karperec töredéke (2264.), szabálytalan körátmetszetű huzalból készült; vége laposra volt kalapálva. — 4. Laposra kalapált bronzhuzalból készült karperec (2263.). Végei kiszélesednek.

Darvasi szőlők. Szabó István tanyáján, 1895 őszén végzett ásatások alkalmával csontváz mellől kerültek elő az alábbi tárgyak:

1. Kettős csonkakúpalakú orsókarika (529.). — 2. Henger-, karika- és hasábformájú, paszta- és agyaggyöngyökből álló füzér (530.). A gyöngyök színe kék, vörös és fehér. — 3. Füzér, 18 olyan alakú és színű gyöngyből, mint a 2. számú (531.). — 4. Négy kék és fehér pasztagyöngy (532.). Szeremlei a leleteket bronzkoriaknak mondja.⁷⁸

Dilinkai temető. 1. Jól iszapolt és égetett, szürke színű agyagedény (429. XIII. 10.). M.: 11·6; Sz.: 11·7; F.: 5; L.: 12·3 cm. Neumann József ajándéka. Szeremlei a dilinkai edények egy részét keltakorinak mondja.⁷⁹ — 2. Jól iszapolt és égetett, sárgás-szürke színű agyagtál (2254.). M.: 7·2; Sz.: 12·8; F.: 3·6 cm. Szeremlei Samu ajándéka, 1901. nyarán (XIII. 16.). — 3. Jól iszapolt és égetett, szürke színű agyagedény (2255.). M.: 9; Sz.: 7·6; F.: 3·3; L.: 9 cm. Szeremlei S. ajándéka 1901. nyarán (XIII. 2.).

Fehértó. Az 1889/90. tanévben, Imre Péterné ajándékozott egy sor kalcedon- és két sor füveggyöngyöt. Sírból kerültek elő.⁸⁰ Ezen a környé-

⁷⁸ Szeremlei: Hódmezővásárhely története, I. 217. l.

⁷⁹ U. ott, I. 238. l. 2. jegyzet.

⁸⁰ A hódmezővásárhelyi református gimnázium története, 401. l.

ken is volt ásatás 1892-ben.⁸¹ Ugyaninnen említi Szeremlei Traianus ezüst érmét is.⁸²

Imre Péterné telkén 1895. szeptember 25-én végzett ásatok alkalmával előkerült síranyag leírása alább következik:

1. Húsz kalcedongyöngy (450.), hét tojásdad, három nagyobb, négy közepes és hat kisebb gömbölyű szem. Erről a lelőhelyről, a már említett 1892. évi ásatáskor, került egy nagyobb és két kisebb kalcedon gyöngy a régiségtárba; ugyanekkor szolgáltatott be Farkas Sándor egy, Imre Pétertől vásárolt, kalcedongyöngyöt. Összesen: 24 kalcedongyöngy került a régiségtárba. Ezekből kettőt (egy hosszúkasat és egy gömbölyűt) az ásványtani szertár vett át. Ez a kettő elveszett; másik kettőről nem lehet tudni, hová lett.

2. Két szokatlan nagyméretű zöld füveggyöngy (451.). Kettős csonkakúp-formájúak, átmérőjük 4 cm. Az oldalukat ferdén haladó, bekarcolt vonalak rovátkolják. —

3. Két cm átmérőjű, zárt bronzgyűrű (452.). E korszak sírjaiban elég gyakran előforduló típus. A két szélen és a közepén gömbszeletszerű kidudorodások futnak körbe.⁸³ —

4. Hasáb-, gömb-, henger-, karika-, és kettős-csonkakúpalakú paszta-, füveg- és kögyöngyök. Színük zöld, kék, bordó, vörös és fehér (456—458.). A kettős-csonkakúpalakú kék füveggyöngyök, már korai La Tène sírokban előfordulnak.⁸⁴ — 5. Három tojásdadalakú kalciumgyöngy (453—455.). —

Férged. Antoninus Pius ezüst érme (519.). Cohen 2. II. 186. Csáky Imre ajándéka 1895. szeptember 7. Említi Szeremlei is.⁸⁵

Francziszi-téglagyár. Jóformán leggazdagabb lelőhelye a korbeli emlékeknek. A hosszú évtizedeken keresztül folyó agyagkitermelés alkalmával igen sok lelet ment tönkre. A régiségtár meglepően kevés anyagot őriz e lelőhelyről; annál több keramikus anyag van a városi múzeumban. Nagyobb részüket Kiss Lajos gyűjtötte. A téglagyár agyagbányája igen nagy, így közelebbi feljegyzések hiányában nem lehet tudni, mi került elő egy sírból. A felsorolandó edények közül a két első a gimnázium régiségtárában van, a többi a városi múzeumban.

1. Egyfülű kancsó (409.). Színe világosszürke, jól égetett, kissé szemcsés iszapolású. M.: 8·6; Sz.: 6·2; F.: 5·1; L.: 8·5 cm (XIV. 4.). — 2. Kétfülű agyagedény (492.). Finom iszapolású, elég jól égetett, szürke színű. M.: 6·7; Sz.: 5·4; F.: 3; L.: 6·4 cm. Mindkettő Francziszi Lajos ajándéka (XIV. 13.). — 3. Szürke színű, jól égetett és iszapolt agyagedény. (225—1936.). M.: 12; Sz.: 10·4; F.: 5·6; L.: 12 cm. A teljesen ép edény alja át van fúrva. (XIII. 3.). — 4. Egyfülű agyagkorsó. (223—1936.). Jól iszapolt és égetett szürkeshű agyagból készült. M.: 17; Sz.: 8; F.:

⁸¹ U. ott, 402. l.

⁸² Szeremlei: i. m. I. 455. l.

⁸³ Dolgozatok, 1931. VII. XVII. t. 13.

⁸⁴ U. ott, 1935. XI. XXX. t. 12.

⁸⁵ I. m. I. 455. l.

5·2; L.: 12·2 cm. (XIV. 9.). — 5. Tál. (228—1936.). Szürkeshínű, jól iszapolt és égetett agyagból készült. M.: 13·8; Sz.: 21·5; F.: 8 cm. (XIII. 20.). — 6. Tál. (224—1936.). Jól iszapolt és égetett szürkeshínű agyagból. M.: 10·8; Sz.: 14·5; F.: 5·5 cm. (XIII. 19.). — 7. Jól iszapolt és égetett szürkeshínű agyagedény. (227—1936.). M.: 11·3; Sz.: 10·2; F.: 5; L.: 12·9 cm. (XIII. 4.). — 8. Mint a 7. (235—1936.). M.: 9·4; Sz.: 10; F.: 5·2; L.: 11 cm. (XIII. 1.). — 9. Mint a 7., de sötétszürke színű (234—1936.). M.: 12; Sz.: 9·2; F.: 5·1; L.: 12·4 cm. (XIII. 11.). — 10. Mint a 7. (232—1936.). M.: 9; Sz.: 8·9; F.: 4; L.: 10 cm. (XIII. 9.). — 11. Mint a 7. (237—1936.). M.: 9·4; Sz.: 7·9; F.: 5·2; L.: 8·9 cm. A kihajló lapos peremet, a peremen körbefutó barázda tagolja. (XV. 7.). — 12. Egyfülü korsó. (236—1936.). Jól iszapolt és égetett téglavörös színű, hosszában tagolt füllel. M.: 17·8; Sz.: 3·9; F.: 4; L.: 11·3 cm. (XIV. 1.). — 13. Mint a 12., de kisebb és az edényszáján nincsen vastagodott peremrész. (239—1936.). M.: 16·8; Sz.: 3; F.: 4; L.: 10·2 cm. (XIV. 2.). — 14. Mint a 12., de kisebb. (238—1936.). M.: 12; Sz.: 3; F.: 3·9; L.: 9 cm. (XIV. 7.). — 15. Mint a 7. (240—1936.). M.: 7·8; Sz.: 6·2; F.: 3·8; L.: 6·5 cm. (XIII. 18.). — 16. Mint a 7. (233—1936.). M.: 5; Sz.: 4·8; F.: 3·1; L.: 6·5 cm. (XIII. 17.). — 17. Mint a 7. (226—1936.). M.: 7·3; Sz.: 6·3; F.: 3·7; L.: 7 cm. (XV. 4.). — 18. Jól iszapolt és égetett, téglavörös színű edény. (230—1936.). M.: 7·6; Sz.: 6·2; F.: 3; L.: 7 cm. (XIII. 15.). — 19. Mint a 18., de piros mázzal van bevonva. (231—1936.). M.: 8·8; Sz.: 4; F.: 3·2; L.: 8 cm. (XV. 5.). — 20. Rossz égetésű és iszapolású, halványpiros színű edény. (229—1936.). M.: 8; Sz.: 5·5; F.: 4; L.: 7·2 cm. (XVI. 10.). Szabadkézzel készült. — 21. Kétfüli váza. (242—1936.). Jól iszapolt és égetett, szürkeshínű agyagból készült. A váza fülei le vannak törve, de a törések helyei megvannak. M.: 28·6; Sz.: 12; F.: 9; L.: 21·9 cm. Az edény vállát körbefutó borda két mezőre osztja. Mindkét mezőben hegyfelé fordított, besímtott vonalakból álló, háromszögű dísz van. A felső mezőben a síma részeken, függőlegesen haladó hullámvonalas díszek vannak. Az edény közvetlenül a perem alatt át van fúrva. (XIV. 5.).

Fürge-halom. 1. Szűcs János-féle telepről 1892. okt. 17-én került a gimnázium régiségtárába egy gyöngyfűzér (464.), amely 10 kettőscsonkakúp alakú borostyángyöngyből állott. Valószínűleg hozzátartozott egy szépen csiszolt karneol-, egy függőlegesen barázdált zöldre festett agyag- és egy hengerformájú borostyángyöngy. Ez utóbbit párhuzamosan haladó, inkrustált fehér vonalak díszítik. — 2. Provinciális bronzfibula töredéke⁸⁶ (465.).

1894. szeptember 21-én Tóth János földjén végzett ásatáskor előkerült anyag: 1. Két lapos orsókarika (459—460.). Szürkeshínű, jól iszapolt és égetett edények aljából készültek. — 2. Elkorhadt fadarab (461.). — 3. Szürkeshínű, jól égetett és iszapolt edény töredéke. A felületén bekarcolt, ferdén haladó rovátkolások és sok egymással párhuzamosan haladó bekarcolt, hullámvonalas dísz van.⁸⁷

⁸⁶ Dolgozatok, 1931. VII. XIV. 2 a, b.

⁸⁷ U. ott, 1935. XI. XXXIII. tábla, 13.

1894. november 13-án Palócz Imre ajándékként került a régiségtárba Nagy Constantin (?) kis bronz érme⁸⁸ (463.).

A XVI. 2. alatti edény, a rajta lévő felírás szerint, ugyancsak Fürge-halomból való (182.). A régiségtár naplója nem említi. Durva iszapolású, elégtő égetésű és téglavörös színű. M.: 22; Sz.: 16; F.: 9·5; L.: 20 cm.

Gorzsai Kettőshalom. 1892. május 19-én Szabó Pál ajándékként, az alábbi leletek kerültek a régiségtárba. 1. Gombos bronztű (484.). A gomb valószínűleg fadoboz díszítésére szolgált; tüje (?) erősítette hozzá. — 2. Két karperec (485—486.). Négyzetes átmetszetű bronzhuzalból készültek, nyitottak, végeik felé hegyesednek. — 3. Bronztű vége⁸⁹ (488.).

1894-ben volt itt ásatás. Erről Szeremlei a következőket írja.⁹⁰ „Az 1894-dik évben, Oláh Imre tanár ásatott e helyen. Az innenső halmot, mely Dudás Sámuelé, ő már nagyobb részt lehordva találta; a halom elegyengetett tetején, tanya épület áll; ennek udvara végében indult meg az ásatás, mely alkalommal csekély mélységben megbolygatott emberi csontokra találtak, s ezek közt egy cserép orsókarikára, egy szép karneol gyöngyre s majd 70—75 cm mélységben, egy kis agyag csuporra vagy korsóra, melynek felső része le volt törve.“ A régiségtári napló szerint az ásatás 1899. augusztus 8-án történt, egyébként ugyanazt az anyagot sorolja fel, mint Szeremlei, tehát valószínű, hogy ugyanarról az ásatásról van szó.

Úgy látszik egy bolygatott csontvázat tártak fel s az egész felsorolt anyag együtvé tartozik. Különösen érdekes a XIV. 14. alatt bemutatott korsó (446.). Elég jól iszapolt, foltosan égetett, feketésszürke színű. Jelenlegi M.: 12·2; F.: 5·6; L.: 10·6 cm. Kár, hogy a nyaki és szájrésze hiányzik. A 489. alatt bejegyzett karneolgyöngy egész bizonyosan ebből a korból való. Előfordult már több alföldi lelőhelyen, így Kiskúnfélegyháza határában⁹¹ és Nagykorún.⁹² Valószínűleg ugyanebből a korból való a már említett kettős-csonkakúp alakú orsókarika is (490.).

Kincsestemető. Fehér-, zöld- és kékszínű, paszta- és kögyöngyök (528.). —

Kishomok. Jól iszapolt és égetett, szürkeshűvő edény (2393.). M.: 8·8; Sz.: 9·4; F.: 5; L.: 10·4 cm. Szappanos István ajándéka (XIII. 8.). —

Kishomok-Bercsényi telep. Kruzslic Károly építész homokbányájából kerültek a városi múzeumba az alábbi leletek: 1. Durva iszapolású és égetésű bögre, színe téglapiros. (1—1936.). Az edény vállán ujbenyomásos díszítés van, ez alatt pedig bekarcolt szabálytalan hullámvonal fut körbe. Az edény peremét ferdén bekarcolt vonalak rovátkolják. M.: 10·2; Sz.: 8·5; F.: 6·8; L.: 9·4 cm. (XVI. 13.). — 2. Tojásdad-alakú kalcedongyöngy. (2—1936.). Ugyanilyen formájúak vannak a fehértői jazig lelet gyöngyei

⁸⁸ A Fürge-halmi leleteket Szeremlei: i. m. I. 291. és 427—428. lapokon említi.

⁸⁹ Lásd 4. jegyzet, 402. l.

⁹⁰ Szeremlei: i. m. I. 457. l.

⁹¹ Dr. Párducz Mihály: Az első pontus-germán emlékecsoporthat legkorábbi emlékei Magyarországon. A berlini Collegium Hungaricum Kiadványai 2. 1935. 14—15. l. IV. tábla.

⁹² U. ott, 21. l. VII. tábla.

között; még a nagyságuk is megegyezik. (XV. 16.). — 3. Köpüs vaslándzsahegy. (245—1936.). Teljes hossza 21, legnagyobb szélessége 4 cm. A köpü hossza 5·5, átmérője 1·5 cm. (XVI. 16.). Limesmenti táborokban otthonos típus. — 4. Provinciális római bronzfibula. (244—1936.). Típusa ugyanaz, mint a Dolgozatok, 1931. XIV. t. 10. fibuláé. (XV. 17.). A két utolsó leletdarab állítólag sírból került elő. A végzett hitelesítő ásatások semmi eredményre nem vezettek.

Kopáncs. (Técsy tanya). Técsy József és Técsy Sándor ajándéka-ként kerültek az alábbi leletek a gimnázium régiségtárába: 1. Két kettőscsonkakúpalakú orsógomb (510—511.). — 2. Commodus ezüst érme (512.). — 3. Antoninus Pius ezüst érme (513.). — 4. Görög bronz érem (Ptolemaeus?)⁹³ — 5. Valens PB érme (Coh. 2. VIII. 47. 515.). — 6. II. Constantius PB érme (516. — Coh. 2. VII. 45.). — 7. II. Constantius PB érme (517.).

Kovács József-téglagyár. Jól iszapolt és égetett, szürkeshínű agyagedény (2232.). M.: 15; Sz.: 6·5; F.: 5·2; L.: 11·5 cm. Az edényre reá van írva a lelés ideje: 1899. A szöveg többi része lemosódott. Neumann József ajándéka (XV. 1.).

Makó. Papp J. ajándéka-ként, állítólag ásatásból származó gyöngyök kerültek e helyről a régiségtárba. Tíz hasáb- és hengerformájú fehér, vörös és kék színű, paszta- és kőgyöngy (2364.). —

Mártély. 1. Edényalj két darabja (368—369.). Vastagfalú, durva iszapolású és égetésű. Színe téglapiros. Valószínűleg ebbe a korba tartozik. —

2. Nagyméretű edény töredéke (366.). Szürkeshínű, jól iszapolt és égetett, besímitott hullámvonalas díszű. —

3. Jól iszapolt és égetett, szürke színű edény alja⁹⁴ (367.). —

4. Szürkeshínű, jól iszapolt és égetett edény alja⁹⁵ (359.). —

5. Mint az előbbi⁹⁶ (364.). —

6. Mint az 5. számú; a típusa is egyezik (365.). —

7. Szürkeshínű, jól iszapolt és égetett edények töredékei (360., 362., 363.). Az 1—7-ig felsorolt leletek Molnár Mór árvaszéki elnök ajándékai. (1891. XI. 15.). —

8. Jól iszapolt és égetett, szürkeshínű talpascské (387.). M.: 8·8; Sz.: 9·6; F.: 5·1; L.: 10·3 cm. Farkas Sándor ajándéka, 1892-ben (XV. 6.). —

Mártély. Mártélyról előkerült edény van a városi múzeumban is. (241—1936.). Finom iszapolású és égetésű, szürke színű. M.: 9·5; Sz.: 9·6; F.: 5·6; L.: 11·6 cm. (XIII. 10. típusa.).

Papere-Tarjánvég. A Papere-szőlőskert a Tarján nevű városrész végén, a belterület egész nyugati oldalát határolja, úgy hogy ettől csupán az út és a körtöltés választja el. A szőlőskert az itt lévő Papere nevű széles és hajdan mély vizű medernek mindkét partján terül el, mely ide nem messze torkollott a Hód tavába.⁹⁷

⁹³ Szeremlei: i. m. I. 459—460. l.

⁹⁴ Dolgozatok, 1936. XI. XXXVIII. tábla 5.

⁹⁵ U. ott, 1936. XI. XXXVIII. 18.

⁹⁶ U. ott, 1936. XI. XXXIX. 19.

⁹⁷ Szeremlei: i. m. I. 429. l.

E szőlőkből Zsarkó Sándor ajándékként került a régiségtárba egy jól iszapolt és égetett szürkeshű agyagedény (382.). M.: 11·6; Sz.: 10·7; F.: 6; L.: 12·3 cm. (XIII. 6.). Állítólag az agyagedényhez tartozik még egy bronzpikkely (476.). A perem közelében, egymással szemben, két átlukasztás van, amelyek a felvarrásra szolgáltak. A pikkely átmérője 1 cm.

A szőlőskertből került elő, közelebb meg nem határozott helyről, Gratianus PB érme (Coh. 2. VIII. 78. — 478.). Vétel Csorba Pétertől. Ugyancsak tőle való egy zöld kögyöngy is (477.).

Tóth Mihály földjéről Hfj. Faustina és I. Constans érmei kerültek elő.⁹⁸ Valószínűleg ugyancsak a szőlőkből került elő három vörös, egy zöld kő- és egy kalciumgyöngy (470.).

Római katolikus Plébánia földje. A leltár bejegyzése szerint „Több edény került elő a kath. plébánia földjéről, sírokból, az alföldi vasút építéskor. Kassa László ajándéka, 1864-ben“. Az e korba tartozó edények közül a gimnázium régiségtára kettőt őriz:

1. Jól iszapolt és égetett, sötétszürke színű füleskorsó (379.). A kihasadás fölötti rész két mezőre különül. Közvetlenül a kihasadás fölött alkalmazott háromszögű besímtott mintákból alakított díszítést, két körbefutó besímtott vonal választja el a másik mezőtől, amely az edény nyakáig ér. E másik mező díszítése függőleges irányú, sűrűn egymás mellé besímtott egyenes vonalakból áll (XIV. 8.). M.: 10·8; Sz.: 4·3; F.: 3·7; L.: 10·2 cm. —

2. Sötétszürke színű, jól iszapolt és égetett füles bögre (378.). M.: 7·6; Sz.: 6·7; F.: 3·9; L.: 8·3 cm. A kihasadás feletti edényrészen függőleges vonalakból álló besímtott részek, simákkal váltakoznak, s ezekben függőlegesen haladó, ugyancsak besímtott hullámvonalas dísz van⁹⁹ (XIV. 3.). Az ismertetett edényekhez tartozik egy zöld üveggyöngy is. (380.). —

Sarkaly-alatti Tófenék. Jól iszapolt és égetett, világosszürke színű agyagedény (2407.). M.: 9·8; Sz.: 7; F.: 4; L.: 9·5 cm. Ujhelyi László ajándéka (XV. 12.).

A Szegedi-út környéke. A Szegedi-út javításakor kerültek elő az alábbi leletek: 1. 17 fehér pasztából álló gyöngyfüzér (523.). — 2. 2 paszta-, 1 kettős barna agyag- és 1 kék üveg- (?) gyöngy. Ez utóbbi alighanem a mai időkből való (524.).

Szőlő-halom. I. 1893. május 27-én végzett ásatás anyaga (vétel Posztós Sándortól és Hegyesi Józseftől):

1. Emberi koponya (538.), rajta a következő felírás „Nagy szőlő-halom melletti dombokból, egy csuporral, két bronzkarikával, egy bronzfibulával, három szem üveggyönggyel“. —

2. Két darabból álló, nyitott bronzkarperec; igen vékony huzalból készült, végei felé kissé vastagodik (539.); átmérője 5·5 cm. —

⁹⁸ U. ott, i. m. I. 435. l.

⁹⁹ U. ott, i. m. I. 436. l.

3. Két hasábalakú pasztagyöngy (540.). —

4. Kéttágú bronzfibula (541.). A tűtartók oldalt lehajlított lemezből készült. A T alakú fibulák legkezdetlegesebb és talán legkorábbi csoportjába tartozik (XV. 18.). A kengyel felső részét egymásmellé préselt háromszögű minták díszítik. —

5. Jól égetett és iszapolt sötétszürke színű agyagedény (421.). M.: 9·7; Sz.: 9·8; F.: 5; L.: 11 cm (XIII. 5.).¹⁰⁰ —

II. A Szőlő-halomról való s ugyancsak ásatási anyag az 544. leltári szám alatt bevezetett kettős-csonkakúpformájú orsókarika. Varga János tanító ajándéka, 1895. nov. 9—10.

III. A város határában régebben történt ásatások közül legtöbb leletet a Varga Antal tanár által, 1894. szeptember 20-án, a Szőlő-halmon végzett ásatás szolgáltatta. Nagy kár, hogy a feljegyzések nem szabatosak s néha egymásnak ellentmondók. Ezért teljes határozottsággal nem állapítható meg, hogy a leltárban felsorolt leletek csak ásatásból valók-e, vagy szórványként gyűjtött anyag is van köztük? A feljegyzések alapján igen valószínűnek látszik, hogy az alább ismertetendő anyag a Szőlő-halom egyazon pontjáról való. A leletek alapján fel kell tételeznünk, hogy az ásatás temetőben és telepen történt. Határozott utalást erre nézve a leltár feljegyzései nem nyújtanak.

1. Durván iszapolt és égetett, téglavörös színű, fülnélküli korsó (417.). M.: 22·5; Sz.: 9; F.: 7·8; L.: 16·8 cm (XVI. 9.). Igen érdekes forma; analógiái inkább avarkori temetőkből ismeretesek. — 2. Durva iszapolású, rossz égetésű, téglavörös színű agyagedény, helyenként barna foltokkal (418.). M.: 23·5; Sz.: 16·3; F.: 9 cm (XVI. 3.). — 3. Durván iszapolt, vastagfalú edény töredéke. Téglaavörös színű, rosszul égetett (420.). Jelenlegi M.: 22; F.: 12 cm.¹⁰¹ — 4. Durva iszapolású, rossz égetésű kis agyagbögére (422.). Színe barnás-fekete. Az edény vállán betűzött pontokból álló vonal fut körbe (XVI. 6.). M.: 7·2; Sz.: 6; F.: 5; L.: 6·6 cm. — 5. Durva iszapolású, vastagfalú agyagedény (425.). Rossz égetésű, színe téglavörös. A közepe táján körbefutó agyagszalagot, újjbenyomásokkal tagolták. E szalag fölött bekarcolt dőltekérszt formájú díszek vannak (XVI. 1.). M.: 21·5; Sz.: 15·5; F.: 9·5 cm. — 6. Durván iszapolt és égetett agyagedény (426.). Törésben barna, kívül téglavörös színű. A legnagyobb kihasasodáson körömbenyomással tagolt szalagdísz van (XVI. 4.). M.: 14·4; Sz.: 11·4; F.: 8·6; L.: 12·2 cm. — 7. Három jól iszapolt és égetett szürkészínű edénytöredék. Nagyobbméretű edényekhez tartoztak (415.). Talán szórványanyagból való. Hiteles anyag azonban, ugyane leltári szám alatt bevezetett, két darab jellegtelen, durva iszapolású, rossz égetésű edénytöredék. — 8. Durva iszapolású, rosszul égetett, nagy méretű edény két töredéke (542—543.). Színük téglavörös, bekarcolt zeg-zug vonalak díszítik. — 9. Egy koponya töredéke (547.). — 10. Durva iszapolású, vastag-

¹⁰⁰ U. ott, i. m. I. 211. l. és 440. l.

¹⁰¹ Dolgozatok, 1935. XI. XXXVI. t. 7.

falú edény két töredéke. Színük téglavörös. Nem jellegzetesek, de valószínű, hogy ennek a korszaknak emlékei közé kell ezeket is sorolnunk. (549—550.). — 11. Durva iszapolású és égetésű edénytöredék (414.). Pereme át van fúrva és olyanformán rovátkolt, mint ahogy azt e korbéli hasonló típusú edényeknél többször láttuk. — 12. 423. leltári szám alatt ismét két edény töredéke van bevezetve. Az egyik szemcsésen iszapolt és elég jól égetett. A peremprofil e-korbéli hasonló típusú edényeknél megszokott. A nyakon hat egymással párhuzamos bekarcolt vonal fut körbe. Alatta ugyancsak bekarcolt párhuzamos vonalakból álló hullámvonaldísz. A másik edénytöredék jól iszapolt, szürkeshínű és jól égetett edény töredéke. A harmadik edénytöredék, szürkeshínű, jól iszapolt és égetett edény alja.¹⁰² A közepe át van fúrva. — 13. További keramikus anyag van leltározva a 414-es szám alatt. Így két edényalj; szürkeshínű, jól iszapolt és égetett edényhez tartoztak.¹⁰³ Két cseréptöredék; ugyancsak jól iszapolt és égetett, szürkeshínű edény részei. A egyikén két átfúrást kezdtek. — 14. Szürkeshínű, jól iszapolt és égetett edény alja¹⁰⁴ (416.). Az edényfenék külső részét négy koncentrikusan futó barázda tagolja. Ugyane szám alatt van bevezetve néhány szemcsésen iszapolt, elég jól égetett, szürkeshínű edény töredéke. Formájukat tekintve talpas edények, lapos tálak, fenék- és peremrészek vannak köztük. — 15. 415. leltári szám alatt három edénytöredék van bevezetve. Egy nagyméretű, jól iszapolt és égetett edény peremrésze,¹⁰⁵ egy edényalj,¹⁰⁶ hasonló típusú edényből és egy durva iszapolású és égetésű, téglavörös színű edény peremrésze. —

IV. Pontosabban meg nem határozott helyről való a 2231. leltári számú agyagedény. Szürkeshínű, jól iszapolt és égetett. M.: 9·8; Sz.: 8·9; F.: 6; L.: 10·3 cm. Az edény nyakán több egymással párhuzamos, besímtott és bekarcolt körbefutó vonal van. Vétel Gulyás Mihálytól 1898. november 4-én (XIII. 12.). —

V. Fülöp János ékszerész földjéről valók az alább felsorolt leletek: 1. Köpüs vaslándzsahegy (2218.). Hossza 25, legnagyobb szélessége 3·3, köpönyílás átmérője 2·2, köpű hossza 7 cm. Vétel Albert Jánostól 1898. nov. 6-án (XVI. 15.). Határozottan La Tène típusú. — 2. Jó iszapolású, szürkeshínű, jó égetésű agyagedény (2230.). M.: 10·8; Sz.: 12·5; F.: 5·7; L.: 15 cm. Vétel Albert Jánostól, 1898. nov. 6-án (XIII. 13.). — 3. Jó iszapolású és égetésű, szürkeshínű agyagedény (2240.). M.: 8; Sz.: 7; F.: 3·6; L.: 8·4 cm. A kihasadás alatti részen több párhuzamos, mélyített vonal fut körbe (XIII. 14.). Vétel Bajnóczi Jánostól 1898. nov. 3-án. — 4. Jól iszapolt és égetett-szürkeshínű agyagedény (2241.). M.: 7·6; Sz.: 6·6; F.: 4; L.: 8 cm (XIII. 10.). Vétel Bajnóczi Jánostól 1898. dec 31-én. — 5. Szürkeshínű, jól iszapolt és égetett agyagedény (2242.). M.: 11·3;

¹⁰² U. ott, 1935. XI. XXXVIII. t. 9.

¹⁰³ U. ott, 1935. XI. XXXVIII. t. 5. és XXXIX. t. 16. sz.

¹⁰⁴ U. ott, 1935. XI. XXXIX. t. 11. sz.

¹⁰⁵ U. ott, 1935. XI. XL. t. 6. sz.

¹⁰⁶ U. ott, 1935. XI. XXXVIII. t. 9. sz.

Sz.: 11·5; F.: 4·5; L.: 12·1 cm. Vétel Bajnóczi Jánostól 1898. dec. 13-án (XIII. 7.). — 6. Szürkeszínű, jól iszapolt és égetett agyagedény (2245.). M.: 10·3; Sz.: 10; F.: 5; L.: 11·8 cm. Vétel Kiss Páltól 1898. nov. 6-án (XIII. 11.). — 7. Durván iszapolt, vékonyabb falú, rosszul égetett agyagedény (2252.). M.: 12·9; Sz.: 9·8; F.: 6·7; L.: 10·5 cm. Vétel Kiss Páltól 1898. nov. 6-án. Nem lehet tudni határozottan, hogy Fülöp ékszerész földjéről való-e? (XVI. 14.).

VI. Szőlő-halmi földből, közelebből meg nem határozott helyről való, egy fehér-bronzból készült római tükör (2226.). Típusa a provinciák területén otthonos.¹⁰⁷ Sulcz Endre gimnáziumi tanár ajándéka 1899. okt. 8-án.

VII. Hódi Mózes dr. ügyész Szőlő-halmi földjéből kerültek ki az alább felsorolt leletek (1899.).

I. Jól iszapolt és égetett, szürkeszínű, egyfülű agyagkorsó (2234.). Az edény vállát függőlegesen haladó besímtott vonalak díszítik (XIV. 6.). M.: 16; Sz.: 10; F.: 8·3; L.: 14·7 cm. — 2. Durván iszapolt agyagból készült edény. Barnásan foltos téglavörös színű, rossz égetésű (2238.). M.: 11·2; Sz.: 7·2; F.: 6; L.: 8 cm. Az edény vállán két egymással párhuzamosan körbefutó vonal között, bekarcolt hullámvonal dísz van (XVI. 5.). — 3. Durván iszapolt agyagból készült edény (2235.). Barnásan foltos, téglavörös színű, gyengén égetett. M.: 9·7; Sz.: 8·9; F.: 7·5; L.: 9·8 cm. A perem alatt, bekarcolt, szabálytalan hullámvonal dísz fut körbe (XVI. 8.). — 4. Jól iszapolt és égetett, szürkeszínű edény (2239.). M.: 12·8; Sz.: 10·4; F.: 6·2; L.: 12 cm (XV. 3.). — 5. Durva iszapolású, rossz égetésű, barnás-fekete színű edény (2236.). M.: 7·4; Sz.: 7; F.: 4; L.: 7·5 cm (XVI. 11.). — 6. Jól iszapolt és égetett, szürkeszínű egyfülű edényke (2237.). M.: 8; Sz.: 5·5; F.: 4·2; L.: 7·6 cm. A fül letörött (XIV. 11.). — 7. Durván iszapolt, gyengén égetett, feketés-barna színű edény (2249.). M.: 9·2; Sz.: 7; F.: 5·4; L.: 8·1 cm. Típusa olyan, mint a XVI. 6. sz. edényé.

VIII. Horovicz János tanító földjéről került elő (1899.) az a gyöngyfűzér, amely 2205—2216 leltári szám alatt van régiségtári naplóba bevezetve. A gyöngyfűzér 12 különböző színű pasztagyöngyből áll. Állítólag ide tartozik még egy leltári szám nélküli, zöldes színű, függőlegesen barázdált, nagyobb gyöngy is.

IX. Kovács Lajos takaréktári könyvelő földjéről került elő a XIV. 15. számú La Tène típusú vaslándzsa. Hossza 19 cm (2217.).

X. Szőlő-halomról, de közelebből meg nem nevezett helyről való, a 406. leltári számú agyagedény. Az alja hiányzik. Jó iszapolású és égetésű, szürkeszínű. Mázas. (XV. 10.).

Ugyancsak Szőlő-halmi az 549—550. leltári szám alatt bevezetett

¹⁰⁷ U. ott, 1931. VII. XV. 18.

¹⁰⁸ Profiljuk hasonló a Dolgozatok, XI. 1935. XXXVIII. 20. ábráján bemutatottéhoz.

két edényperem töredék.¹⁰⁸ Az edényforma nem állapítható meg. Mindkét töredéken bekarcolt zeg-zug dísz van.¹⁰⁹

Városi téglagyár. Gaál Dániel ajándékként kerültek a régiségtárba az alább felsorolt tárgyak: 1. Jó iszapolású és égetésű szürkeshínű edény (2388.). M.: 7·7; Sz.: 7·5; F.: 3·6; L.: 8 cm (XV. 11.). — 2. Négy krétagyöngy (2362.). — 3. Kerek bronzhuzalból készült, nyitott karperec, öt darabban (2377.). — 4. 320 üveg-, kő- és agyaggyöngy; fehér sárga, zöld és kék színűek (2412.).

Téglaégető (Hódmezővásárhely határa). Hegedűs Antal kereskedő ajándékként került a régiségtárba a 410. leltári számú agyagedény (1891. márc. 17.). Elég jól iszapolt és égetett, feketés-szürke színű. Az edény válla függőlegesen besímtott vonalakkal díszített. A kihasasodás fölötti részen besímtott rácsmintás díszítés van (XV. 8.). M.: 9·1; Sz.: 6·8; F.: 4; L.: 10 cm.

Ismeretlen lelőhely. (Hódmezővásárhely határa?) 1. Kívül fekete, törésvonalban sötétszürke színű egyfülű korsó (411.). Az edény vállát besímtott, függőleges vonalak díszítik. M.: 10·5; Sz.: 5·5; F.: 4; L.: 9·9 cm (XIV. 10.). — 2. Jól iszapolt és égetett, hordóformájú edény (2248.). M.: 18, hossza 24 cm (XV. 2.). Balogh Sándor VIII. o. t. ajándéka (1900. jan. 20.). — 3. Szürkeshínű, jól iszapolt és égetett agyagedény (2444.). M.: 9·2; Sz.: 8·4; F.: 4·3; L.: 11·5 cm (XIII. 1.). — 4. Öt karneol gyöngy (2149—2153.). Fáy Antal tak.-pénztári igazgató ajándéka, 1898-ban. — 5. Gyöngyfűzér (2157—68.); áll hét hengeresalakú kalcium-, egy gömbalakú zöld üveg-, egy sárga agyaggyöngyből. Fodor Dezső VI. o. t. ajándéka 1899-ben. — 6. Tál (403.). Jól iszapolt és égetett-szürkeshínű agyagból készült. M.: 7·5; Sz.: 16·5; F.: 5 cm. Törött állapotban került a föld alá, de így is használták, amint azt az összeerősítést szolgáló páros átfurások mutatják (XIII. 21.). — 7. Jól iszapolt és égetett, szürkeshínű agyagból készült edény (405.). M.: 8; Sz.: 5·6; F.: 2·5; L.: 7 cm (XV. 9.). — 8. Tál (2399.). Durván iszapolt, rosszul égetett, vastagfalú. Színe barnás-fekete. Korong nélkül készült. Két-két szembenfekvő oldalon, négy, ujjbenyomásból származó mélyedés van. M.: 7·6; Sz.: 12·5; F.: 5·6 cm (XVI. 12.). — 9. Edényfedő (2426.). Jól iszapolt és égetett, szürkeshínű agyagból készült. M.: 5, átmérője 9 cm. Belül üres (XIV. 12.). — 10. Jól iszapolt és égetett, szürkeshínű agyagedény töredéke (2396.). — 11. Vastagfalú tál (2401.). Durván iszapolt, rosszul égetett, téglavörös színű agyagból készült. M.: 4·3; Sz.: 9·5; F.: 4·2 cm. — 12. Finoman iszapolt és égetett-szürkeshínű edény alja (203.). — 13. Mint a 12., de vastagfalú és besímtott függőleges vonalkázás díszíti (1279.). — 14. Mint a 12., de vastagfalú (1281.). — 15. Szemcsés iszapolású, elég jó égetésű téglavörös színű edény peremrésze (1280.). Rajta körömbenyomásos díszítés. — 16. Mint a 15. (206.). Az edénytöredéken, négy bekarcolt, egymással párhuzamos vonal fut körbe. Fölöttük körömbenyomásos díszítés van. — 17. Gyöngyfűzér (526.); áll hasáb-, henger-, karika- és gömbformájú,

¹⁰⁹ A Dolgozatok említett évfolyamának XXXVII. t. 12. sz. ábra stílusában.

fehér paszta- és kalciumgyöngyökből. Egy gömbformájú gyöngy, függőlegesen barázdált. — 18. Gyöngyfűzér (527.); áll hasáb- és karikaformájú, fehér paszta-, kalcium- és kőgyöngyökből. — 19. Kéttagú bronzfibula tüje és rúgója (506.).¹¹⁰

*

Az elmondottak indokolják azt az eljárást, hogy a feldolgozásban a kerámiára helyeztük a főszúlyt. Másrészt az anyag nagyobb részét az agyagipar termékei tették ki, mellőzésük tehát nem lett volna indokolt. Feldolgozása révén a korszak kerámiájára vonatkozó ismereteink néhány igen fontos adattal bővültek, s alapul szolgálhat egy nagyobb, a kultúra egész területének anyagát felölelő kutató munka elvégzéséhez. A bemutatott kerámiai típusokról, a lelőhely ismeretén kívül legtöbbször semmit sem mondhatunk (ezt a táblamagyarázatok adják), ahol felhasználható egyéb adat van, azt a feldolgozáskor számbavesszük. A típus leírásoknál szereplő I/1, I/2 stb. jelzések egy típusnak a változatait jelentik.¹¹¹

¹¹⁰ A XIII—XVII. táblák ábráinak méretei $\frac{1}{2}$ nagyságú a XVI. 13., 16.; $\frac{1}{3}$ nagyságú a XIII. 15., 17., 18.; XIV. 5.; XV. 4., 11.; XVI. 12., 15.; $\frac{1}{5}$ nagyságú a XIV. 13. és XV. 2.; $\frac{2}{5}$ nagyságúak a XVII. tábla összes ábrái; $\frac{2}{7}$ nagyságúak a XIII. 11., XIV. 1., 2., 7., XV. 5., 7., XVI. 10.; $\frac{2}{9}$ nagyságú a XIII. 16. ábra; $\frac{1}{4}$ nagyságúak az összes eddig fel nem sorolt ábrák.

¹¹¹ Tábla magyarázat (zárójelben a leltári számokat adjuk):

XIII. tábla, 1 Franciszti-téglagyár (235—1936); 2 Dilinka-temető (2255); 3 Franciszti-téglagyár (225—1936); 4 Franciszti-téglagyár (227—1936); 5 Szőlő-halom (421); 6 Papere-Tarjánvég (382); 7 Szőlő-halom (2242); 8 Kishomok (2393); 9 Franciszti-téglagyár (232—1936); 10 Dilinka-temető (429); 11 Franciszti-téglagyár (234—1936); 12 Szőlő-halom (2231); 13 Szőlő-halom (2230); 14 Szőlő-halom (2240); 15 Franciszti-téglagyár (230—1936); 16 Dilinka-temető (2254); 17 Franciszti-téglagyár (233—1936); 18 Franciszti-téglagyár (240—1936); 19 Franciszti-téglagyár (224—1936); 20 Franciszti-téglagyár (228—1936); 21 Hódmezővásárhely határa (403).

XIV. tábla, 1 Franciszti-téglagyár (236—1936); 2 Franciszti-téglagyár (239—1936); 3 Római katolikus plébánia földje (378); 4 Franciszti-téglagyár (409); 5 Franciszti-téglagyár (242—1936); 6 Szőlő-halom (2234); 7 Franciszti-téglagyár (238—1936); 8 Római katolikus plébánia földje (379); 9 Franciszti-téglagyár (223—1936); 10 Hódmezővásárhely határa (411); 11 Szőlő-halom (2237); 12 Hódmezővásárhely határa (2426); 13 Franciszti-téglagyár (492); 14 Gorzsai Kettős-halom (446); 15 Szőlő-halom (2217).

XV. tábla, 1 Kovács József-téglagyár (2232); 2 Hódmezővásárhely határa (2248); 3 Szőlő-halom (2239); 4 Franciszti-téglagyár (226—1936); 5 Franciszti-téglagyár (231—1936); 6 Mártély (387); 7 Franciszti-téglagyár (237—1936); 8 Hódmezővásárhely határa, Téglalegető? (410); 9 Hódmezővásárhely határa (405); 10 Szőlő-halom (406); 11 Városi téglagyár (2388); 12 Sarkali-Tófenék (2407); 13 Gatyás-ér; 14 Városi téglagyár; 15 Gatyás-ér; 16 Kishomok (II—1936); 17 Kishomok (244—1936); 18 Szőlő-halom (541).

XVI. tábla, 1 Szőlő-halom (425); 2 Fűrge-halom (2428); 3 Szőlő-halom (418); 4 Szőlő-halom (426); 5 Szőlő-halom (2238); 6 Szőlő-halom (422); 7 Aranyág (2391); 8 Szőlő-halom (2235); 9 Szőlő-halom (417); 10 Franciszti-téglagyár (229—1936); 11 Szőlő-halom (2236); 12 Hódmezővásárhely határa (2399); 13 Kishomok (I—1936); 14 Szőlő-halom (2252); 15 Szőlő-halom (2218); 16 Kishomok (245—1936).

XVII. tábla, 1 Csurog; 2 Kiszombor B. temető 210. sír; 3 Kiszombor B. temető 211. sír; 4 Fecskés (389).

A szövegben felhasznált tudományos munkák rövidítése a következő:

1. típus. Az Alföld római kori sírjainak leggyakoribb mellékletei közé tartoznak azok a jól iszapolt és égetett csészék, amelyeknek egy fületlen, szürkeshínű sorozatát a XIII. 1., 2., 3., 6., 7., 8. ábráinkon mutatjuk be. Közös vonásuk, a világos szürkétől a feketés-szürkéig váltakozó, színárnyalat, gondos égetés és a jól iszapolt agyag. Van közöttük olyan is, amelyet fényesen csillogó mázzal vontak be (XIII. 3.). Valamennyinek enyhén kihajló pereme és magából az edény testéből képzett, határozottan megkülönböztethető talpa van. Ez azonban mindig lapos és nem gyűrűs talp.

A XIII. 1., 2. számúak mindjárt az edény szája alatt hasasodnak ki (1/1.); a XIII. 3., 6. számúaknál a kihasasodás az edénytest közepén van (1/2.), míg a XIII. 7., 8. számú edényeknél már egészen a talp közelében (1/3.). Az edények magassága 8-8 és 12 cm között váltakozik; az 1/3. típusnál az edény szájának átmérője nagyobb, mint az edény magassága, innen van ennek a típusnak kissé nyomott formája.

Az edényformák elterjedési területe pontosan nem határozható meg. A XIII. 2. megvan Szentes-Kistőkén,¹¹² a kiszombori B. temető 84. sírjában,¹¹³ Négyesen (Borsod-megye), és Marosszentannán.¹¹⁴ A Négyesen talált edényke leletkörülményeit Leszih Andor igazgató úr szíveségéből az alábbiakban közölhetjük. A tiszai védgát építéskor az ú. n. Nyárádkán került elő; több tárggyal együtt a védgát-építő társulat szolgáltatotta be a miskolci múzeumba. A bemondás szerint sem egyszerre fordultak elő az együtt beadott leletek. A földmunkák, úgy látszik, avar és bronzkori lelőhelyet is háborítottak, legalább is erre vallanak az előkerült, szíjvégül szolgáló avar kori síma bronzlapocskák és a nyél közelében három lyukkal ellátott bronztör, valamint egy füles bronzkori bögre. A mi edényünk magassága 7 cm, leltári száma 13201, teljesen egyezik az 1/1. típusú edénnyel.

A XIII. 6. megvan a szentesi múzeumban, Szentes környékéről, közelebről nem ismert helyről. Egy másik példányt Csongrádról ismerünk,

A. É. = Archaeologiai Értesítő (Új folyam). A. H. = Archaeologia Hungarica. Dolgozatok = Dolgozatok a m. kir. Ferencz József Tudományegyetem Archaeologiai Intézetéből, Szeged. Jelentés = Debreceni Városi Múzeum kiadványai. W. P. Z. = Wiener Praehistorische Zeitschrift. P. Z. = Praehistorische Zeitschrift (Berlin). ORL. = Der Obergermanisch-Raetische Limes des Römerreiches. Mannus = Zeitschrift für Vorgeschichte. Leipzig.

Legyen szabad köszönetet mondanom Dr. Csallány Dezső úrnak, a szegedi városi múzeum igazgatójának, amiért az alábbi feldolgozásban felhasznált anyag publikálását megengedte.

¹¹² Dolgozatok, 1936. 74. l. 2. kép, 4. ábra.

¹¹³ A Kiszombor B. temető jazig anyaga Móra Ferenc feljegyzései alapján publikálva van (Dolgozatok, 1931. 82—84. l.), de a keramikus anyag nélkül. Móra itt 412 sírból álló temetőt tárt fel, amely számot a temető jazig, gepida és kora Árpád-kori sírjai együtt adják. Némely esetben kétes volt az egyes sírok hovátartozása s így magyarázható, hogy az első publikációból néhány jazig sír kimaradt, közöttük az említett 84. is. Legújabbban Török Gyula a temető gepida sírjait dolgozta föl s ekkor sikerült végleg tisztázni az egyes sírok jellegét, s ő helyesbítette az első publikáció adatait. (Dolgozatok, 1936. 101—102. l.).

¹¹⁴ Dolgozatok, 1912. 316. l. 89. kép, 5. ábra.

hitelesnek tekinthető feltárásból,¹¹⁵ egyet az Oroszlámos-Podlukány dűlői lelet 2. sírjából,¹¹⁶ egyet szórvány leletként, Csengeléről, végül egyet Maroszentannáról.¹¹⁷

A XIII. 8. edény analógiáját ismerjük egy mártélyi sírból.¹¹⁸ Farkas Sándor ásatásaiból való és jellegzetes avar környezetben van bemutatva. Az edénynek ilyen késői előfordulását nem tartjuk lehetetlennek, azonban Farkas leletközlésének helyessége iránt kétségünk van, mert az ásatás helyén (Csanyi-part) később, római kori és avar sírok vegyesen fordultak elő. Könnyen megtörténhetett, hogy két vagy több, esetleg nem egy korhoz tartozó sír anyagát összekeverve mutatta be az E. táblán. További analógia ismeretes Szőregről. A szórványként kezelt lelet 1926-ban került a szegedi Városi Múzeumba. Sokkal érdekesebb az a hatvani sírlelet, amely Sajó Endre ajándékaént került a Nemzeti Múzeumba. A 6,2 cm magas, vörös színű agyagedény, finom iszapolású. Az I/3. típusú edénynek még nyomottabb formáját mutatja s a fenék fölött lévő kihasasodás is nagyobb mértékű. Rendkívül érdekes darab, mert összekötő kapocs ahhoz a nyíregyházi lelethez, amelyet Kossina vandálnak tartott.¹¹⁹ A nyíregyházi lelethez tartozó két edény közül az alacsonyabb, vastagabb falú, határozott rokonságot mutat a hatvani edénnyel.¹²⁰ Jól iszapolt mind a kettő, csak a nyíregyházi szürkére égett; formájuk teljesen egyezik. E miatt a nyíregyházi vandál-lelet (?) edényét is a I/3. típushoz sorozzuk.

E felsorolt kevés számú adatból is az tűnik ki, hogy a magyar Alföld területén mindenütt számíthatunk az I. edénytípus megjelenésére. Ami a típus kronológiai helyzetét illeti, az I/1.-hez tartozó kistőkei agyagedény olyan temetőből való, amelynek kora a Kr. u.-i III. század,¹²¹ a kiszombori temetőé a Kr. u.-i III. század eleje.¹²² A csongrádi leletből ismert, I/2. típusú edény olyan környezetből került elő, amelynek kora a Kr. u.-i II. század végére és a III. század elejére esik,¹²³ s végül az I/3. típus korát a nyíregyházi lelet ugyancsak a Kr. u.-i II. század végére és a III. század elejére helyezi.¹²⁴ A ma rendelkezésre álló kronológiai adatok tehát, az I. típus három első változatát, a Kr. u.-i II. század végére és a III. század első felére helyezik.

Sokkal nehezebb feladat előtt állunk, ha e formákat a kialakulás szempontjából nézzük. Igen erőltetett lenne az a feltevés, amely az I/1. típust a provinciák területén annyira otthonos XIX. 14. edényformából vezetné le, még kevésbé találjuk meg a provinciák keramikus leletanya-

¹¹⁵ Dolgozatok, 1936. XLI. 8.

¹¹⁶ U. o. 1931. 86. l.

¹¹⁷ U. o. 1912. 262. l. 10. kép. I. ábra.

¹¹⁸ A. É. 1892. 422–423. l. E tábla 8. ábra.

¹¹⁹ Dolgozatok, 1931. 121. l. G. Kossina: Zu meiner Ostgermanenkarte, Mannus, XVI. 162–163. l.

¹²⁰ Mannus, XVI. 163. l. 3. ábra.

¹²¹ Dolgozatok, 1936. 80. l.

¹²² U. ott, 1931. 146., 169. l.

¹²³ U. ott, 1936. 62. l.

¹²⁴ Mannus, XVI. 163. l.

gában az 1/2. és 1/3. típusú edények előzményeit. Talán közelebb járunk az igazsághoz, ha a La Tèneből származottnak tekintjük. Igen sajnálatos, hogy az alföldi késő La Tène kerámiaja szinte teljesen ismeretlen előttünk; a La Tène korábbi szakaszából való esetleges prototípust éppen e miatt fenntartással szabad csak elfogadnunk. Ezt figyelembe véve említjük a Gyorzsa-Gatyásér mellől való kora La Tène edényt (XV. 13.), amely gömbformájú, talpnélküli, enyhén kihajló pereme van és a vállnál öblösödik. Úgy tetszik, hogy az 1/1. és 1/2. formákhoz van valami köze.

Említhetünk még egy külföldi analógiát. Az alsóausztriai Mannersdorf mellett feltárt közép La Tène (Reinecke C. periodus) temető 4. sírjából való az az edény, amelynek eléggé kihajló pereme, határozottan képzett alja van.¹²⁵ Nyomott, inkább a fenék közelében levő kihasasodás, az 1/3. típusú edényformával mutat kapcsolatot.

Ki kell térnünk a XIII. 3. edénnyel kapcsolatban az e korszakból származó átfúrt edények kérdésére is. Volt már alkalmunk azzal az érdekes jelenséggel foglalkozni,¹²⁶ hogy a jazigkori keramikus anyag egy jelentékeny részén, átfúrás van. E jelenségek az edények három csoportján észlelhetők:

a) kisebb-nagyobbmértű edénytöredékeken; b) eltört, de minden részben meglévő edényeken a törések mellett, egymással szemben párosával (XIII. 21.), s végül c) ép edények alján (pl. XIII. 3.), vagy oldalán.

A b) csoport esetében a magyarázat kézenfekvő. Az eltört edény darabjait, a fúrt lyukakon át zsineggel vagy fémkapoccsal erősítették össze, hogy az a további használatra alkalmas legyen. Valószínű, hogy az a) csoportban említett átfúrt edénytöredékek is ilyen edényekből valók. Itt van azonban az átfúrt edények harmadik csoportja, amikor a teljesen ép edénynek, vagy az alját, vagy pedig az oldalát¹²⁷ fúrták át. Ennél nem volt szükség az átlyukasztásra az edény töredezett volta miatt; különben is egy lyuk az összefűzésre nem használható.

A legutóbb említett jelenség nem egyedülálló a népvándorlaskor kerámiájában, sőt őskori előzményei is vannak. Bizonyos vonatkozásban rokon jelenség és ezért egyfűt tárgyalhatjuk azzal a keramikus csoporttal, amelynek a szakirodalom „Fenstergefässe” elnevezést adott. E gyűjtőnév alá tartoznak mindazok az edények, amelyeken egy, vagy több lyuk volt fúrva, esetleg nagyobb nyílást vágtak az edény oldalába, vagy aljába, s e nyílásokat fényáteresztő ásvánnyal (obsidián, hegyi-kristály, stb.), vagy üveggel zárták el. Mind a két edény csoport képviselve van a hazai jazigkori kerámiában. Az átlyukasztottakat már említettük, az ablakos edényt pedig Höllrigl publikálta.¹²⁸ Az edény egy jászberényi leletből való, durván iszapolt, rosszul égetett vastagfalú,

¹²⁵ Seracsin u. Zehenthofer: Das Gräberfeld von Mannersdorf am Leithagebirge. W. P. Z., 1916. 90–91. I. és III. tábla 780.

¹²⁶ Dolgozatok, 1935. 183. I.; U. ott, 1936. 59–60. I.

¹²⁷ Dr. Sőregi János: A méhkasalakú földbevéjt üregek problémája. Debrecen, 1932. 16. l.

¹²⁸ Árpádkori keramikánk. A. É. 1930. 163. l.; 105.kép 1a., 1b. ábrák.

korong nélkül készült bögre. Aljába meglehetősen nagyságú nyílás volt vágva, s ezt recés felületű üvegdarabkával zárták el.

Mellőzve az idevonatkozó külföldi irodalmi anyag ismertetését, csupán a kérdés egyik igen alapos ismerőjének, Fritz Roedernek dolgozatából közlünk annyit,¹²⁹ amennyi a probléma megvilágítása szempontjából lényegesnek látszik.

Az említett jelenségek két, kronológiailag és területileg is különálló, csoportban mutatkoznak. Az első csoportot Roeder nyugatázsiaiak nevezi és érti alatta Kis Ázsiát és Transkaukasiát. A jelenség itt korán lép fel és hosszú életű; Kr. e. 2000—500 tart. A másik csoportot északnyugat-európainak nevezi és érti alatta Német-, Lengyel-, Franciaországok területeit, továbbá Svédországot, Norvégiát, Angliát és Hollandiát. Ennek a csoportnak a kezdő ideje Kr. u.-i III. századra tehető, sőt Waller szerint már a Kr. e.-i II. századra. Így mintegy 800—300 esztendőös intervallum van a két csoport időrendi helyzete között, s a területi különálláson kívül ez a körülmény is a mellett szól, hogy a két csoportnak egymáshoz semmi köze nem volt.

Az európai ablakos edények magyarázatát három elmélet kísérelte meg. Az első kultikus jelentőséget tulajdonít neki: fényt és világosságot ad a tovább élő halottaknak; a második tisztán díszítő elemet; a harmadik pedig az annyira értékes üveg megbecsülését látja benne. Mindhárom magyarázat mellett és ellen, az érvek egész sora hozható fel. Az utolsó ellen különösen az, hogy miért éppen a jázigkori kerámia legprimitívebb kivitelű és semmi esetre sem nagy értéket képviselő darabját használták fel arra, hogy az elmélet szerint nagy megbecsülésnek örvendő üvegdarabot éppen rajta alkalmazzák díszítő elemként.

Roeder, Belz után, arra az álláspontra helyezkedik, hogy az edény átlukasztása annak a használatra való alkalmatlanná tételét célozta, ily módon ajánlották azt fel a halottnak. Ha hajlandók lennénk is az ablakos edények jelenségét hasonlóképen magyarázni, meg kell fontolnunk azt a kétségbekonthatatlan tényt, hogy egy részük egész bizonyosan használatban volt, nem sírmellékletként kerültek elő. M. Jahn és Höllrigl igen elfogadható magyarázatát adták az edényaljak díszítésének.¹³⁰ A használat után, ha az edényt nem akasztották fel, akkor már tisztasági szempontból is szájával lefelé helyezték el, s így az edény alja kiválóan alkalmasnak bizonyult akár fenékbélyegekkal, akár üveggel, vagy más módon való díszítésre.

Hogy ezután ezek az edények sírmellékletként is előkerülnek — a jászberényi is valószínűleg az volt — egyáltalában nem meglepő, hiszen a halott mellé odatették annak értékesebb javait is, s az említett módon díszített edények bizonyára nagyobb értéket jelentettek, mint a díszítetlenek.

¹²⁹ Fritz Roeder: Die sächsischen Fenstergefäße der Völkerwanderungszeit. XVIII. Bericht der Römisch-Germanischen Kommission 150—187. I.

¹³⁰ M. Jahn: Neue Funde aus der Kaiserzeit. Altschlesien B. I. kötet., 1. füzet 23. l. — Höllrigl i. m. 162. l.

A jelenség magyarázata szempontjából nem mond újat K. Waller sem,¹³¹ aki hajlik azon felfogás felé, amely az ily módon jelölt edények java részét kultikus rendeltetésűnek tartja. Új azonban dolgozatában, hogy kronológiai rendbe szedi a rendelkezésre álló anyagot, s a jelenség ősi formáját az égetés előtt alkalmazott, gondos kivitelű átfűrásban látja, amely Európában is megjelenik már a Kr. e. II. sz.-ban A következő fokot jelenti az átfűrészek üveggel, vagy áttetsző ásvánnyal való elzárása. Végül következik az eredeti jelentés nem ismerését jelentő, égetés utáni átfűrás, amely legtöbbször nem gondos kivitelű és az edényfelület legkülönbözőbb helyein jelenik meg (Kr. u. IV. sz.).

Felvetődik még az a kérdés, mi módon jutott a hazai területre az üvegablakos edény használatának szokása? Mivel olyan adataink, hogy e szokás a keleti csoportban, a Kr. e.-i V. századon túl is megmaradt volna, nincs, el kell vetnünk azt a feltevést, amely, az előáziai területekkel élénk összeköttetést fenntartó, szarmata törzsek közvetítésére gondolna. Önként adódó magyarázattal szolgál azonban az a tény, hogy a Kr. u.-i III. század idején Szilézia, Posen, Keletporoszország területén több üvegablakos edényt találtak.¹³² A keleti germánság emlékei közé tartozó példányok sírmellékletként kerültek elő s kis méretűek, ugyanúgy, mint a jászberényi edény. Az elmondottak alapján a jászberényi edényben bizonyítékát látjuk, hogy az Alföld lakossága a szomszédos kelet-germán törzseknek nemcsak anyagi, hanem néha szellemi kultúrájait is átvette. A jászberényi edény ugyanis helyi tradíciókon nevelődött formakörhöz tartozik és a germán készítmények utánzásakor, az edény készítője azoknak jelentőségével is valószínűleg tisztában volt.¹³³

Az I. típus következő változatát (I/4.) a XIII. 4., 5., 9. edényeink mutatják be. Egyetlen lényeges eltérés a típus előbb tárgyalt változataival szemben az, hogy a nyak hangsúlyozottabb és határozottan megkülönböztethető része az edénynek. Színük, agyagminőségük, méreteik, egyeznek a típus többi változataival. Elterjedési területük is körülbelül egyezik. Teljesen hiteles példányt ismerünk Mártélyról. Szórványiletként őriz a szegedi Városi Múzeum két példányt; egyet az Oroszlámos—Podlukány dűlői temető 3. sírjából¹³⁴ s egyet a Szeged-felsővárosi szőlőkől. Hortobágy-Poroshátról két,¹³⁵ Marosszentannáról¹³⁶ három példányt ismerünk. E változat idejét a mártélyi sírok a Kr. u.-i III. század első felére teszik,¹³⁷ s körülbelül ugyanerre az időre mutat a Hortobágy-Porosháti temető éremsorozata is.

¹³¹ Karl Waller: Der Ursprung der sächsischen Fenstergefäße der Völkerwanderungszeit. Mannus, 1937. 2. 187—192. l.

¹³² M. Jahn i. m. 21—23. l.

¹³³ Dolgozatok, 1933—34. 184. l. 4. sír. 1. kép 2. ábra.

¹³⁴ U. ott, 1931. 86. l.

¹³⁵ Jelentés, 1912. 59. l. 7., 8. ábrák.

¹³⁶ Dolgozatok, 1912. 265. l. 16. kép 1. ábra; 306. l. 77. kép 3. és 4. ábrák; 323.

l. 102. kép 3. ábra.

¹³⁷ U. ott, 1931. 158. l.

A forma eredetét valószínűleg ugyanott kell keresnünk, mint az I/1., I/2., I/3. változatokét. Ez a hangsúlyozott nyakképzés a kora La Tène keramikában már otthonos,¹³⁸ ha magára az edénytestre nem is találunk még alföldi analógiát. Ezt a felfogást erősíti a maroszentannai három, teljesen egyező edény is, amelyekről Kovácsnak az a véleménye,¹³⁹ hogy formájuk, edénycsiszoló technikájuk, az apahidai La Tène temető anyagával kapcsolja össze őket.

Korban is jobban megfelelő külföldi analógia került elő a hesseni Bosenheim mellett,¹⁴⁰ ahol hamvasztásos római sírokban, helyi tradíciókban gyökerező edények is voltak, s ezeknek egyike rokonságot tart a XIII. 4. és 5. változatokkal. Talán csak a kihajló peremrésze vastagabb kissé. Ez, ha a helyi tradíciók alatt a La Tène hatás jelentkezését értjük, természetes is.

Még legjobban az I/2. csoporttal hozható kapcsolatba a XIII. 12. szürkeshíni, jól iszapolt és égetett agyagedény. Hogy külön változatnak tekintjük (I/5.), azt mindenekelőtt az edénytest középső részén képzett, eléggé mereven jelentkező, kihasasodás indokolja; másodsorban az I. típus többi változatainál szokatlan, szélesen képzett lapos talp. A bemutatott Szőlő-halmi leleten kívül többet nem ismerünk. Kronológiai helyzetére a leletkörülmények, nem adnak útbaigazítást; csupán a Szőlő-halomról előkerült többi, jobban datálható anyag alapján helyezük a Kr. u.-i III. század első felére.

II. típus. Ezt az edénytípust két változat képviseli: a XIII. 10. (II/1.) és XIII. 11. (II/2.). Az I. típustól a peremképzésben térnek el; ugyanis nem enyhén kihajló, hanem az edénynyakból rézsút kifelé haladó, eléggé magas, egyenes pereműk van.

E sajátágtól eltekintve a II/1. teljesen azonos az I/2. típussal. Az edény teste közepén hasasodik és a lapos talpat az edénytestből képezték. Csak a Hódmezővásárhely—Dilinkából közölt egyetlen példányt ismerjük. Kronológiai helyzetére közelebbi adatunk nincs.

A II/2. forma, az I/5. típussal hozható kapcsolatba, az edénytest közepén képzett, erőteljes kihasasodás miatt, de a talpátmérő az egész edény méreteihez viszonyítva jóval kisebb. Elterjedési területe nem határozható meg pontosan. Összes analógiánk — egy kivételével — Szeged környéki leletekből valók. A Rívó-dűlői leletet,¹⁴¹ főként az előkerült kampóskereszt alakú fibula,¹⁴² a Kr. u.-i III. század első felére helyezi. További analógiát ismerünk Bilisitsről.¹⁴³ Fejjel délnek fordított, kinyújtott csontváz bal lábszára mellett, találta Tömörkény. (137/1902. p.). Hasonló edényünk a Domaszékről való szörványos lelet. A kihasasodás

¹³⁸ U. ott, 1929. V. 102. l. 12. kép, 2. ábra; U. ott, 1933—34. XXX. tábla alján.

¹³⁹ Dolgozatok — Travaux, 1912. 332—336. l.

¹⁴⁰ VII. Bericht der römisch-germanischen Kommission, 1912. 159. l. 81. kép balszélső edénye.

¹⁴¹ A szegedi Városi Múzeum régiségtári naplója 6/1903.

¹⁴² Dolgozatok, 1931. 148—149. l.

¹⁴³ U. ott, 1931. 97. lap, 2. ásatás.

szinte élben végződik, az edénytálc az eddigiektől eltérően gyűrűs. A típusként bemutatott formához jobban hasonlít az a szörványos lelet, amely Baksról került a szegedi Városi Múzeumba (12/1911. i.). A nyak-hajlásban borda fut körül. Utolsó analógiánk a bácskai Csurogról való, ugyancsak szörványos lelet. Kronológiai megállapításokra egyedül a Rivó-dűlői lelet alkalmas és a forma korára nézve egyedül ez nyújt támpontot.

III. típus. Egészen különálló csoport a típust képviselő XIII. 17. (III/1.) és XIII. 13. (III/2.) edény. Szűrkeszínű, jól iszapolt és égetett mind a kettő. A III/1. típus igen hasonlít az I/5.-höz. A talpképzés, és a talp-átmérőnek az egész edény méreteihez való viszonya is nagyjából egyezik. De határozottan eltér, a közepén szinte törésvonalban végződő, kihasasodás, amely bikónikus formát ad az egész edénynek s e miatt különül el határozottan az I. típus edényeitől.

Több hazai analógiát említhetünk. Így például Jászberényből.¹⁴⁴ A leírás szerint korongon készült, vékonyfalú edény, szájpereme letörött. A másik hasonló edényt a Debrecen-városi téglagyárból ismerjük;¹⁴⁵ ennek a talpa az egész edény méreteihez képest valamivel kisebb. Ha megemlítjük, hogy a hazai kora La Tène kerámiájában,¹⁴⁶ az élesen hasasodó bikónikus edényforma otthonos, akkor utaltunk arra a forrásra, ahonnan a III. típus eme változatát leszármaztathatjuk. Hogy a kialakulás itt, az Alföld területén, ment-e végbe, adatok hiányában nem állíthatjuk.

Kronológiai helyzetére felvilágosítást, elsősorban a jászberényi lelet nyújt. Ez a lelet olyan emlékcsoportba tartozik, amelynek kora a K. u.-i III. század közepét, legfeljebb csak egy-két évtizeddel haladja túl.¹⁴⁷ Ennek a korhatározásnak a Debrecen-városi téglagyári lelet sem mond ellent.

Az elmondottak egy része vonatkozik a III/2. típusú edényre is. (XIII. 13.). Az első analógiát a csanádmezei Püspökleléről ismerjük. (1909—140.). Itt, Virág Ferenc telkén, fejjel keletnek fordított csontváz mellett találták. A csontváz további mellékletei: 261 fehér-, kék-, sárga- és veresgyöngy, orsókarika és több bronzkarperccel töredéke. Még egy össze nem állítható edény néhány cserepe is előkerült. A típusnak valamivel nyomottabb formája, Hortobágy-Poroshátról ismeretes.¹⁴⁸ A forma eredete szempontjából sokkal fontosabb, a kevésbé határozottabb vonalú, de mindenesetre ehhez a formakörhöz tartozó hatvanboldogi agyagedény,¹⁴⁹ amelynek csupán lapos talpa szélesebb. Többek között e miatt is átmeneti

¹⁴⁴ Nemzeti Múzeum régiségtári naplója 59/1913. 44. számú edény (?); Dolgozatok, 1931. 114. l.

¹⁴⁵ Jelentés, 1931. 54. l. 4. kép.

¹⁴⁶ Wosinsky Mór: Tolna vármegye története I. CLI. tábla.

¹⁴⁷ Párducz Mihály: Az első pontus-germán emlékcsoport legkorábbi emlékei Magyarországon. A berlini Collegium-Hungaricum Kiadványai. 2. 1935. 24—25. és 52. l.

¹⁴⁸ Jelentés, 1912. 59. l.

¹⁴⁹ A. É. 1895. 11. l. 18. ábra.

formának tekinthető Hatvan-boldogi kora La Tène edény¹⁵⁰ és a III/2. típus által képviselt formáink között.

Ha az elmondottakhoz még hozzátesszük, hogy a marosszentannai nyugati-gót temető keramikus anyagában több, szinte teljesen egyező formájú, tál került elő,¹⁵¹ akkor a formai fejlődés fennebb vázolt irányát — a La Tène tradíciókból való fejlődést — teljesen igazoltnak kell tartanunk.

Ez edénytípus korát a Hatvan-boldogi (id. Phillippus érme, Kr. u. 244—249.), és a Hortobágy-porosháti temetők, a Kr. u.-i III. század közepe tájára helyezik.

IV. típus. A III. típus bikónikus edényeivel rokon, a XIII. 14. számú, jól iszapolt és égetett, szürkeshínű agyagedény. Az eléggé éles kihasasodás fölött, az edényttest enyhén homorú, alatta pedig domború; ugyanaz a sajátosság, ami a III/2. típusnak, már a kezdetlegesebb példányain is megvan. A talp gyűrűs. Ilyen metszetű edénytálat a Hódmezővásárhely-soltfaléi telepen igen gyakran találunk.¹⁵² Elterjedési területéről és kronológiai helyzetéről, adatok hiányában, semmit sem mondhatunk.

V. típus. A XIII. 15. (V/1.) és XIII. 18. (V/2.), ugyanannak a típusnak két egymástól alig különböző változata. Az V/1. halványpiros színű, jól iszapolt és égetett, az V/2. ugyanolyan minőségű, de szürkeshínű. Különbség van a talpképzésben is. Az V/1. gyűrűstálpának metszetét a Dolgozatok, 1935. XXXVIII. 8., az V/2.-ét, a XXXVIII. 11. számú ábra mutatja. Hazai analógiát nem sokat ismerünk. Van egy a gyulai múzeumban (155.). E szürkés-vörös edény, nagyobb a mi bemutatott példányainknál. Magassága 9·8, szájátómárója 10·2 cm. Talán ide sorozható a 9 cm magas edényke is, amely Szeged-Alsótanyáról, a mórakalmi kaptányságból került a szegedi Városi Múzeumba (22/1905.). Az edénnyel együtt, a találó bemondása szerint, idősebb Licinius (Kr. u. 307—323.) bronzérme került elő. E helyen összesen 13 sírt tártak fel, 12-t Móra Ferenc.¹⁵³ Majdnem minden sírban voltak edény mellékletei, de több érem nem került elő; az első szórványként kezelhető sírlelet érme pedig csak fenntartással fogadható el korhatározónak. Ennek alapján edénytípusunk, a Kr. u.-i IV. század első felében még használatban volt.

Nem sokkal tudunk többet, ha külföldi analógiák után kutatunk. A számunkra hozzáférhető irodalomból e kisméretű edénykékeknek, illetve inkább az V/1.-nek analógiáját ismerjük, Rückingen táborából.¹⁵⁴ A kihasasodás e példánynál inkább a láb felé növekszik, de nem olyan feltűnően, hogy a két forma közötti rokonságot kérdésessé tenné. A kronológiai helyzetére pontos felvilágosítást nem adhatunk. A tábor valószínűleg Hadrianus korában létesült és a Kr. u.-i III. század közepéig állott fenn.

¹⁵⁰ U. o. 1895. 11. I. 17. ábra.

¹⁵¹ Dolgozatok — Travaux; 1912. 265. I. 16. kép 3. ábra; 270. I. 24. kép 3. ábra; 277. I. 33. kép 3. ábra.

¹⁵² Dolgozatok, 1935. XXXVIII. 3.

¹⁵³ Dolgozatok, 1931. 99—100. I.

¹⁵⁴ ORL. No. 22. IV. 30.

Hogy az előkerült érmek egészen I. Valentinianusig alkotnak sorozatot, csak annyit jelent, hogy a lerombolt tábor helyén tovább élő autochton lakosság, továbbra is összeköttetésben maradt a provinciákkal. Ezt tudva természetesen csak a valószínűség szól a mellett, hogy az V. típusnak Rükkingen táborában előkerült analógiája, a tábor fennállásának idejéből való. Hogy a provinciák területén otthonos edényről van szó, azt a Niederbieber táborában előkerült hasonló formájú példánynak a töredéke is bizonyítja. Oelmann az analógiáit is ismerteti és megállapítja, hogy a forma még a frank sírokban is megvan.¹⁵⁵

VI. típus. Egyetlen, változatok nélküli, forma képviseli: a dilinkai temetőből előkerült, jól iszapolt és égetett világosszürke színű tál (XIII. 16.). Hazai elterjedési területe elég nagy. Ismerünk egy hasonló formájú tálat a Szenteszalotai temetőből,¹⁵⁶ de a leletleírásból nem állapítható meg, hogy melyik sírból való. Így az egész temető korát vesszük alapul, amikor az edényt a Kr. u.-i II. század végére helyezzük. A másik Orosháza határából való, szórvány lelet.¹⁵⁷ A Lómer-halom melletti homokbányából való leletcsoport egységes képet nyújt. Előkerült: négy jazigkori agyagedény és egy, e korbeli alföldi leleteink között szokatlan formájú, bronzfibula.¹⁵⁸ Kronológiai támpontot csak a fibula nyújt. Almgren V. csoportjába tartozik és a 151. típusnak fejlettebb formája. A mienk már kéttagú; a sodronyt fedő lapot a kengyelből képezték. Az egész csoport korát Almgren a régebbi császárkor végére helyezi¹⁵⁹ (Kr. u. 200. körül) így a mi edényünk kora is a Kr. u.-i III. század első felére helyezhető. Mindenesetre feltűnő, hogy ez, az Elbe vidékén otthonos fibulaforma, itt az Alföld kellős közepén, megjelenik s alighanem eddig ismert legdélibb előfordulását jelenti. Ismerünk egy hasonló edényt Gyuláról, a vasúti homokbányában került elő (1422.); sírmelléklet, de a közelebbi leletkörülmények ismeretlenek. Hasonlóképpen csak a területi elterjedés szempontjából használható analógiát ismerünk a szőregi Iván-féle téglagyárból. A kronológia szempontjából jelentős a Kiszombor B. temető 103. sírjából előkerült két, ehhez a típushoz sorozható edény. A temető kora, mint már említettük is, a Kr. u.-i III. század eleje.

Igen jelentős és a forma kialakulása szempontjából fontos negyedik leletet Pósta Béla ismerteti.¹⁶⁰ A Krim félszigeti, Simferopol melletti, Tavelj nevű területen, 4 kurgánt tártak fel. A kurgánokban feltárt sírok anyagában Pósta két főréteget különböztet meg: egy La Tène emeletet s egy rómaikorit. A mi kézzel formált és feketére égetett edényünket a La Tène hatást képviselő csoportba sorozza. Rostowzew az egész kurgán-

¹⁵⁵ Franz Oelmann: Die Keramik des Kastells Niederbieber. Materialien zur römisch-germanischen Keramik. Bd. I. III. tábla 81. ábra, 68. lap.

¹⁵⁶ A. É. 1906. 55. I. 6. ábra; Dolgozatok, 1931. 107—108. I.

¹⁵⁷ A. É. 1910. 175—176. I.: 176. I. 8. ábra.

¹⁵⁸ U. o. 1910. 176. I. 4., 6., 7. ábra és 177. I. 9. ábra.

¹⁵⁹ Almgren O.: Studien über Nordeuropäischen Fibelformen. Leipzig, 1923.

68. I.

¹⁶⁰ Pósta Béla: Régészeti tanulmányok az orosz földön II. 477—485. I. és 266. rajz 32. ábra.

lelet korát, a Krisztus születése körüli időkre helyezi, de legfeljebb a Kr. u.-i I. századra.¹⁶¹ Az elmondottak után nem kérdéses, hogy tálformánk azon edényeink sorát növeli, amelyek La Tène tradíciókban gyökereznek s koruk, a ma rendelkezésünkre álló adatok alapján, nem vihető túl a Kr. u.-i I. század első felén.

VII. típus. Elégge érdekes a típusként bemutatott tál (XIII. 20.); alkalmas arra, hogy a forma kialakulásának vizsgálatánál kiindulópontul szolgáljon. Sötétszürke színű, jól iszapolt és égetett (VII/1.). Jellemzője: a tál alsó felén alkalmazott éles törésvonal. E fölött az edény teste homorú vonalú; alatta alig észrevehetően domború; a pereme ajakszerűen szélesedik ki. A gyulai múzeum őriz egy hasonló tálat a Gyula-Kálvária dűlői szőlőkből (1421.).

Aligha tévedünk, ha a forma eredetét a provinciális kerámiában keressük. A meglehetősen gyakori Draggendorf 46. típusra gondolunk. A limesmenti táborokban igen gyakori; hogy csak egy példát említsünk, utalunk Wiesbaden táborára, ahonnan elég jó ábráját is ismerjük.¹⁶² Sok rokon vonást mutat a barbarikum területén előkerült tálformával. Megtalálható a talp fölött az éles törésvonal, fölötté a homorú edényoldal, alatta azonban inkább egyenes, mint domború. Meg kell jegyeznünk, hogy méreteit tekintve a provinciális tál nyomottabb, aminek az az oka, hogy a törésvonal alatti rész alig van kiképezve. Másik különbség, hogy az alföldi típus talpa lapos, a provinciálisé meg profilált, gyűrűstalp. Említenünk kell még azokat a limesmenti táborokban előkerült edénytörédeket, amelyeknek metszetei sajnos nem teljes tálat mutatnak be, de a meglévő profilokból is megállapítható, hogy rokonságuk a mi formánkkal szembevetendő. Csupán az ajakszerűen szélesedő peremrész hiányzik. Került elő belőlük Faimingen táborából¹⁶³ (piszkos-barna színűek); terra nigraként Pfünzből, Windischből, Straubingból, Bregenzből, Konstanzból és Rottweilből (?). A profilokból rekonstruálható tálforma érdekessége, hogy ez a provinciális kerámiában oly nagy szerepet játszó forma is La Tène hagyományokból fejlődött ki. Hogy Draggendorf 46. terra sigillata típusa, avagy az imént felsorolt terra nigra tálak voltak-e döntőek a VII. típus kialakulására, annak eldöntésére a hazai, főként pannoniai kerámiát kellene jobban ismernünk.

Ugyanehhez a csoporthoz tartozik és annak egyik változatát alkotja a XIII. 19. képen bemutatott tál (VII/2.). Az előbbi típussal szemben az a főkülönbség, hogy a talp fölötti éles törésvonal szinte teljesen elmosódik. A VII/2.-höz tartozó eddig ismert példányok száma a VII/1.-hez viszonyítva elég nagy. Ismerünk egyet Debrecen-Tócópartról,¹⁶⁴ egyet Szentés környékéről (közelebbi feljegyzések hiányzanak róla). Őriz egyet a jász-apáti katolikus gimnázium ismeretlen lelőhelyről, Vanyek László aján-dékaként. Teljesen hiteles példány került elő Mártélyon a Maczelka-

¹⁶¹ M. Rostowzew: Scythien und der Bosphorus I. 584—585. I.

¹⁶² ORL. No. 31. XIII. 4.

¹⁶³ ORL. No. 66c. 76. I. 5. kép. 4. ábra és 77—78. I.

¹⁶⁴ Jelentés, 1931. 54. I. 9. kép, 6. ábra.

tanyáról.¹⁶⁵ Ez utolsó példány és részben a tocóparti edény nyújtanak kronológiai támpontot. E leletek alapján ez a típus sem öregebb a Kr. u.-i III. század első felénél. Nem hagyhatjuk említés nélkül azt az olbiai, hasonló típusú tálat, amelyet T. Knipowitsch a Kr. u.-i I. század első felére helyez.¹⁶⁶ Az ugyancsak római-korba eső táltípus teljesen azonos formát mutat a VII/2-vel, de a talp fölötti törésvonal teljesen eltűnik. Mivel korábbi a mi csoportunknál, a vele való közvetlen kapcsolat kérdéses.

VIII. típus. Ugyancsak provinciális eredetűnek látszik a XIII. 21. számú edénnyel képviselt típus is. Elégé elterjedt forma, de eddig ahány példány került elő, szinte, annyi változatot ismerünk. Ide sorozható a szarvasi lopóshalmi lelet tája,¹⁶⁷ azután egy Hortobágy-Poroshátról való edény;¹⁶⁸ ez utóbbi különben az egyetlen hiteles darab. A szentesi múzeum is őriz hasonló példányokat, Szentes környéki, közelebbről meg nem határozott lelőhelyről. Provinciális római területről Kuzsinszky ismertet egy példányt, annak genezisést is adva.¹⁶⁹ Draggendorf 37. típusát tekinti alapformának, s minden okunk megvan arra, hogy a barbarikum területén előkerült példányokat, formai szempontból, ugyaninnen származtassuk. A Hortobágy-porosháti temető, a forma felső időhatárául, a Kr. u.-i III. század közepét jelöli meg.

A külföldi analógiák jórésznél, az edénytest formája jobban megközelíti a félgömböt, de ilyen formájúakat a barbarikum területéről is ismerünk, hogy egyebet ne említsünk, Solt-Paléről,¹⁷⁰ csak valamivel magasabbak az alább felsorolandó példányoknál. Oelmann a formáról azt írja,¹⁷¹ hogy mint terra sigillata, legkésőbb Hadrianus korában már megvan, s megmarad a Kr. u.-i III. századig, sőt a IV. századba is belenyúlik. Utánzására azonban már korábban is nyílt lehetőség, amikor még vöröses-barna festékkel színezett, nem terra sigillata darabok, kerültek forgalomba. Ismerős Faimingenből,¹⁷² Urspringből,¹⁷³ Gross-Krotzenburgból,¹⁷⁴ Neckarburkenből¹⁷⁵ és Kölnből.¹⁷⁶ Ez utóbbit Fremersdorf a Kr. u.-i III. század első felére helyezi.

A további analógiák felsorolását mellőzve, még csak Drexel ama véleményét emlíjtük, hogy ezt a formát is a La Tèneből véli levezet-

¹⁶⁵ Dolgozatok, 1933—34. 184. l., 1. kép, 3. ábra.

¹⁶⁶ T. Knipowitsch: Untersuchungen zur Keramik römischer Zeit aus den Griechenstädten an der Nordküste des Schwarzen Meeres. Materialien zur römisch-germanischen Keramik. IV. II. 25.

¹⁶⁷ A. É. 1910. 176. l. 7. ábra.

¹⁶⁸ Jelentés, 1912. 59. l. 2. ábra.

¹⁶⁹ Kuzsinszky Bálint: A gázgyári római fazekastelep Aquincumban. Budapest Régiségei. XII. 377. l. 366. kép, 2. ábra.

¹⁷⁰ Dolgozatok, 1935. XXXVI. l. és 8.

¹⁷¹ Franz Oelmann i. m. 24—25. l. 5. kép.

¹⁷² ORL. 66c. 78. l. és XII. 12.

¹⁷³ U. o. 66a. IV. 47.

¹⁷⁴ U. o. 23. VII. b.

¹⁷⁵ U. o. 53. és 53/1. IV. 87.

¹⁷⁶ Germania XII. 1928. 112—116. l. és 2. kép, 8. ábra.

hetőnek.¹⁷⁷ Ha a típusnak a barbarikum területén előkerült példányai terra sigillata példányokat utánoztak, akkor ez utánzásnak a lehetősége, mint a felsorolt provinciális példányok korhatározása és Oelmann fejtegetései mutatják, már a Kr. u.-i II. század közepe óta fennállott s ezért a típus első fellépésének idejét talán már a Kr. u.-i II. század végével számíthatjuk.

Még csak azt kell megemlítenünk, hogy a hódmezővásárhelyi határban, Solt-Palén feltárt telepről előkerült s már említett, ebbe a csoportba tartozó, két edény alja gyűrűs, míg a többi hazai analógiaként említetté laps. Mivel a solt-paléi telep korát a Kr. u.-i IV. századra helyeztük, feltelezhető, hogy az Alföld római kori kerámiájában, legalább is a most tárgyalt típusnál, a gyűrűstalp megjelenése, már a fejlődés utolsó, vagy legalább is későbbi állomását jelenti. A többi már tárgyalt típusra ilyen adatunk nincs, úgy, hogy ezt a feltevést ezeknél még több használható adatnak kell valószínűsíteni.

IX. típus. A típusként bemutatott korsó (XIV. 1.) leletkörülményeit nem ismerjük, csak az bizonyos — a hódmezővásárhelyi Városi Múzeum egykori vezetőjének állítása szerint — hogy a Francziszi-téglagyár telepéről való. Jól iszapolt és égetett, halványpiros színű. Eddigi adataink szerint az Alföld római kori kerámiájában nem gyakori forma, mindössze két példányt ismerünk (XIV. 2. és XIV. 7.) s mind a kettő a Francziszi-téglagyár telepéről való. Első látásra kézenfekvő, hogy a provinciális, nasonló, korsó formák egész bizonyosan érvényesültek a forma kialakulásánál.

Magára az edénytestre igen jó analógiául kínálkozik egy stockstadti egyfülű korsó,¹⁷⁸ csupán a határozottan képzett talp hiányzik, s talán még azt a különbséget említhetjük, hogy a mi korsónk nyaka magasabban nyúlik fel. A nyak- és fülképzésre viszont Fr. Behn formatóblájának 20. ábrája nyújt analógiát,¹⁷⁹ vagy talán még jobb a 27. ábra lefelé szűkülő nyak- és a hasonló módon alkalmazott, közvetlenül a perem alól kiinduló fülképzés.

Hogy a provinciákon érvényes kronológiai adatok — szájképzés, fül és száj egymáshoz való viszonya — mennyire fogadhatók el a barbarikum területén készült korsóknál, arra nézve nincs mértékünk. Azonban úgy látszik, bizonyos megszorításoknak érvényesülniök kell s az egyes formák váltakozására nagyobb időkülönbséget kell felvennünk. Sőt az sem meglepő, ha egyes formák itt olyan hosszú ideig maradnak használatban, hogy szinte reliktumoknak tekinthetők. Az egész Francziszi-téglagyári telep anyaga úgy látszik a Kr. u.-i II. század végével kezdődik, s mint egy késő római kétfülű amphora bizonyítja (XXIV. 5.), belenyúlik a Kr. u.-i IV. századba. Korsónk a mondott idő bármely szakaszába tartozhat.

¹⁷⁷ ORL. 66c. 78. l.

¹⁷⁸ ORL. 33. X. 16.

¹⁷⁹ Fr. Behn: Römische Keramik mit Einschluss der hellenistischen Vorstufen. Mainz. 1910.

X. típus. Az elmondottak vonatkoznak a XIV. 2. számú, vörös égetésű, jól iszapolt és égetett korsóra is. A nyaka ugyanolyan, mint a IX. típusé, de a perem gyűrűs tagja hiányzik. Van különbség az edényttest formájában is; hiányzik a talp felé karcsúsodó profil, vagy legalább is nem annyira szembetűnő. Az edényttest és talpképzés inkább a XIV. 7. számú korsóval mutat rokonságot. A hozzáférhető hazai irodalomból, a hasonló formájú, síma peremképzésű korsót nem ismerjük. Az Erdélyi Nemzeti Múzeum régiségtára 1935. szám alatt őriz egy Marosgezsérről való, analógiául használható fülnélküli korsót.¹⁸⁰ Az agyag barna-vöröses színű, erős égetésű. Talpa gyűrűs. A korsó testének formája nem egyezik a miénkkel, nyomott gömbalakú. Közös vonásuk azonban a hosszan felnyúló nyak, amely alig észrevehetően szélesedő, peremnélküli szájban végződik. A formáról írva, Buday megállapítja, hogy a Rajna-vidéken, a császárkori legelső évtizedben, már fellép, de füles példányokban és az edényttest is karcsúbb valamivel. Mind olyan jellemvonások, amelyek a mi típusunkra vonatkozhatnak. Megvan ez az analóg forma az Antoninusok korában, sőt a késő császárkorban is. Eredetét Buday Itália földjén keresi, de ennek a daciai formának kialakulásánál keleti hatások is érvényesültek. Annyi bizonyos, hogy kronológiai helyzete épúgy teljesen ingadozó, mint az előző IX. típusé. Elterjedési területéről sem beszélhetünk, miután ez az egyetlen példány ismeretes.

XI. típus. Kisméretű, sötétszürke színű, jól iszapolt és égetett agyagból készült (XIV. 3.). Nem korongos; mázzal van bevonva; talpa nincs. Teljesen pontos analógiáját mutatja be Alföldi Békéscsabáról.¹⁸¹ Ugyanolyan besímitott díszítés van rajta, még a mintájuk is egyezik. Nem lehet kérdéses, hogy a forma eredetét az alföldi La Tène tradíciókban kell keresni. A szőregi La Tène-temető égetett temetkezést tartalmazó 8. sírjában, a mi bemutatott típusunkhoz igen közelálló egyfülű edény került elő.¹⁸² Magassága 8-8, szájátmérője 8-8 cm. Fülének felső része kiemelkedik a szájerem síkjából; a perem kissé kihajlik, öblösödése az edény félmagasságában van. A gyűrűstalp belső felülete homorú. Maga az edényforma teljesen azonos a mi típusunkkal, a perem fölé emelkedő fül és a határozott talpképzés ellenére, ezt a szőregi fülesböggrét tartjuk a forma prototípusának. Említhető talán még a csabrendeki La Tène-temető két csészéje, melyeknek a fülképzése egyezik a mi típusunkéval; talpuk nincs, azonban a csészeforma jóval nyomottabb s ezenfelül az élből mutatkozó kihasasodás is, a közvetlen rokonság ellen szól.¹⁸³

XII. típus. Világosszürke színű, jól égetett, de kevésbé finoman iszapolt fülesböggre (XIV. 4.). A peremképzés és a fülnek a peremhez

¹⁸⁰ Buday Árpád: Római agyagedények az Erdélyi Nemzeti Múzeum régiségtárában. 2. típus. Kéziratban meglévő dolgozat.

¹⁸¹ Alföldi András: Leletek a hún korszakból és ethnikai szétválasztásuk. A. H. IX. 1932. XXVII. 1. és 79–80. lapok.

¹⁸² Banner János: A szőregi La Tène-temető. Dolgozatok, 1929. V. 103. l. 13. kép, 3. ábra.

¹⁸³ Márton Lajos: A korai La Tène leletanyaga. Dolgozatok, 1933–34. XXVII. 6., 7.

való viszonya tekintetében teljesen azonos a Strázsa-vágőri korsóval.¹⁸⁴ A forma és méret azonban különböző, s analógiát eddig nem ismerünk. Kronológiai helyzete épúgy bizonytalan, mint területi elterjedése.

XIII. típus. Nagyméretű, kétfülű amphora (XIV. 5.). A perem alatt lévő lyuk valószínűleg zsinegbefűzésre szolgált, amelynél fogva, a fülek letörése után, az edényt vinni lehetett. Hasonló formájú, de valamivel kisebb méretű edényt ismertet Kuzsinszky Aquincumból, szórványleletként.¹⁸⁵ Anyaga keményre égett, szürkészínű agyag, kívül sötétzöldes bevonással, római-germán, illetve germán edénycsoporthoz tartozónak tekinti. Díszítése egy sor zeg-zug vonal alatt, kettős függőleges vonalak által határolt szakaszokban, egy-egy függőleges hullámvonal; az edénytestnek felsőharmadán, besímtott rácsminták vannak. A rácsminta, Kuzsinszky szerint, a leányfalusi burgus kerámiájában, amely a Kr. u.-i IV. század végéről való, már megvan. A germán kerámiának a Kr. u.-i IV. századtól kezdve jellemző vonása. Úgy látszik, legkorábban jelentkezik az Alföld jazig-szarmata kerámiájában. De a típusként bemutatott edény, két övben alkalmazott, besímtott vonalakból képzett háromszöge, díszítése, az aquincumitól eltér, s úgy látszik még korábban jelentkezik a rácsmintánál is. E díszítés miatt talán az edényforma maga is korábbinak tekinthető, mint az aquincumi.

XIV. típus. Alföldi szerint egyike a leggyakoribb formáknak az Alföld római kerámiájában (XIV. 6.). A gyulai múzeumból 12 darabot ismer; többnyire Békés megyeiek.¹⁸⁶ Említ Szeged, Kecskemét és Orosháza környékéről valókat is, de nem hiányzik ez a korszaktípus a Hortobágy-poros-háti temető sírjaiból sem. Ugyancsak ehhez a típushoz sorozható egy Szentes-jaksori¹⁸⁷ kancsó, egy Kétegyházáról való, szórványként kezelt edényke, nyakhajlásban zeg-zug vonallal, az A. É.-ben publikált jászmonostori lelet kancsója¹⁸⁸ és végül Fehértemplom (Temes m.) Káposztáskertek nevű határ részében előkerült lelet edénye.¹⁸⁹

Legmerevebb vonalú a bemutatott Szőlő-halmi kancsó. A perem és az edény válla határozott törésvonalban találkozik, s ugyanúgy törésvonal van a legnagyobb kihasasodásnál. A típushoz tartozó felsorolt példányok nagyobb része hajlékonyabb formájú, amit különösen a kihasasodás alatti rész domború vonala és a kissé megvastagodott perem magyaráznak. Nem kétséges, hogy egy típusnak két változatáról van csupán szó. A jászmonostori leletet, bár szórványként került a Nemzeti Múzeumba, együvé tartozónak tekinthetjük. A leletben lévő csuklós és tekerceses korongos fibulák tekinthetők korhatározóknak. Az előbbi Almgren a koracsászárkorba, az utóbbit a fiatalabb császárkorba helyezi.¹⁹⁰ Ennek

¹⁸⁴ Alföldi, i. m. XXVI. 7.

¹⁸⁵ Kuzsinszky, i. m. 348–349. l. 357. ábra.

¹⁸⁶ Alföldi, i. m. 48. l. 98. jegyzet.

¹⁸⁷ Dolgozatok, 1936. 73. l. 1. kép, 3. ábra.

¹⁸⁸ A. É. 1896. 379. l.

¹⁸⁹ Történelmi és Régészeti Értesítő, VII. 1881. 162–164. l., II. tábla.

¹⁹⁰ Almgren, i. m. 99–100. l.

alapján egyet értünk a lelet ismertetőjével, aki annak korát a Kr. u.-i III—IV. századra helyezi.¹⁹¹ A fehértemplomi lelet fibulájának típusa igen elterjedt forma Pannonia déli területén. A Kovrig által közölt típustól¹⁹² a mi példányunk abban különbözik, hogy kéttagú, tehát valószínűleg későbbi is az alapformánál. Az alapforma, Kovrig szerint, a Kr. u.-i II. században fejlődhetett ki; így a mi példányunk könnyen helyezhető a III. századba, esetleg még későbbi időre. Ezt a korhatározást a lelethez tartozó, végei felé kissé vastagodó, nyitott bronzkarperec is támogatja. A Szentcsanak-jaksori temető korát Csallány Gábor a Kr. u.-i III. század első felére helyezi.¹⁹³ A nyert adatok egyöntetűen a Kr. u.-i III. századra datálják a korszótípust, legalább is annak látszólag fejlettebb, hajlékonyabb vonalú formáját.

A típus kialakulására a provinciális kerámia nem nyújt semmiféle támpontot s hajlandóak vagyunk ezt is a La Tène-ből származottnak tekinteni. A Borsod-megyei Alsózsoltáról ismertet Márton Lajos egy kora La Tène leletet¹⁹⁴ s ennek egyik darabja a mi korszótípusunkhoz hasonló. Talán ide sorozható a Roska Márton által publikált balsai korszó is, amelynek nyakán vertikális lesímtási nyomok látszanak.¹⁹⁵ Még jobb analógiákat találunk azonban külföldön. Említhetjük a sarubinetzi, Krisztus születése tájáról való, késő La Tène-urnatemető egyik kancsóját, amely a mienkkel teljes egyezést mutat, csupán a fülképzés tér el annyiban, hogy bár ez is a peremből indul ki, de a perem fölé emelkedik.¹⁹⁶ Reinecke ebben a formában agyagutánzatát látja annak a hellenisztikus bronzkancsó típusnak, amelyek más területek késő La Tène-temetőiben elég gyakoriak. Igazolni látszanak ezt az állítást a moldvai Tinosulból való La Tène-kori kancsók,¹⁹⁷ amelyek merev vonalukkal, teljesen pontos prototípusai a Szőlő-halmi lelet korszójának. A fülképzés a sarubinetzi példánnyal egyezik. A felsorakoztatott La Tène-kori analógiák tehát épen úgy két, egymáshoz igen közel álló csoportba sorozhatók, mint a római-koriak. A sarubinetzi és tinosuli kancsók a Szőlő-halmi példány által képviselt merevebb, az alsózsoltai és balsai a karcsúbb, jászmonostori, forma prototípusául tekinthetők. Mivel az először említett csoport a későbbi, aligha beszélhetünk arról, hogy ez volt a formaadó. Annak a lehetőségét fenntartva, hogy mind a két csoport fémmintát utánoz, a jászmonostori elterjedtebb korszótípust a helyi La Tène-ből kialakultnak, a Szőlő-halmi változatát pedig, magyar területtől keletre kialakult, behozott formának tekinthetjük.

XV. típus. Igen jó képét közölte az edénynek Alföldi, s a formát

¹⁹¹ A. É. 1896. 379. l.

¹⁹² Kovrig Ilona: A császárkori fibulák főtípusai Pannoniában. *Dissertationes Pannonicae*, Budapest. S. 2. No. 4. 131. típus és 17. l.

¹⁹³ Dolgozatok, 1936. 75. l.

¹⁹⁴ Dolgozatok, 1933—34. XLIX. 8a.

¹⁹⁵ Dolgozatok — Travaux, 1915. 24. lap, 6. kép.

¹⁹⁶ P. Reinecke: Aus der russischen Literatur. *Mainzer Zeitschrift*. I. 1906 42. lap, 1. kép, 4. ábra.

¹⁹⁷ Vasile Parvan: *Getica*. 1926. Bucuresti. 428. és 430. ábrák.

(XIV. 8.), mint az egyik húnkorszaki korszótípus előzményét mutatja be. Az ifj. Faustina és Gordianus érmével datált cerniachovi lelet korszót tekintve a szóbanforgó, murgai korszók által képviselt húnkorszaki típus közvetlen elődjének. Az egész formakört azonban az alföldi La Tène tradiókból származottnak mondja és ehhez szolgál összekötő tagul a hódmezővásárhelyi XIV. 8. számú korszó.¹⁹⁸ Igen fontos lenne, ha leletkörülményei alapján pontos korhatározást végezhetnénk; erről azonban mit sem tudunk és éppoly kevésbé beszélhetünk elterjedési területéről, mint-hogy ez az egyetlen példány ismeretes. Megemlíthetjük még, hogy Rienecke a cerniachovi korszókat provinciális agyag-, fém-, vagy akár füvedények formáiból véli leszármaztathatónak.¹⁹⁹

E dolgozat szedése közben hívta fel a figyelmemet Banner Benedek, egy a békéscsabai múzeumban őrzött késő La Tène füleskorszóra, amelyet típusunk közvetlen elődjének tekinthetünk. A békéscsabai-fényesi késő La Tène temető egyik bolygatott, zsugorított csontvázának volt melléklete, tehát teljesen hiteles lelet. A leletkörülményeket Banner Benedek ismertette.^{199a} Az edény jó minőségű, iszapolt agyagból, korongon készült, kissé asszimmetrikusan formált. Füle letörött, de akkora csontok maradtak meg, amelyről a formára biztosan lehet következtetni. Szája csaknem köröskörül csorba. A fényesi korszó formája teljesen azonos a mi XV. 8. típusunkéval, de nagyobb a szájátmérője, s egészben véve nem olyan karcsú. A füle ugyanúgy a kihasadásból indul ki és a meglévő fülcsonkok iránya mutatja, hogy az annak idején ép fül derékszögben tört meg. Ez egyezések után bizonyítottan vehetjük Alföldi felfogását, aki a típus eredetét az alföldi La Tène tradiókban kereste.

XVI. típus. Szürkészínű, jól iszapolt és égetett agyagból készült (XIV. 9.). Az edényttestet sem barázda, sem borda nem tagolja. Teljesen hasonló formájú és minőségű korszó került elő Gyulán, a város határából. További analógiát ismerünk Szentés környékéről. Különbség csak a fül alkalmazásában van; a szentesi példánynál ugyanis a peremből indul ki. Valószínűleg helyi, kelta tradiókól alakult. Kronológiai helyzetére semmi adatunk sincs.

XVII. típus. Kissé szemcsésebben iszapolt, mint aminőknek az ezen-korbeli, helyi gyártmányokat ismerjük (XIV. 10.). Lelőhelyét nem ismerjük, s csupán azért osztottuk be a Hódmezővásárhely környéki leletek közé, mivel onnan biztos lelőhelyről színtartó, barnás-fekete színű edényt ismerünk (XV. 8.). Formája teljesen egyezik a Strázsa-vágőri korszó-éval.²⁰⁰ A nyakképzés, a nyaknak a fülhöz való viszonya is teljesen azonosak, csupán az itt bemutatott példány méretei kisebbek. Ismeretlen lelőhelyű lévén, nem tartjuk kizártnak, hogy Brigetioból való. Ennek a feltevésnek az említett analógia diktálta kronológiai helyzet is alapot ad.

¹⁹⁸ Alföldi, i. m. 46–48. l., XXVII. 5. kép.

¹⁹⁹ Mainzer Zeitschrift, I. 1906. 45. l., 3. kép, 2. ábra.

^{199a} Banner Benedek: A békéscsabai-fényesi sírmező. Dolgozatok, 1932. 133. l., XLVII. 51. ábra.

²⁰⁰ Alföldi, i. m. XXVI. 7.

XVIII. típus. Egyfülű, szürkeshínű, jól iszapolt és égetett agyagbögre (XIV. 11.). Az edénytípus nem szokatlan az alföldi római kori kerámiában. Így a Magyar Történeti Múzeum régiségtára 11/1932. szám alatt őriz egy fülnélküli, hasonló edényt Törökszentmiklósról. A másik a szegedi egyetem Archaeologiai Intézetében van, s a pestmegyei Hartapusztáról való, II. Claudius (Kr. u. 268—270) érmével került elő.²⁰¹ A harmadik analógiát Kiszombor B. temető 86. sírja szolgáltatta; az edény nyakhajlásában besímített zeg-zugos vonal van. A hivatkozott analógiák a forma korát a Kr. u.-i III. század második felére helyezik. Úgy véljük a mi bögre típusunk kora is erre az időre tehető.

XIX. típus. Kissé merev-vonalú, kétfülű edényke (XIV. 13.). Karcsúbb formájú, körülbelül egyező méretű analógiáját ismerjük Nagykamarásról.²⁰² A nagykamarási leletet a kéttágú, aláhajtott lábú és alsó ívvezetésű bronzfibula a Kr. u.-i III. század első felére helyezi. A Kiszombor B. temető 74. és 79. sírjaiból egy-egy hasonló formájú, de egyfülű edényke került elő. A hastörésük éles. A 79. sír edénykéjének nyakhajlásában besímített zeg-zugos vonal van. Több, a típusra vonatkozó, kronológiai adatunk nincs is. A formát illetőleg kétségtelen az összefüggés a XIV. 6. típusú kancsóval, de határozott adatok hiányában, az összefüggésből következő tanulságok levonása még korai lenne.

XX. típus. Igen rongált állapotú edény (XIV. 14.), s a legjellemzőbb része, a nyak és a száj hiányzanak. Így töredékesen igen hasonlít a XIX. 5. számú egyfülű korsóhoz, csak az iszapolás árulja el, hogy alföldi áruval van dolgunk. De korábbiak is látszik, mint említett hasonmása. Letekörülményei — karneolgyönggyel került elő — a Kr. u.-i III. század közepére datálják.

Megemlíttük a XIV. 12. számú edényfedőt. Hazai analógiáját eddig nem ismerjük. Külföldi, igen korai, azonban van. Tackenberg közöl egyet Lipjanából — Poltava kormányzóság²⁰³ —, azzal a megjegyzéssel, hogy a lengyelországi és keletnémetországi kora-germán kerámiának egyik legjellemzőbb darabja (Falzdeckel). A lipjanai példány természetesen korong nélkül készült, a felső, fogantyúba végződő része, kúpos, a mienk lapos, de alapjában véve ugyanaz a típus. A mi példányunk az iszapolást, égetést és színt tekintetbe véve, a Kr. u.-i II—IV. századba helyezhető. Ha valóban van valami köze az említett germán kerámia csoporthoz — talán valamilyen úton-módon fennmarad a jelzett késői időkig —, akkor is csak az ebben az időben, az Alföldön jelentkező germán hatás újabb bizonyítékának tekintjük.

XXI. típus. Igen érdekes és eddigi adataink szerint, nem nagyon gyakori formájú edény (XV. 1.). Nem ismerjük közelebbi letekörülményeit a gyulai múzeumban őrzött 1893. leltári számú edénynek. Ez Gyula: Vasúti homokbányájából való, egy másik, töredékes állapotú pedig, Gyula lelőhely megnevezéssel (1473.). További valamennyire felhasz-

²⁰¹ Dolgozatok, 1931. 126. l.; 1932. 112., 115. l., 1. kép, 1. ábra.

²⁰² Dolgozatok, 1932. 112., 113. l. 1. kép, 6. ábra.

²⁰³ K. Tackenberg, Mannus XXII., 271. l. 1. ábra; 269., 273. l.

nálható analógiát, a szegedi Városi Múzeum leltára említi 19/1884. szám alatt. Sövényháza szerepel lelőhelyként, de e tételben szilléri, őthalmi és matyparti régiségek is vannak. Hogy edényünk pontosan melyik helyről került elő, nem állapítható meg. Nagyobb méretű is, mint a típusként bemutatott edény. Kronológiai helyzetéről egyelőre semmit nem mondhatunk, de nem találtunk megnyugtató analógiát a forma származását keresve sem.

XXII. típus. Hordóformájú edény (XV. 2.), a hódmezővásárhelyi határból, közelebbi lelőhely nélkül. Korongon készült, szürkeshűvő, jól iszapolt és égetett. Egyik vége lapos, a másik hegyesedő. Nem áll magában az ekorbeli emlékeink között. Márton Lajos közöl egyet Tiszasasról.²⁰⁴ Korongon készült az is; felülete az őskori edények módjára simított. Olyan technikai eljárással készült (színtelen csillogó máz), amely a jazigkori edényeink tekintélyes részén felfedezhető. Leletkörülményei ismeretlenek. A hódmezővásárhelyi edénytől abban különbözik, hogy mind a két vége kihegyesedik, de oly módon, hogy ez a része a két végre húzott kupaknak látszik. Kisebb méretű, de hasonló hordóformájú edényt őriz a gyulai múzeum Dobozról, az Óvárból (1483.). Közelebbi leletkörülményei ismeretlenek. A harmadik Dunapenteléről került elő. Mahler Ede az itt feltárt egyik római épület XI. számú helyiségében találta.²⁰⁵ Formája már jobban hasonlít a mi példányunkhoz. Egyik vége ennek is lapos, a másik hegyesebb. A hegyesebb vég fölött szalagformájú borda fut körbe. Korhatározás szempontjából jelentős, hogy a XI. helyiségben eredeti helyzetben talált oltárköveket Kr. u. 228-ban emelték. Feltételezhető, hogy a benne talált tárgyak, megközelítőleg ebből az időből valók.

A következő hazai analógia, már elvezet bennünket ahhoz az edénycsoporthoz, amelyből az egész formakört származtatni lehet. Az Erdélyi Nemzeti Múzeum 3722. szám alatt őrzi, azt a Maros-Portusról való edényt, amelynek közelebbi leletkörülményei nem ismeretesek.²⁰⁶ A típusként bemutatott példánnyal szemben több eltérés mutatkozik. Erős égetésű agyagból készült. Az edénytest közepén, a nyakig, mindkét oldal felől fiúrtos levélszerű benyomások díszítik. Mind a két vége 9—9 abroncsszerű bordával van díszítve. Valószínűleg abroncsot utánóztak a tiszasasi és dunapentelei edény borda díszei is. A két végen lévő legszélső bordák, a hordófeneket utánózzák, amennyiben az utolsó abroncs peremként szolgál, amelyhez viszonyítva, a fenék a szélektől befelé emelkedik, míg a közepén behorpad. Az abroncsok kezdeténél indul ki a két, közepén hosszában, benyomással osztott fül, amelyeknek a nyakhoz való csatlakozásánál kezdődik a szájrőperem. Ez egyenes és oly módon van osztva, mintha abroncsok lennének rajta. Sajátságos a láb is, amely állásában megfelel a kecskeláb alsó felének.

A Maros-portusi edények legjobb analógiáját Fr. Behn mutatja be, idézett munkájának 400. ábráján; a mi példányunk azonban karcsúbb.

²⁰⁴ A. É. 1909. 155. I. 1. ábra, 3. jegyzet.

²⁰⁵ U. o. 1910. 119. I., 2. ábra.

²⁰⁶ Buday, i. m. 72. típus. A leírást csaknem szóról-szóra átvettük.

Külföldi, főként rajna-vidéki analógiák igen nagy számmal vannak; akadnak még üvegből készültek is.²⁰⁷ Oelmann összeállítást ad a hordóformájú edények egy részéről.²⁰⁸ Felsorolásából kiemeljük azt a dunapentelei zöldmázas, egyfülű hordóalakú edényt, amelyet Mainzban őriznek. Legújabbán Siegfried Loeschke foglalkozik a kérdéssel, s ismerteti e hordóformájú edények nagyobb részét és adja a kérdésekre vonatkozó irodalmat.²⁰⁹ Nem vitatható, hogy a Rajna és Mosel vidéken ez edényformát, a már akkor is híres borvidék szükségletei hívták életre s az volt a rendeltetésük, hogy bennük bort tartsanak, vagy szállítsanak. A forma ugyan korábban is ismerős,²¹⁰ de más volt a rendeltetése (urna) és a Kr. u. II—IV. században fellépő formakörrel nem hozható semmiféle összeköttetésbe. A Rajnavidéken az edények készítésének virágkora a Kr. u.-i III. század.

Meg kell állapítanunk, hogy a dunapentelei, hódmezővásárhelyi, gyulai, tiszasasi edények a felsorolt erdélyi és rajnavidéki hordóformájú edényektől több tekintetben különböznek. Az azonban nem lehet kétséges, hogy a formára való ösztönzés csak innen eredhet; ezt különösen a dunapentelei edény igazolja, amelynek még a kronológiai helyzete is erre mutat. Nyugodtan állíthatjuk tehát, hogy a XXII. típusú edényünk provinciális hatásra vezethető vissza és Pannoniában alakult ki. Az a feltevés is valószínűnek látszik, hogy a provinciák területein mindenütt előforduló, sokban egyöntetű megjelenésű edények között, a pannoniai és alföldi példányok határozottan elkülönülő, pannoniai típust képviselnek.

XXIII. típus. Jól iszapolt és égetett szürkeshínű edény Szőlő-halomról (XV. 3.). Közelebbi leletkörülményeit ennek sem ismerjük. Az alföldi leletek közül Kiskúnfélegyháza-Pusztapákáról említhetünk analógiát. Kis Ágoston földjén, amint ez megállapítható volt, három sírt találtak, de csak egy sírnak a mellékleteit lehetett külön tartani.²¹¹ Az első sírból került elő egy kissé domborodó fémtükör és egy kéttagú bronzfibula. A fibula Almgren VII. csoportjába való s legközelebb áll hozzá a 210. típus, csupán a kettős sodronytekercs helyett egy van s a mi példányunkon, a kengyelnek kampóvá alakított vége tartja a tekercset hordó kereszt-rudacsát. A másik két sírből egy hasonló típusú, de kisebb bronzfibula került elő, amelynek kampóját a kengyel végén, gomb helyettesíti. Volt még a két sírban bronzpánt, borostyán- és paszta-gyöngyök, végül a 8,5 cm magas agyagedény. Ez kissé karcsúbb, mint a típusként bemutatott példány; a talpa is hangsúlyozottabb. A vízszintes perem és a közepén levő kihasasodás azonban nem hagy kétséget a rokonság felől. A lelet korhatározói a fibulák, amelyeket Almgren a rendelkezésre álló adatok alapján, a Kr. u.-i III. századra datál, de azzal is számol, hogy még a IV.

²⁰⁷ A. Kisa :Das Glas im Altertume, 57—59. ábr.

²⁰⁸ Oelmann, I. m. 24. ábra, 46. l., 1. jegyzet 22—24. tételek.

²⁰⁹ Dr. Siegfried Loeschke: Römische Denkmäler vom Weinbau. Trierer Zeitschrift, 1932. 1—60. l.

²¹⁰ Germania, 17. 1933. 250. l. 20. tábla.

²¹¹ Dolgozatok, 1931. 130. l.; Nemzeti Múzeum Régiségtára. 6/1931. ltsz.

században is használatban voltak. Elterjedési területük Nyugatporoszország, Lengyelország, Galicia, de néhány Rajna-melléki táborban is megtalálták (Saalburg, Osterburcken). A III. század végén feladott táboroknál azzal a lehetőséggel is számolni lehet, hogy a fibulákat a táborokat elpusztító germánok vesztették el.²¹² E korhatározás alapján a kiskunfélegyházi lelet és a hozzátartozó edény is a Kr. u.-i III. század végére, illetve a IV. század elejére való. A gyulai múzeum, közelebbi leletkörülmények ismerete nélkül őriz egy hasonló edényt Mezőberényből (1432.). További analógiát a marosszentannai temetőből ismerünk.²¹³ A kihasasodás ennél szintén élben végződik és a perem is enyhén kihajló, de ezek ellenére ehhez a formakörhöz tartozónak tekinthetjük. Ez az edény a La Tène tradíciókra utal, ahonnan az edénytípust származtatjuk. Mind a két analógia késő időre mutat; úgy látszik, hogy a típusként bemutatott példány a legkorábbi.

XXIV. típus. Talpas csészék (XV. 4., 6.). A XV. 4. számú példány kissé szemcsés iszapolású; a XV. 6. olyan finom cserép, mint a korszak legjobb minőségű edényei.

A Brigetiből való itt közölt leletanyagban (XIX. 1.) megeljük a típus provinciális analógiáját, de ezeknek számát szaporíthatjuk Dacia területéről is. Az Erdélyi Nemzeti Múzeum 4311. szám alatt őrzi azt a Marosújvárról való edényt, amely a XV. 4.-nek annyira tökéletes hasonmása, hogy még a csésze oldalán körbefutó barázda is megvan.²¹⁴ Talán elég lesz, ha még Behn 344. edénytípusára hivatkozunk, s igazoltnak tekinthetjük azt az állítást, hogy a forma a provinciák területén általánosan elterjedt s a mi edényeink annak utánzatai. Analógiákat ismerünk hitelesen feltárt sírokból. Így a Kiszombor B. temető 41. sírjából, karcsú, lent szélesedő talppal; ugyanilyen típusú a Szeged-Makkoserdő 97. sírjából előkerült csésze is. Van egy szórványleletként őrzött hasonló edényke is, ugyancsak Kiszomborról. Mind a két temető a Kr. u.-i III. század elejéről való.

A típushoz hasonló példányokat ismerünk még a Szentés-jaksorparti 7. sírból,²¹⁵ a Szentés-nagyhegyi jazig sírból.²¹⁶ Ez utóbbi változat jóval gyakoribb a korszak kerámiájában, mint maga az alaptípus, de az sem lehetetlen, hogy ennek a változatnak az előzménye is megvan közvetlenül a provinciális kerámiában. Legalább is erre látszik mutatni többek között egy Colonia Apulensis területén előkerült edény.²¹⁷ Hasonlót ismerünk Faimingen táborából is.²¹⁸ A változat korát a jaksori és nagyhegyi leletek egyöntetűen a Kr.u.-i III. század első felére helyezik.²¹⁹

²¹² Almgren, i. m. 97—98. l.

²¹³ Dolgozatok — Travaux, 1912. 265. l., 16. kép, 5. ábra.

²¹⁴ Buday, i. m. 61. típus.

²¹⁵ Dolgozatok, 1936. 74. l., 2. kép, 5. ábra.

²¹⁶ U. o. 1932. 150—152. l., XLVIII. 13.

²¹⁷ Múzeumi és Könyvtári Értesítő, VI. 1912. 278. l. 21. kép középső edénye.

²¹⁸ ORL. 66c. XI. 35.

²¹⁹ Dolgozatok, 1936. 75. l.; Párducz, i. m. 52. l.

XXV. típus. A korszak kerámiájában szokatlan forma (XV. 5.). Halványpiros törésű és piros mázzal bevont edényke; a máz helyenkint lekopott róla. A hazai leletanyagban nem ismerjük párját, de a külföldi irodalomban sem találunk olyan leletet, amely vele kapcsolatba hozható lenne. Valamennyi rokonságot árul el azzal az edénycsoporttal, amelyet P. Rau az Alsóvolga vidékéről ismertet, azonban több adatra lenne szükségünk, hogy a kapcsolat igazolása elfogadható legyen.²²⁰

XXVI. típus. Semmivel sem vagyunk jobb helyzetben ennél a típusnál (XV. 7.). Bizonyos tekintetben (nyakképzés) összevethető az I/4. típusú edényekkel, de az edénytest maga határozottan különböző. Ezt az egyetlen példányt ismerjük; kronológiai helyzetéről sem tudunk semmit.

XXVII. típus. Feketés-barna színű edény (XV. 8.), besímitott díszítéssel. A forma elég szokatlan s a rácsmintás díszítések után ítélve, késői is. Jobb analógia hiányában a csabrendeki La Tène temető egyik edényét említjük, mint amelyik a forma kialakulása szempontjából számba jöhet.²²¹

XXVIII. típus. Ez a típus két edénnyel van képviselve, de az edények két változatot is jelentenek (XV. 9., 11.). A különbség közöttük az, hogy a XV. 9.-nél a kihasasodás mélyebben, a talphoz közelebb van, a másik edénynél az edénytest közepe táján. Kis méretűek, jól iszapoltak és égettek, színük szürke. Analógiákat a ma rendelkezésünkre álló adatok nem nyújtanak. Talán egy Faimingenből való edénykét említhetnénk,²²² de a perem nem egyezik. Kronológiai helyzetükre vonatkozólag sincsen semmi támpontunk.

XXIX. típus. Igen érdekes ez a töredékes állapotban lévő, Szőlőhalomról előkerült edényforma (XV. 10.). Elég pontos és teljesen ép analógiáját a Szentcsanak-sírkori temető 5. sírjából ismerjük.²²³ A temető anyaga, mint már volt róla szó, a Kr. u.-i III. század első felére helyezendő s ez a korhatározás érvényes a mi edényünkre is. Csak a területi elterjedés szempontjából fontos a gyulai múzeumban őrzött hasonló edény (1430.). A Kálvária-dűlőről való. Közelebbi leletkörülményei ismeretlenek. Szórványleletként őriz egyet a szegedi Városi Múzeum Szeged-Zákányról. További analógiát ismerünk Faimingen táborából.²²⁴ Vastagfalú, szürkeshíjú cserépből készült (terra-nigra). Gyaníthatóan a császárság első századából való. Talán La Tène formát utánoz.

XXX. típus. Szürkeshíjú, jól iszapolt és égetett edény (XV. 12.). Az edény peremén és a kihasasodáson, mintha fül nyomai volnának. Sarkaly-Tófenékről való s közelebbi leletkörülményei ismeretlenek. A mi típusunkhoz teljesen hasonló formájú, egyfülű korszót, őriz a gyulai múzeum Gyomárról. Ez azonban téglavörös, a füle ennek is letört. Száj-

²²⁰ P. Rau, i. m. 1926. 87. kép G. ábra; Benninger, E.: Der westgotisch-alanische Zug nach Mitteleuropa. Mannus-Bibliothek No. 51. 121. l. 13. ábra.

²²¹ Dolgozatok, 1933—34. XXVII. 4.

²²² ORL. 66c. XI. 37.

²²³ Dolgozatok, 1936. 74. l. 2. kép, 6. ábra.

²²⁴ ORL. 66c., 75—76. l. XI. 8. ábra.

szélessége 8,3, magassága 10,9 cm. A forma eredetét valószínűleg a La Tène kerámiában kell keresnünk. A gimnázium régiségtára 2398. szám alatt őriz egy ismeretlen lelőhelyről való egyfülű, La Tène korsót. A formája teljesen azonos a mi típusunkéval, talán kissé nyomottabb. Jól iszapolt, barnás-vörös színű, korongon készült.

A XXXI—XXXVII. típusokhoz tartozó edények bizonyos vonatkozásban különálló csoportot alkotnak. Valamennyi alig iszapolt, illetve gyúrt agyagból készült. Legtöbbször polyvás agyagból formálták a kezdetleges, mindig korong nélkül készült edényeket. Vastagfalúak s az égetés nem gondos. A népvándorlaskor valamennyi népénél megvan ez a durvább művű kerámia, de sehol sincs olyan formagazdagság, mint ebben a korban. És ha hitelt adunk annak a felfogásnak, hogy ez a durva kerámia a lovasnomád népek igazi sajátja, akkor a formák összehasonlításából levonható következtetések még nagyobb figyelmet érdemelnek, mint az előzőekben tárgyalt edénytípusok.

XXXI/1. típus. Nagyméretű, virágcserepformájú edény (XVI. 1.). Nemcsak az edényforma őskori, hanem az edényttest felső harmadában alkalmazott, bekarcolt dőltkereszthez hasonló díszítés is. Mégis határozottan jазig, vagy legalább késő La Tène-korinak kell tartanunk, az edény közepén körbefutó ujjbenyomásos szalagdísz és az enyhén kihajló perem miatt; ugyancsak e korhatározás mellett szól az edényfenék képzése is. Az edényttest közepére, vagy felsőharmadára helyezett, ujjbenyomással tagolt szalagdísz megvan hasonló durvaművű kerámián, a moldvai Poiana La Tène-kori lelőhelyen előkerült edényeken.²²⁵ Ez a tény is a mellett bizonyít, hogy a díszítésforma a La Tèneben már ismeretes.

XXXI/2. típus. Az előző típustól csak annyiban tér el, hogy az edényttest közepén kihasasodás mutatkozik (XVI. 3.), de hiányzik a körbefutó ujjbenyomással tagolt szalagdísz. Méretei és enyhén kihajló pereme egy korba helyezik a XXXI/1.-gyel. Igen jó analógiáját ismerjük a formának a keletgalíciai Zalisciről (Bibrka körzet), ahol a Kr. u. I—II. századbéli thrák Lipica-kultúra emlékei közé sorozzák. Sokkal korábbi az ugyancsak keletgalíciai Wysocko-ról való, hasonló formájú és minőségű edény, a korábbi vaskorhoz tartozó Wysocko-kultúra jellemzője.²²⁶

XXXI/3. típus. Az enyhén kihajló perem, az edényttest közepének kihasasodása és a kihasasodásra helyezett, ujjbenyomással tagolt szalagdísz a jellemzője (XVI. 4.). Ez a típus tulajdonképpen a legteljesebb. Mindazok a sajátosságok megvannak rajta, amelyek a XXXI/1. és XXXI/2. típusokon külön-külön megvoltak. A korszak kerámiájának meglehetősen gyakori formája. Ismerjük a törökszentmiklósi Barta-pusztáról, ahol provinciális térdfibulával együtt került elő.²²⁷ A fibula Kowrig 80—82. típusával egyezik, de a félköralakú fejlap nem díszített. Az edény pere-

²²⁵ Parvan, i. m. XXI. tábla.

²²⁶ Richthofen: Zum Stand der Vor- und Frühgeschichtsforschung in den westukrainischen Landen. P. Z. 25. 1934. 233. l., 7. tábla, 1. ábra és 215. l., 5. tábla, 1. ábra.

²²⁷ Dolgozatok, 1931. 118. l.

mét ferdén haladó rovátkolások díszítik. Magassága 9·5 cm. A másik hasonló edényt Eperjessy Zoltán ajándékozta a Nemzeti Múzeumnak. Nagykörűn, csontvázas sírból, került elő;²²⁸ a csontváz mellén feküdt; 14·5 cm magas, tehát körülbelül akkora, mint a típusként bemutatott példány. Durva iszapolású és égetésű, vastagfalú; az erősen kihajló száj szélét ferde rovátkolások díszítik, az edénytest közepén lévő kihasasodás fölött pedig ujbbenomással alakított hullámvonalszerű, plasztikus dísz van.

Ilyen bikónikushoz hasonló edényformát a Tolna megyei Belacz határából való, közép La Tène leletből ismerünk.²²⁹ Az élben végződő kihasasodás valamivel mélyebben van; az edény egyfülű. A forma szempontjából sokkal megfelelőbb analógiát ismertet Parvan, a moldvai Poiana La Tène-kori lelőhelyéről.²³⁰ Talán a kihasasodás nem olyan erős mértékű, mint a típusként bemutatott edényé. A két forma közötti kapcsolatot megerősíti az ugyancsak hódmezővásárhelyi Fecskésről előkerült edény, amelyet a XVII. 4. számú képen mutatunk be. Amint látjuk teljesen azonos az idézett poianai formával. Magassága 15·7, szájátmérője 12, fenékátmérője 7·5 cm. Kilenc, külön szám alatt leltározott, edénydarabból állítottuk össze, amely darabok közül a leltár készítője csak egyről tudta, hogy Fecskésről, Muzsik Imre földjéről való. A többi edénydarabok, részben ismeretlen lelőhely, részben Hódmezővásárhely határa lelőhely-lyel voltak jelölve. Így csak valószínű, hogy az edény Fecskésről való. Az enyhén-homorú nyakon, szabálytalanul bekarcolt, dőltkereszt díszek futnak körbe. A legnagyobb kihasasodáson itt is ujbbenomással tagolt szalagdísz van.

A XVI. 1., 3., 4. számú edények egy helyről kerültek elő s egy ásatásból származtak, de a csoporthoz sorozhatjuk még az utoljára ismertetett fecskési edényt is. Pontos leletkörülményeiket nem ismerjük. Valószínűnek látszik, hogy ezen a helyen (Szőlő-halom III.) telep és temető volt. A telepről kerültek elő a már korábban ismertetett cseréptöredékek, a temetőből a fennebb ismertetett ép edények, talán urnák? Mindenesetre igen feltűnő az edények ép volta és nagy méretei; a nagyméretű edények az alföldi római kori sírokban szokatlanok. A hazai leletek közül, a bizonyosan későbbi nagykőrűi edény is elmarad a XXXI/1. és XXXI/2. méretei mögött; a törökszentmiklósi meg már akkora, mint aminők a Kr. u.-i III. század sírjaiban gyakoriak. A Szőlő-halmon nagy számmal vannak meg a jazigkor emlékei s nem lehetetlen, hogy a telep és a temető kora még a késő La Tènebe is visszanyúl. Égetett temetkezés a jazig korban Tiszatarjánról²³¹ és Kiskőrösről²³² ismeretes. A tiszatarjáni a Kr. u.-i III. század első felére való, a kiskőrösi azonban valószínűleg korábbi. Ha feltevésünk a Szőlő-halmi égetett temetkezésekre helytálló, akkor valószínűleg ezek a jazigkor legkorábbi emlékei közé tartoznak;

²²⁸ U. ott, 1931. 117. l.

²²⁹ A. É. 1894. 71. l. 4. ábra.

²³⁰ Parvan, i. m. XXI. tábla 1. kép, alsó sor 4. számú edénye.

²³¹ Dolgozatok, 1931. 122. l.

²³² U. ott, 1932. 118—119. l.

ha nem, a késő La Tènebe. Jelentőségük igen nagy lenne, mert a kiskőrösi urnasírral együtt, ahhoz a teljesen ismeretlen periódushoz nyújtának adatot, amely az Alföld területén, a középső La Tène és római-kori csontvázas temetkezések kezdete közé esik.

XXXII. típus. Az előbbiekkal egy ásatásból való. A forma (XVI. 9.) különösen azért érdekes, mert egy jóval későbbi korszak kerámiájában jelenik meg újra: az avarkorban. A Hódmezővásárhely határában lévő Katona István-halmában feltárt egyik avarkori sírnak melléklete, teljesen azonos, fül nélküli korsó volt, csak valamivel kisebb és a szájpereme jobban kihajlott.²³³ A Katona István-halmi lelet hitelességéhez kétség nem férhet, viszont a Szőlő-halmon a jazigkor emlékein kívül, csak bronzkori leletek kerültek elő, ezért feltételesem ezt a típust is a rómaikori emlékei közé sorozzuk s a már említett avarkori edényforma elődjének tekintjük.

XXXIII. típus. A nagyméretű edények közé tartozik ez a Fürgehalomról való példány (XVI. 2.) is. Formája ennek is igen szokatlan e korbeli emlékek között. Kurt Tackenberg ismertet egy szórványként kezelt példányt, a Nemzeti Múzeumból. A késő Hallstatti-korba és kora La Tènebe tartozó, korai-germán kultúra emlékének tekinti. A mi edényünk, jóllehet alig kérdéses, hogy ehhez a formakörhöz tartozik, mégis több szembeötlő tulajdonságával különbözik Tackenberg edényétől. A leírás szerint a símán kidolgozott nyak nálunk hiányzik; az egész edényfelület egységes durva kidolgozású és vöröses-barna színű.²³⁴ A nyak és a váll közötti átmenet, ami az ezen korbelt edényeknél a vállnak kis kiugrásával van hangsúlyozva,²³⁵ a mi edényünkönél hiányzik; a nyak maga is magasabb s az egész edényforma karcsúbb.

Sokkal inkább egybevezethető az ugyancsak Tackenberg által Carolathból — Freystadt körzet — közölt edényprofilokkal. Felfogása szerint ezt a késő La Tènebe tartozó formát ezen a vidéken a kora-germán kultúrának helyben megmaradt képviselői őrizték meg mindaddig, amíg a vandálok itt megjelenve a formát átvették.²³⁶ Edényünk datálásának tág tere nyílik, ha megemlíti a Kr. u.-i III. századra helyezett Dunajska-Streda-ról való égetett temetkezés egyik hasonló urnáját²³⁷ és a juppen-dorfi — Szilézia — ugyancsak a Kr. u.-i III. századra helyezett égetett temetkezés edényét.²³⁸

Az elmondottak után edényünk jelenlétének két magyarázata lehet. Vagy a quád befolyást kell benne látnunk, hiszen a formát ismerik (Dunajska Streda), vagy pedig a valamivel korábbi (késő La Tène) vandál lelet emlékének kell tartanunk. Tekintetbe véve, hogy a leletkörülmé-

²³³ U. ott, 1935. XXXI. 12.

²³⁴ A. É. 1928. 66. l., 19. ábra.

²³⁵ Kurt Tackenberg: Zu den Wanderungen der Ostgermanen. Mannus, XXII. 271. l. 2., 4—6. ábrák.

²³⁶ Mannus, XXII. 279. l. 19., 20. ábra; 278—280. l.

²³⁷ Jan Eisner: Slovensko v Praveku. 1933. 311. l., LXXIII. 5. ábra.

²³⁸ A. Plettke: Germanische Gräber aus dem dritten Jahrhundert n. Chr. Schlesiens Vorzeit. VII. 117. l. 24. ábra.

nyek semmiféle útbaigazítást nem adnak, a már több ízben kimutatott quád befolyás újabb bizonyítékának tekintjük.

XXXIV. típus. Az ábraszámok jelentette tipológiai sorrendet tartva tárgyaljuk a típus változatait (XVI. 8., 13., 6., 14., 5.). A sorban első helyre állítottuk a XVI. 8., 13. és 6. számú edényeket. Jellemzőjük a széles talp, a kissé kihasasodó test és a rövid, enyhén kihajló perem. A XVI. 13. számú edénynél a kihasasodás az edény vállánál a legnagyobb; a 6. számúnál inkább az edényttest közepén van; ugyanúgy a 8. számúnál is. Ezek ellenére mind a három edényünk ugyanannak a típusnak egymástól alig megkülönböztethető változata. A forma kialakulása szempontjából a Bittel által kiadott württembergi kelta kerámia szolgál útbaigazításul.²³⁹ Az általa felvett IV. típus az elődje a mi edényeinknek. A XVI. 8-cal csaknem teljesen pontosan egyező edényt mutat be a 23. tábla 29. ábráján. A típusról azt írja, hogy igen gyakori, de csak a késő La Tèneben jelenik meg s tovább él a császárkorban. Durva iszapolt és rosszul égetett edények tartoznak ide, legtöbbször fésűs-díszítésűek. De megvan a vállon alkalmazott hullámvonal-dísz is, amint éppen az analógiául említett edény mutatja. A XVI. 13. számú edényünkön a hullámvonal fölött, azzal párhuzamosan haladó, ujjal benyomott gödröcskék futnak körbe. Ez is ismerős. Bittel II., ugyancsak durva anyagú, edénytípusán ugyanolyan alkalmazásban jelenik meg, mint a mi edényünkön.²⁴⁰ A kis pontocskákból álló, edényvállon körbefutó díszítés, úgy látszik, később lép fel (XVI. 6.).

Nincs különösebb mondanivalónk a típushoz beosztott XVI. 5. és 14. számú edényeinkről. A formák mindig karcsúbbak, s a talpak keskenyebbek. A típust képviselő változatok számát újabb lelőhelyek bevonásával, még szaporítani is lehetne, de lényeges eltérést az alaptípusoktól ezek sem mutatnak. Meg kívánjuk még jegyezni, hogy az itt bemutatott típusok jelentékeny része fellép a népvándorláskor gepida, avar szakaszaiban is. A bemutatott típusok közül a XVI. 5. és 6. számúakat például, formájuk után, egész nyugodtan beoszthatnánk bármely avarkori temető keramikus anyagába, azért a leletkörülmények ismerete nélkül ezek az edénytípusok nem tekinthetők korhatározóknak.

XXXV. típus. Sokban hasonlít az előző típusokhoz (XVI. 11.), azonban a kis méretű talp, a talp közelében képezett kihasasodás és az enyhén kihajló perem arra mutatnak, hogy a XIII. 7. és 8. számú, jól iszapolt és égetett edényeinek utánozását kell benne látnunk. Kora, valószínűleg a mintául szolgáló típuséval egyezik meg. Ilyen utánzás hozhatta létre azt a jászberényi, durva munkálású edényt is, amelyet Höllrigl ismertet.²⁴¹ A XIII. 9., esetleg a 10. számú edényt tekinthetjük a mintának.

XXXVI. típus. Az eddigieknél valamivel jobb iszapoltasú a típust képviselő edény (XVI. 10.). Nem áll magában. Ismerjük a kistőkei 19.

²³⁹ Kurt Bittel: Die Kelten in Württemberg. 1934. Römisch-Germanische Forschungen. 8. 82. l. IV. típus.

²⁴⁰ Bittel, i. m. 82. l. II. típus; 21. tábla 2. ábra.

²⁴¹ A. É. 1930. 165. l., 1a.

sírból²⁴² és Debrecen-városi téglagyárból.²⁴³ Úgy látszik, az elterjedési területe nagy. A típusnak a kora a felsorakoztatott analógiák alapján, a Kr. u.-i III. század. Talán ez a típus is, egy jobb minőségű edénynek utánzata (XIII. 12., 17.).

XXXVII. típus. Az egész formakör legszokatlanabb típusa (XVI. 7.) ez a kétfülű edény. Analógiáját, hasonló kivitelben, nem ismerjük az Alföld területéről. De ismerünk egyet a korszak legjobb kivitelű kerámiájából. A szegedi Városi Múzeum Orkonyi Ede hagyatékából őrzí a XVII. 1. számú, Csurogról való kétfülű edényt. Magassága 15,4, szájjátmérője 15, fenékmérője 10,2 cm. Széles szalagfülei vannak. Jól égetett és iszapolt, kékesszürke színű. A perem alatt és a talp fölött 3—3 borda fut körbe; a felső bordákat ferdén haladó besímítésekkel díszítették. Az edény testét, a perem bordától, a talp bordáig haladó függőleges besímített vonalak osztják több mezőre s a mezőkben besímített rácsminták, ferdén haladó besímített párhuzamos vonalakkal váltakoznak, s egy-egy közbeeső mezőt, egyes, vagy kettes, egymással párhuzamosan haladó függőleges besímített hullámvonalak töltenek ki. Az egyik széles szalagfülön hosszában rácsminta, a másikon zeg-zug vonal fut. Az edény leletkörülményeiről semmit nem tudunk. Az edény minőségéből, díszítési módjából azonban az látszik valószínűnek, hogy a tárgyalt korszak határait nem lépi át. A forma eredetére nézve semmiféle támpontunk nincs.

Amikor a fennebb tárgyalt keramikai anyagot, a rajtuk található díszítések szempontjából is vizsgáljuk, nem járunk töretlen úton. Alföldi András húnkorszaki leletekről szóló munkájában, igen sok alkalommal utal a jazigkorszak La Tène tradíciókban gyökerező kerámiájára és annak jórészen ugyanonnan származtatható díszítő motívumaira. Újat mondani nem is igen tudunk, csupán a hódmezővásárhelyi anyag kapcsán különböző helyeken megjelent anyag rendszerezését kívánjuk elvégezni.

A díszítés technikája és a motívumok szempontjából, az egész jazigkori anyag két csoportra különül: a jó iszapolású és égetésű, legtöbbször áttetsző mázzal bevont, szürkeshűvű edények csoportjára és a durva iszapolású, rossz égetésű, foltos csoportra. Ezt az elkülönítést már a formák tárgyalásánál is meg kellett tennünk s alig egyszer-kétszer történt meg, hogy egy forma mind a két csoportban megvan. Ugyanígy vannak díszítő motívumok is, amelyek kizárólag csak egyik, vagy másik csoportban lehettek fel.

Az első csoportnál a díszítő motívumok alapelemei nem nagyon változatosak. Az egyes, vagy többszörös, egymással párhuzamos, besímített hullámvonal, a zeg-zug vonal, a besímített háromszögek, a függőlegesen besímített, sűrűn egymás mellé rakott vonalak, a rácsminták-ból álló alapelemek igen gyakran magukban szerepelnek, de legtöbbször

²⁴² Dolgozatok, 1936. 79—80. l., 74. l., 2. kép, 2. ábra.

²⁴³ Sőregi, i. m. 15. l. 6. kép, 1. ábra.

egymással kombinálva. 1. Így elég gyakori a rácsminta, fölötté, vagy alatta alkalmazott függőleges vonalkázással. Alföldi számos példáját említi ennek a díszítésnek. Úgy látszik, ez a kombináció a késő császárkorban válik igazán divatossá. 2. Gyakori a sávot alkotó besímitott háromszög, fölötté igen gyakran besímitott zég-zug vonal.²⁴⁴ 3. Függőlegesen besímitott vonalakból álló sáv alatt hullám vonal,²⁴⁵ vagy zég-zug vonal.²⁴⁶ 4. Előfordul olyan kombináció is, amikor egy sávban függőlegesen haladó besímitott részek símán hagyottakkal váltakoznak.²⁴⁷ Az előbbi díszítési mód annyiban változik, hogy a símán hagyott részt is függőlegesen haladó hullámvonallal töltik ki.²⁴⁸ 6. Mint az 5., de az egész sáv alatt besímitott rácsmintát alkalmaztak.²⁴⁹ 7. Mint az 5., de alatta vízszintesen haladó egyes hullámvonal.²⁵⁰ A két utolsó díszítés, úgy látszik, csak a késő császárkorban terjedt el.

A második csoport díszítési technikája, a csoportba sorozott anyag minősége miatt, eltér az eddig tárgyaltétól. A besímitást egyszerűen bekarcolás helyettesíti, mint amely technika az anyag természetének megfelel. Bekarcolva megjelenik azután ezeken az edényeken is a hullám- és zég-zug vonal, ezeken kívül a benyomott karika és kör, az ékalakú bemélyítés, a peremnek ferdén rovátkolása, köröm- és ujjbenyomások, bekarcolt dőltkeresztek, ujjbenyomással tagolt szalagdísz, továbbá a hullámvonal formában felrakott szalagdísz.

A díszítés technikájának (becsiszolás) és motívumainak eredetére Márton Lajos mutatott rá. Elég behatóan foglalkozik a kérdéssel, itt felhasználható megállapításait az alábbiakban adjuk.²⁵¹ A besímitott díszítés első hazai előfordulása egy velemi, késő hallstatti fülescsészén állapítható meg. Említhető egy Szombathely-környéki edény, amelynek belső felületén találjuk a besímitott díszítést.²⁵² Legfontosabbak a közép La Tène-kori nagyhörcsöki edények, amelyek formai szempontból közvetlenül csatlakoznak az itáliai formákhoz.²⁵³ Részben e kapcsolatok vezették Márton Lajost arra a feltevésre, hogy a technika eredetét egy felsőitáliai emlékcsoportban, a golasecci ú. n. II. periódus emlékei között keresse, esetleg az ugyanehhez a csoporthoz tartozó, de valamivel korábbi svájci temetők anyagában. E csoportban fellép tehát a technika a kora La Tène-ben, de a középső La Tène idején is igen divatos. Márton szerint alig lehet kérdéses, hogy a németországi kora La Tène hasonló, besímitott díszjeinek eredetét itt kell keresnünk.

²⁴⁴ Alföldi, i. m. XXVII. 4.

²⁴⁵ U. ott, XXVII. 6.

²⁴⁶ U. ott, XXVIII. 2.

²⁴⁷ U. ott, XXXI. 5.

²⁴⁸ U. ott, XXVII. 1.

²⁴⁹ Budapest Régiségei XII. 351.

²⁵⁰ Alföldi, i. m. XXXII.

²⁵¹ Márton Lajos: A korai La Tène kultúra Magyarországon, A. H. XI. Budapest. 1933.

²⁵² U. ott, XXV.

²⁵³ U. ott, XXI., XXII. 1., 2.

Akár közvetlenül itáliai hatásra, akár a németországi La Tène befolyásra vezetjük vissza a technikának és díszítő motívumainak hazai megjelenését, nem lehet kérdéses, hogy gyökerei a La Tènebe nyúlnak. Megállapítható, hogy az alföldi, császárkori hasonló technikában jelentkező motívumok jelentékeny részének pontos előzményei, a németországi középső La Tèneben kimutathatók. A Birkenfeld-neubrückeni urna nyakán és vállán meglévő, besímitott rácsminta s a közötté elhelyezett öv, amely síma és vízszintes hullámvonalakkal kitöltött váltakozó részekből áll, a császárkori kerámiában otthonos alkalmazási mód, csupán a vízszintes hullámvonalak helyett függőleges irányúakat símitottak be.²⁵⁴ Megemlíthetjük a hirtensteini La Tène vázát, amelynek vállát két párhuzamos közé foglalt, becsiszolt rácsminta díszíti.²⁵⁵ Teljesen hasonló módon díszített kis tálcscskát ismerünk a szegedi Városi Múzeumból.²⁵⁶ A további analógiák szaporítása helyett, elégedjünk meg azzal a szórványként kezelt apahidai edénnyel,²⁵⁷ amelyet Parvan a bronzkor végére és hallstatt-kor elejére helyez. Díszítése teljesen egyezik a Birkenfeld-neubrückeni edény középső övének díszével. Ha helyes volna Parvan megállapítása, akkor az apahidai edény a legkorábbi európai előfordulását jelentené, nemcsak a besímitó technikának, de az említett díszítő motívumnak is. Parvan korhatározásának helyességét többek között a Birkenfeld-neubrückeni és apahidai edények díszítése között lévő összefüggés is erősen kérdésessé teszi.

A császárkorban divatos, legtöbbször az edény vállán, ritkábban a nyakán alkalmazott besímitott háromszöges minta, hazai területen ugyancsak a kora La Tèneben gyökerezik. Az ebbe az időbe helyezett tátikai tumulus nagy összetört urnájának vállára háromszögű bronzlemez díszeket raktak.²⁵⁸ Hogy a háromszögű bronzlemezeket különböző besímitásokkal és néha bemélyítésekkel pótolták, arra nézve Márton külföldi analógiákat említ;²⁵⁹ de van egy hazai is, a kosdi 3. sírból.²⁶⁰

Hogy az előzőekben bemutatott császárkori díszítőmotívumok kronológiai szempontból használható adatok-e, ma még nem állapítható meg. Feltehető, hogy valamennyi eddig ismertetett díszítés jelenlétében egyik vagy másik bizonyos időben s talán meghatározott területen is felkapottabb, mint pl. a rácsmustra a késő császárkorban. A már bemutatott csurgói edény mindenestre azt látszik bizonyítani, hogy a díszítőmotívumok jó része egy időben volt használatban, hiszen rajta a rácsminta mellett, a párhuzamosan haladó függőleges hullámvonal és ferdén besímitott párhuzamos vonalak is előfordulnak.

Ami a durvább minőségű kerámia díszítő elemeit illeti, jelentékeny részük úgy látszik ugyancsak a helyi tradíciók megőrzését jelenti. Leg-

²⁵⁴ Germania. V. 21. 2. kép. 6. ábra.

²⁵⁵ Mainzer Zeitschrift. 1929—30. XXIV. 1.

²⁵⁶ Alföldi, i. m. XXVIII. 4.

²⁵⁷ Parvan, i. m. 347. l. 239. ábra; A. É. 1907. 191. l.

²⁵⁸ Márton, i. m. XXVI.

²⁵⁹ U. ott, 18 a. b. leprignanoi kantharos.

²⁶⁰ U. ott, 105. l. XX. 11.

alább is ezt kell gondolnunk azok után, hogy még a provinciák területén ismerős, a miénkkel egyező motívumok (benyomott karika, kör, ék) is helybeli, mindennapi használatra szánt, durvább kerámián lépnek fel.²⁶¹ A hullámvonal és az ujjhegy benyomásával való díszítés, mint azt már említettük, fellép már a késő La Tèneben is. Ugyancsak fiatalabb vaskori, de a keleti területeken otthonosabb (Poiana, Crasani), az ujjbenyomással tagolt szalagdísz, továbbá a szalagokból készített, plasztikus hullámvonal dísz.²⁶²

A tárgyalat 37 edénytípus között 10 olyan formával találkoztunk, amelyeknek eredetére nézve a jelen pillanatban nem nyerhettünk határozott útbaigazítást (IV., XII., XVII., XX., XXI., XXV., XXVI., XXVIII., XXXII., XXXVII.). A 27 típus közül a germán formakörhöz tartozónak ítéltünk kettőt (XIII., XXXIII.), a római provinciális kerámiából származtattunk nyolcat (V., VII–X., XXII., XXIV., XXIX.), a történeti Magyarországtól keletre eső területek La Tène kultúrájából hármat (VI., XIV. egyik változata, XXXI. típus mindhárom változata), a fennmaradó 15 típust, beleértve a történeti Magyarország területét is, a nyugati La Tène kultúra kerámiájából vezettük le (I–III., XI., XIV. első változat, XV., XVI., XVIII., XIX., XXVII., XXX., XXXIV., XXXV., XXXVI.).

Ha azt vesszük számba, hogy a provinciális típusok jó része is a La Tène kerámiában gyökerezik, akkor nagyon meggyőző bizonyítékát kaptuk annak, hogy az Alföld rómaiakori lakosságának ősi idők óta megtelepedett rétege, La Tène — közelebből kelta — tradíciók hordozója, amint ezt már Alföldi is megállapítja.

Meglepően kevés bizonyítékát kaptuk azonban a germán hatásnak. Mindössze két formát, I–I edénnyel, ami semmiesetre sem jelenthet ethnikumban való változást: csupán egészen felületes érintkezések tanúbizonyosságát kell bennük látnunk. A XIII. típust Kuzsinszky római-germán formának mondja. A díszítő elemként alkalmazott besímfított háromszög, ősi La Tène tradíciót őrizett meg; ezért talán inkább római-kelta formának nevezhetnénk.

A keleti területek La Tène hatású emlékeit azért vettük külön, mivel ezek is más ethnikum hatásának bizonyítékai. A XIV. típust nem kell ebből a szempontból számbavennünk, hiszen valószínűleg a hellenisztikus formakörbe tartozó fémkancsók utánzatait kell benne látnunk; annál jelentősebb azonban a XXXI. típus három változata által képviselt keleti befolyás. Amint már rámutattunk, a változatok egy része moldvai, másik része keletgalíciai lelőhelyek anyagával mutat kapcsolatot. A feldolgozott keramikai anyag igen kis területről való s éppen ezért általános érvényű megállapításokat nem tehetünk, azonban azt a véleményt mégis megkockáztathatjuk, hogy az idegen formák megjelenését a Kr. u.-i I. század közepén ide került új hódítók, a jazigok, megjelenésével hozzuk kapcsolatba. Ez a felfogás a Szőlő-halmi leletek korára vonatkozó megállapításunkkal is összhangban áll. E keleti hatás bizonyítékai még a Kr. u.-i III.

²⁶¹ Revellio: Kastell Hüfgen, Germania. XI. 1928. 118. l. 8. kép.

²⁶² Parvan, i. m. XXI. tábla, 43., 139. (?), 140. (?) ábrák.

század elejéről is kimutathatók, amint azt a Kiszombor B. temető 210. és 211. számú sírjaiban talált két edény igazolja (XVII. 2., 2a., 3., 3a.). A két sír teljesen jellegzetesség nélküli s csak a bemutatott két edény alapján sorozzuk a temető jazigkori sírjai közé. A durva iszapolású és rossz-égetésű edényeket jellegzetes szájképzésük hozza, a már említett Lipica-kultúrával kapcsolatba. Richthofen Lipicáról mutatja be egy hasonló szájképzésű edény rajzát.²⁶³ Úgy a moldvai, mint a keletgalíciai befolyás bizonyítékai a maguk területén thrák (géta) ethnikumú nép kultúrájával közé tartoznak. Úgy látszik, az Alföld területére beözönlő új hódítók sem voltak ethnikum szempontjából egységesek.

IV. Germán emlékek.

Dilinkai-temető. A lelőhelyről Neumann József ajándékként az alábbi leletek kerültek a gimnázium régiségtárába. 1. Szemcsés iszapolású, elég jó égetésű, kékesszürke színű edény 432. Az égetés nem egyenletes, a felület néhol foltos. M.: 14,2; Sz.: 9,8; F.: 6 cm (XVIII. 7.). — 2. Szemcsés iszapolású, elég jó égetésű, sötétszürke színű edény. Felülete enyhén bordázott (430.). M.: 12,5; Sz.: 8,5; F.: 6,8 cm. Típusa a XVIII. 5. számúval egyezik. — 3. Jól iszapolt és égetett, szürkés színű edény (429.). Az éles kihasasodás bikónikus formát ad az edénynek. A kihasasodás feletti részt, körbefutó borda osztja két mezőre. Az alsó mezőt ferdén-, a felsőt függőlegesen-haladó, besímtott vonalkázás díszíti (XVIII. 1.). M.: 12,6; Sz.: 8; F.: 6 cm. — 4. Jól iszapolt és égetett, szürkés színű edény. Az éles kihasasodás fölött két párhuzamos borda fut körül (433.). A második borda fölötti részt a szájnnyílásig, függőleges, besímtott vonalak díszítik (XVIII. 3.).

Dilinka: Franciszti-téglagyár. Az alább felsorolt leletek Franciszti Lajos ajándékként kerültek a gimnázium régiségtárába. Közlebbi leletek körülményeket nem ismerünk. 1. Kéttagú, aláhajtott-lábú típushoz tartozó, bronzfibula²⁶⁴ (491.). — 2. Ovális-alakú csatkarika (493.). Formája a gepida sírokban található csatokéval egyezik.²⁶⁵ A valószínűleg tajtékából készült csatkarikára van analógiánk a szegedi Városi Múzeumban, ahová a csongrádmezei Kötörésről került (1904—13/a.). Ennek megvan a pecke is, amelynek fejét, üvegberakások befogadására szolgáló rekeszek díszítik. Földmunkák alkalmával szórványként került elő. — 3. Bronzcsat karikája, nyelvvel (494.). Tiszta gepida típusú.²⁶⁶ — 4. Mint a 3.²⁶⁷ (498.). — 5. Kisebb méretű bronzcsat, profilált szíjszorító lemezzel. A típusa már az avarkori sírokban is jelentkezik (495.). — 6. Bronzcsat karikája (496.),

²⁶³ Richthofen, i. m. 223. l. 6. tábla 10. ábra.

²⁶⁴ Dolgozatok, 1931. XIII. 8a, b.

²⁶⁵ U. ott, 1936. XLVIII. 330. és 162. sír bronzcsatjai.

²⁶⁶ U. ott, 1936. LV. 220. sír.

²⁶⁷ U. ott, 1912. 290. l. 7a., b; 315. l. 3a., b; 326. l. 2. és 3. ábrák; Kiszombor B. 308. és 146. sír peckei.

gepida típusú. — 7. Mint a 6. (497.). — 8. Bronzpityke. Ismeretlen rendeltetésű. — 9. Vaskés két darabja (500.). Sulcz Endre tanár ajándéka. — 10. Áttört-művű bronzdíszítmény (502.). A hátlapján szíjfelerősítésre szolgáló tag van. Töredékes.

Dilinkai-temető környéke. Közelebbi lelőhelye ismeretlen annak a tálnak, amely 435. szám alatt van a gimnázium leltárába bevezetve (XVIII. 2.). Szemcsés iszapolású, elég jó égetésű, feketeszínű. Töredékes. M.: 7.2; Sz.: 8.3; F.: 7 cm. Elég jó analógiákat ismertünk Marosszentannáról, különbség csupán annyi, hogy annak talpa van.²⁰⁸

Kovács József-téglagyár. Neumann József ajándéka a 2251. szám alatt leltározott agyagedény. Szemcsésen iszapolt, feketés-szürke színű (foltos) és közepesen égetett. Csupán az agyagminőség miatt helyeztük ebbe a csoportba, formája szokatlan a korszak emlékei között (XVIII. 4.). M.: 8.5; Sz.: 6.6; F.: 5.4 cm. A nyak- és szájképzés határozottan hasonlít egy mezőbándi edényhez; kissé a formája is.²⁰⁹

Mártély. Valószínűleg ebbe a korszakba tartozik a Farkas Sándor által 1892-ben ajándékozott, alábbi leletanyag is. Közelebbi leletkörülményeit nem ismerjük. 1. Lapos orsókarika, szürkeshű agyagból (327.). — 2. Két csontfésű töredék (328–329.). A bordán pontokból álló hullámvonal dísz. — 3. Lapos bronzhuzalból készült, nyitott karperec (330.). A külső felületen dőltkereszt dísz van bekarcolva. Az egyes kereszteteket függőleges bekarcolt vonalak választják el egymástól. —

Hódmezővásárhely—Polgáriiskola (belterület). Az iskola alapjainak ásásakor került elő a 385. szám alatt leltározott agyagedény (XVIII. 5.). Szemcsés iszapolású, kékeszürke színű, elég jól égetett. M.: 12.8; Sz.: 7.7; F.: 5.6 cm.

Eddig öt hiteles germán lelőhelyet ismertünk a város határában (a kishomoki, gorzsai, solt-paléi, Katona István-halmi temetők és a kotacparti telep anyagát). E lelőhelyeknek a száma most, ha a dilinkai leleteket egybefoglalva, egy helyről származottnak tekintjük, még további négygel szaporodik. Úgy látszik azonban a bemutatott kevés anyag sem egységes, s ha a lelőhelyek hiánya miatt egész határozottan nem is különíthetjük el a kronológiailag nem egyöntetű leleteket, mégis egy-két sajátos vonásra fel kell hívunk a figyelmet.

A leletleírásban szereplő Dilinka: Franciszi-téglagyári telepről előkerült 498. számú csat megvan már a korábbi sírokban is (Marosszentanna), sőt azt mondhatnánk, hogy a korábbi germán (gót?) leleteket inkább jellemzi. Tehát olyan átmeneti formának tekinthető, amely mind a gót, mind a gepida sírokban megjelenhet. Nem lehetetlen, hogy e korábbi csoporthoz tartozik a 491. számú, aláhajtott-lábú bronzfibula is.

Hasonló jelenség a kerámiában is kimutatható. Az alföldi gepida sírokra jellemző XVIII. 1., 3. számú edények mellett a XVIII. 2. számú

²⁰⁸ U. ott, 1912. 309. l. 1.; 281. l. 38. kép.

²⁰⁹ U. ott, 1913. 62. kép, 1. ábra.

edény különös figyelmet érdemel, mivel analógiáit mindezekig csak a marosszentannai temetőből ismerjük. Az agyag minőség, égetés és szín vele egy csoportba osztja a XVIII. 5. és 7. számú edényeket. Igen érdekes a XVIII. 5. számú edény, a vízszintesen haladó és az egész edényttestre kiterjedő hullámos felületképzés miatt. A hazai irodalomban gepida sírok-ból nem ismerjük. A Kiszombor B. temető 353. sírjának, hasonló művű edénye nem tartozik ide, mivel az edényvállon körbefutó, bekarcolt párhuzamos körök, csupán a külső felületen mutatkoznak és nem az edényoldal formálásával képezték.²⁷⁰

Hiteles feltárásból ismerjük az ilyen típusú edénytöredékeket Hódmezővásárhely-Kotacpartról, ahol a hulladékgödörből kerültek elő. Nem datáló értékű leletek.²⁷¹ Ugyancsak hiteles, hasonló módon képzett edényt ismerünk a Magyarcsanak-bökenyi ásatásból.²⁷² Teljesen kevert leletanyagú temető került itt feltárássra. Jellemzői a temetőnek az 1. sír, amelynek É—D irányítású csontváza mellől, tipikusan keltaformájú edény került elő.²⁷³ Jóformán teljesen jellegzetesség nélküli a 2. sír, amely egészen durva kivitelű kerámiát adott²⁷⁴ és talán szintén a továbbélő kelta tradíciók bizonyítékát kell benne látnunk. Legjelentősebb azonban a 6. sír, amelyben a csontváz fekvése K—Ny volt. A fej mellett korongon készült, szemcsés iszapolású bögre volt, az említett hullámos oldalképzéssel, továbbá egy finom iszapolású, szürkeshínű, élesen hasasodó edény, besímított díszítéssel, kétélű fészütöredék, gyöngysor, bronzcsat és állati csontok.²⁷⁵

A temető sírjaiban hangsúlyozottan jelentkezik a szarmata, vagy talán mondhatjuk jazig elem (kalcedon gyöngyök, kardvégződés, aláhajtott-lábú vassfibulák, medvét ábrázoló szíjszorító, vagy díszítő lemez, a 2. sír csontvázának észak-déli irányítása) és nem hiányzik a jazig anyagban legtöbbször kimutatható kelta elem sem (a 18/3. számú edény besímított háromszög-díszei, az edény nyakon alkalmazott függőleges besímitások; ugyanide sorozhatjuk formája miatt a 18/2. számú edényt is). A mutatkozó germán jellegű hatásokat (a 18/3. és 4. számú edények mellett), a fésűk, csatok, gyöngyök képviselik. Banner a temető korát főként a temető közelében előkerült érmek alapján a Kr. u.-i III—V. századra helyezi.²⁷⁶ Ezt a datálást teljes értékűnek kell elfogadnunk. A temető nincs teljesen feltárva, s az előkerült leletek, főként az észak-déli irányítású sír, jogossá teszik a feltevést, hogy temetkezés itt már Kr. u.-i III. század táján történt. A felső határt természetesen a 6. sír adja meg: csatjai mellett elsősorban a hullámos oldalú edényével, amelyet a kevés-számú külföldi analógia is a Kr. u.-i V. századra helyez. A Beninger által

²⁷⁰ U. ott, 1936. 129. l.

²⁷¹ U. ott, 1935. 106. l.

²⁷² U. ott, 1926. 73—113. II.

²⁷³ U. ott, 1926. 99—100. I., 18. kép 2. ábra.

²⁷⁴ U. ott, 1926. 100. I., 18. kép 5., 7. ábrák.

²⁷⁵ U. ott, 1926. 102—103. I., 18. kép 4., 3. ábrák és 15. kép 10. ábra.

²⁷⁶ U. ott, 1926. 113. l.

említett duxi, ratibori és chorullai edények sem lépik át az V. század határát.²⁷⁷

A tipikusan gepidának tekinthető Szeged-környéki temetők (köztük a kiszombori is) ezt a hullámos oldalú edényt nem ismerik, s eddigi tudásunk szerint ugyancsak hiányzik az V. századot megelőző jázig kerámiából is. Úgy látszik, éppen a jázig és germán idők közötti átmeneti korszak jellemző technikája marad ez a hullámos edényoldal képzés, amelynek eredete talán a provinciális kerámiában keresendő.²⁷⁸ Az elmondottak után ugyancsak az átmeneti korszakba utaljuk (Kr. u.-i V. század) a hasonló iszapolás, égetés és szín alapján a XVIII. 5., 7. és 2. számú edényeket is.²⁷⁹

V. Avarkori leletek.

Aranyág. Hullámvonalban alkalmazott fehér, sárga betéttel és kiugró fehér dudorokkal díszített sárga-, barna-, vörösszínű gyöngyök. Vannak síma példányok is (2367.).

Dülinka. Bodnár Bertalan ajándékai az alábbi gyöngyök. 21 kettős és egyes, barna és vörös agyaggyöngy, fehér- és sárgaszínű berakott vonalakkal, zöld és fehér kidudorodásokkal; egy zöld, két sárga, egy kék üvegyöngy (2366.).

Kincsestemető. 1897-ben Szénási Sándortól vétel útján kerültek a gyűjteménybe a Kincsestemetőben 1 m mélyen talált alábbi leletek: 1. Durva iszapolású, rossz égetésű, feketés-barna színű agyagedény (386.). M.: 11,4; Sz.: 8; F.: 7 cm (XVIII. 9.). — 2. Két fehér paszta-, egy kettős borostyán-gyöngy (528.).

Mágocs—Veres-halom. Az 1895. évi ásatás alkalmával, Gál Ferenc tanyáján emberi csontváz mellől került elő egy kettős, egy egyes barna, s egy egyes vörös agyaggyöngy (525.). Fehér inkruztációval és fehér kidudorodásokkal vannak díszítve.

Mártély—Csanyi-part. Szilágyi László mérnök ajándékozta a gimnázium régiségtárának annak a 13 sírnak az anyagát, amelyeket 1900. őszén tártak fel. A feltárás körülményeiről, semmit sem tudunk. Az egyes sírok anyaga külön van tartva. Az 1. sírt a jázigkori leleteknél tárgyaltuk.

2. sír. 1. Erősen oxidált egyélű vaskard, teljes hossza 80, markolata 15, legnagyobb pengeszélessége 3 cm (2266.). — 2. Erősen oxidált, töredékes egyélű vaskés. Teljes hossza 11 cm (2267.). — 3—4. Két aranyfüggő (XVIII. 6.). Teljesen azonosak. Négy tömör aranygömböcskéből

²⁷⁷ E. Beninger: Der westgotisch-alanische Zug nach Mitteleuropa. 66., 68. l. 30. ábra.

²⁷⁸ Kuzsinszky Bálint: A gázgyári római fazelekstelep Aquincumban. Budapest Régiségei. XI. 350/2. ábra.

²⁷⁹ Tábla magyarázat: XVIII. 1. Dilinka 429.; $\frac{1}{4}$ nagyság). 2. Hódmezővásárhely határa (435.; $\frac{1}{8}$ nagyság). 3. Dilinka (433.; $\frac{1}{4}$ nagyság). 4. Kovács József-téglagyár (2232.; $\frac{1}{4}$ nagyság). 5. Hódmezővásárhely—Polgáriiskola (385.; $\frac{1}{4}$ nagyság). 7. Dilinka (432.; $\frac{1}{4}$ nagyság).

álló gúla lóg le róluk; ezeknek megfelelően a fülbevaló belső felén egy arany gömböcske van. A fülbevaló karikáját a szembenfekvő oldalakon egy-egy ráforrasztott sodrony tagolja (2268—2269.). — 5. Ismeretlen rendeltetésű vasdarab (koporsószeg?) (2270.). — 6. Koporsódeszkák összetartására szolgáló vaskapocs része (2271.). — 7. Durván iszapolt és égetett, barnás-fekete színű agyagedény (XVIII. 10.). M.: 14.3; Sz.: 10.2; F.: 8.4 cm (2409.).

3. *sír.* Melléklet nélkül.

4. *sír.* Ismeretlen rendeltetésű vasdarabok.

5. *sír.* 1. Egyélű vaskés töredékes állapotban. Mostani hossza 20, a nyélnyújtványé 4 cm. Legnagyobb pengeszélessége 2.3 cm (2276.). — 2. Egy nagy és négy kis kavics? (2277—2278.). — 3. Szíjdíszítések? (2282—2283.). — 4. Két csonteszköz (?) (2284—2285.). — 5. Emberfogak és állatcsontok? (2286—2291.).

6. *sír.* 1. Tyúkcsontok (2292—2294.). — 2. Vaskarika, reáhajlított vasrudacskával (2295.). — 3. Vaslemez (kés?) töredék (2296.). — 4. Vaskapocs két darabban (2297—2298.). — 5. Szarulemez, kődarabok, egy emberfog (2300—2304.). — 6. Durva iszapolású, rossz égetésű, téglavörös színű agyagedény, barna foltokkal (2411.). M.: 14.8; Sz.: 10.2; F.: 9 cm (XVIII. 8.).

7. *sír.* 1. Durva iszapolású és égetésű agyagedényke (2305.). M.: 6.5; Sz.: 4.5; F.: 2.8 cm. — 2. Állatcsontok (2306.). — 3. Négyzetes átmetszetű bronzsodronyból készült, nyitott fülbevaló. Két-két ellentett részén, bronzgömböcskékből készült tagok díszítik (2307.). — 4. Négyzetes átmetszetű, bronzhuzalból készült, nyitott fülbevaló, rajta gömbformájú sötétszínű ékkő, bronz sodronnyal felerősítve (2308.). — 5. Kőlemez (2309.). — 6. Csontdarab (2310.). — 7. Bronzcsat, pecék nélkül. Típusa gyakori az e korbéli sírokban (2312.). — 8. Trapézformájú vascsat töredéke (2311.). — 9. Töredékes egyélű vaskés. Jelenlegi hossza 17.5; pengeszélessége 2 cm.

8. *sír.* 1. Két négyzetes átmetszetű, bronzhuzalból készült, nyitott fülbevaló. Mind a kettőn bronzkarikára erősített ékkő függött, az egyik még megvan (2314—2315.). — 2. A leltár szerint együtt, talán egymás mellett, került elő egy igen oxidált állapotú vaskés és vaskarika (2316.). — 3. Hossznégyszög alakú, töredékes vascsat (2317.). — 4. Trapézformájú töredékes vascsat (2318.). — 5. Két ismeretlen rendeltetésű vasdarab (2319—2320.). — A leltár szerint kerültek még elő állatcsontok, de ezek hiányoznak.

9. *sír.* 1. Kettős csontakúp-formájú orsókarika (2328.). Négy párhuzamosan haladó bekarcolt vonal az egész felületet öt övre osztja. A 2. és a 4. övet benyomott ékformájú dísz tölti ki. — 2. Gyöngyfűzér, dinnyemag- és karikaformájú üveg- és kőgyöngyökből, kék, fehér és barna színben (2329.). — 3. Ékkőberakásos bronzrozetta díszek. A rozetták közepén lévő foglalatban egy-egy fehér kőgyöngy van. — 3. Kerek átmetszetű bronzhuzalból készített, nyitott karperecek (2332—2333.). — 4. Öntött bronzszióvég. A mezőben két egymást követő állatalak (nyúl?)

(2334.). — 5. Ovális-alakú csontlemezt, egyik oldala pontkörös díszítésű, a másik síma. Töredékes (2335.). — 6. Két, négyzetes átmetszetű, bronzhuzalból készült, nyitott fülbevaló. Típusa olyan, mint a 8. sírban találtaké. Hiányoznak az ékkövek, de a tartó bronzkarika nyoma megvan (2236—2237.). — 7. Cserépedény töredékei (2338—2340.).

10. sír. 1. Durva iszapolású, rossz égetésű, barnás-fekete színű agyagedény (2410.). M.: 12; Sz.: 11; F.: 9 cm (XVIII. 11.). — 2. Igen oxidált állapotban lévő, trapézformájú vascsat (2341.). — 3. Ovális-formájú töredékes vascsat (2342.). — 4. Két, kerekátmetszetű, bronzhuzalból készült, nyitott fülbevaló. Az átfúrt kékszínű üveggyöngyöt bronzsodrony erősíti a fülbevaló karikához (2343.). — 5. 20 cm hosszú ismeretlen rendeltetésű vasrudacska (2344.). — 6. Két fehér kőgyöngy és egy fekete hengeres agyaggyöngy (2350—2352.). Az utóbbit két fehérszínű pánt zárja körül.

11. sír. 1. Kettős csontkakúp-alakú orsókarika. A kihasasodás alatt és fölött bekarcolt zeg-zug vonal van (2353.). — 2. Két fehér kőgyöngy, egy fehér paszta-, egy dinnyemagformájú kék és egy kettős csontkakúp-formájú üveggyöngy (2354—2357.). — 3. Bronzfűgő, mint a 10. sír, 4. számú példány (2358.).

12. sír. Tyúkcsontváz feje (2359.).

13. sír. Jó fenntartású, trapézformájú vascsat (2360.).

Mártély. Szél Ferenc földje. 1. sír. 1. Gyöngyfűzér. Áll két barnás-fehér kőgyöngyből, egyes és néhány kettes fehér üveggyöngyből (331.). — 2. Kerek átmetszetű, bronzhuzalból készült, végei felé hegyesedő gyűrű (332.). — 3. Mint az előbbi, de kisebb méretű (333.).

2. sír. 72 körteformájú, kék üveggyöngyből álló fűzér. A gyöngyök felületét igen finom, harántfutó recézés tagolja (334.).

3. sír. Vaskés, két darabban. Jelenlegi hossza 16, a penge hossza 12,8, legnagyobb pengeszélessége 2,2 cm. A penge egyes részein vashüvely maradványai látszanak (335.).

4. sír. 1. Juh (?) alsóálkapcsa. — 2. Csontfésű töredékes állapotban (337.). A fésű fogazott része, két háromszögű csontlemezt közé van szegve (6 vasszeggel). A háromszögű lapok pereme bekarcolt függőleges és ferdén haladó vonalakkal van díszítve; a lapok többi részét szabálytalanul elhelyezkedő, pontos körök és 2—2 egymást metsző egyenes vonal díszítik. A háromszögű rész jelenlegi szélessége 7 cm. — 3. Vaskés töredéke (338.). — 4. Három meghatározhatatlan rendeltetésű vasdarab (339.).

5. sír. 1. Vaskés két darabja (340.). — 2. Vaskés; igen rongált állapotú (341.). — 3. Elrozsásodott nyílhegy; hengeres formájú (342.). — 4. Ismeretlen rendeltetésű vasdarabok (353.).

6. sír. Melléklet nem volt.

7. sír. 1. Csontár (349.). — 2. Vasszeg darab (350.).

8. sír. 1. Vasszeg darab (351.). — 2. Négy vaspánt töredék (352.). — 3. Ismeretlen rendeltetésű vasdarabok (353.).

Mártély. Szilágyi László ajándéka. Közelebbi lelőhelyét a leleteknek

nem ismerjük, talán ezek is a Csanyi-partról valók: 1. Füzér, dinnyemag-formájú kék és fehér üvegyöngyökből. Valószínűleg a füzérhez tartoznak még a zöld- és kéküvegből készült, hasábformájú gyöngyök és egy 12 lapú almandin gyöngy (318.). — 2. Lapos bronzhuzalból készült, zárt gyűrű (319.). — 3. Lapos bronzhuzalból készült nyitott gyűrű. Egyik végét kalapálással kissé megszélesítették (320.). — 4. Bronzgyűrű töredéke (321.). — 5. Ismeretlen rendeltetésű bronzlemez töredék (322.). — 6. Valószínűleg fából készült, hasábformájú tárgy borítására szolgáló, szögletesen hajlított bronzlemez, préseléssel előállított díszítéssel. A két végén és a közepén két, a szélekkel párhuzamosan futó borda közé helyezett, félgömbszerű kidudorodások vannak. Jelenlegi hossza 3.5 cm (323.). — 7. Edénytöredék (324.). — 8. Bronzlemezből készült keretbe foglalt kék üvegyöngy (325.). — 9. Kerek bronzlemezke (326.).

Mártély. Közelebbről meg nem határozott helyről valók: 1. Durván iszapolt és égetett, barnavörös színű agyagedény (388.). M.: 13.5; Sz.: 9.5; F.: 6.5 cm. Típusa a XVIII. 8-cal vethető egybe. — 2. Az edénnyel állítólag egy helyről került elő egy bronzkarperec pár (316. és 317.). Nyitottak, végeik felé határozottan vastagodnak, metszetük hatszögletű. A hosszabbik átmérő 7.5, a rövidebb 7 cm. A lelethez tartozott egy üveg-edény néhány töredéke, de ez eltűnt. — 3. Zolnai Béla ajándékként került a gyűjteménybe a 2408. számú agyagedény. Durva iszapolású és égetésű, téglavörös színű, barna foltokkal. M.: 16.5; Sz.: 11; F.: 8.2 cm. Formája az 1. számúéval egyezik.

Papere-Tarjánvég. Kárász Leó ismertette a leleteket az A. É. 1894. évfolyamában (206—210. l.). Az ásatást Farkas Sándor végezte. Előkerült összesen 24—26 sír, közöttük azonban csak 10—12 volt olyan, amelyek mellett bronz, vagy vasrégiségek találtattak. Az ismertető nem sírok szerint elkülönített anyagot mutatott be, hanem az egész leletből kiválogatta a jellemző példányokat. A leletek újra leírását, hivatkozva a fenti cikkekre, mellőzzük, csupán adatait helyesbítjük, ahol az szükséges. Az I. 6. számú bronzdíszből kettő helyett öt darab van a régiségtárban; az I. 7-ből egy helyett hat darab; I. 9-ből kettő helyett három darab; az I. 10-ből hat helyett nyolc darab; az I. 11-ből hat helyett tíz darab; I. 16-ből kettő helyett négy darab; I. 18-ből kettő helyett három darab; I. 19-ből öt helyett hat darab; I. 20-ből tizenkettő helyett tizenhat darab; I. 21-ből tíz helyett huszonegy darab; I. 22-ből hat helyett tizenkét ép, öt töredékes példány és négy síma karika, amelyek szintén ilyen pántokhoz tartoztak.

Városi-téglagyár. Durva iszapolású és égetésű, feketés-barna színű agyagedény (2247.). M.: 15.5; Sz.: 8.8; F.: 6.9 cm. Vétel Szénási Sándortól.

Ismeretlen lelőhelyről, de a város határából valók: 1. Durva iszapolású és rossz égetésű agyagedény, fekete-barnás színű (2246.). M.: 9; Sz.: 6.8; F.: 5 cm. Vétel Lévy Ferenctől. — 2. Finoman iszapolt és égetett sárgászínű egyfülű csupor (213.). Csorba. Az avarkori kerámia típusos darabja. Magassága 12.5, fenékátmérője 4.5 cm. — 3. Durva iszapo-

lású és égetésű, barnás színű edény. Szája csorba. A perem alatt két szabálytalan zég-zug vonal fut körbe. F.: 3.5 (2404.). — 4. Rossz iszapolású és égetésű, feketés-barna színű edény (2406.). M.: 11; F.: 5.7 cm. — 5. Barnás-fekete színű, rosszul iszapolt és égetett edény (2405.). M.: 11.7; Sz.: 7.8; F.: 6 cm. — 6. Rossz iszapolású és égetésű, barnás-fekete színű agyagedény. M.: 9.8; F.: 4.7 cm (2445.). — 7. Öntött, bronz szíjvég, liliomformájú áttört díszítéssel (520.). — 8. Vascákány, talán avarkori (521.). — 9. Kettős csontkakúp-alakú orsókarika (533.). — 10. Lapos orsókarika (534.). — 11. Átlyukasztott kisebb fenőkö (1000.). — 12. Két, kettős csontkakúp-alakú orsókarika (2420.). — 13. Függőlegesen barázdált nagy agyaggyöngy (2421.). — 14. Profilált bronzcsat, pecékkel (2220.). — 15. Kerek átmetszetű, bronzhuzalból készült, nyitott karperec (2221.). — 16. Lapos bronzhuzalból készült, nyitott karperec (2222.). — 17. Lapos bronzhuzalból készült, nyitott gyűrű (2223.). — 18. Kerek átmetszetű, bronzsodronyból készült, nyitott fülbevaló (2224.).

Együvé tartozó anyagot csupán a Papere-tarjánvégi és csanyiparti leletek adnak. A tarjánvégi a gazdagabb, de nagy hibája, hogy feltáráskor nem fordítottak gondot, az anyagnak sírok szerint való elkülönítésére és ebből következőleg az anyagnak a sírokban való helyzetére sem. A csanyiparti anyag el van különítve sírok szerint, de annyira szegényes az egész temető, hogy a tarjánvégi leletekkel való kapcsolata csupán az öntött, állatábrázolásos, kis szíjvég alapján állítható.

Ez az egész leletanyag a hazai avar fémművesség utolsó fejezetét képező griffes-indás bronzöntvények csoportjába tartozik. Fellépésének ideje Fettich szerint a Kr. u.-i VII. század három utolsó évtizede, virágzási kora pedig a VIII. századra esik.²⁸⁰ A mi anyagunk már a virágkorba tartozik. Teljesen egyező anyagot a vajtai²⁸¹ és szebényi²⁸² (93. sír) leletek adnak.²⁸³

Dr. Párducz Mihály.

VI. Honfoglalás-kori emlékek.

Szőlő-halom. 1893. május 27-én, ásatás alkalmával, Varga Antal lovassírt tárt fel, amelyből egy koponya (775.) és két kengyel (776., 777.) került a gyűjteménybe. A kengyelek nem egyforma nagyságúak, az egyiknek a talpa is szélesebb. Füleik nagyjából köralakúak, szárukat négy-szegletes keresztmetszetű rúdvasból kovácsolták. A nagyobbik magassága 18, szélessége 13.5, a kisebbiké 16.5, ill. 12.5 cm.

²⁸⁰ Marosi Arnold és Fettich Nándor: Dunapentelei avar sírleletek. A. H. XVIII. 1936. 98. l.

²⁸¹ U. ott, 13. kép.

²⁸² U. ott, 32. kép.

²⁸³ *Táblamagyarázat: XVIII. 6.* Csanyipart 2. sír (2268.; $\frac{1}{4}$ nagyság). 8. Csanyipart 6. sír (2411.; $\frac{2}{7}$ nagyság). 9. Kincsestemető (386.; $\frac{2}{7}$ nagyság). 10. Csanyipart 2. sír (2409.; $\frac{1}{4}$ nagyság). 11. Csanyipart 10. sír (2410.; $\frac{1}{4}$ nagyság).